

ISSN (print) 2227-183X

ISSN (online) 2413-8762

СУМСЬКИЙ Історико- Архівний Журнал

XL

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА
АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

№ XL

Рестраційне Свідоцтво
КВ №16686-5258 ІП від 05.05.2010
ISSN 2227-183X (print)
ISSN 2413-8762 (online)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц. (Україна)
БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ГУРЖІЙ О.І. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ДАНИЛЕНКО В.М. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р. істор. наук, проф., головний редактор (Україна)
ЗЯКУН А.І. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ЛЕБІДЬ А.Є. – д-р філос. наук, проф. (Україна)
МАГСУМОВ Т.А. – канд. істор. наук, доц. (Велика Британія)
НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ПАПАКІН Г.В. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
РЕСНТ О.П. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
РІШ В. – асоційований професор з історії (США)
СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф. (Республіка Польща)
СУЛЯК С.Г. – канд. істор. наук (Молдова)
ТЕР-ОГАНОВ Н.К. – доктор історії (Ізраїль)
ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц. (США)
ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц. (Словацька Республіка)
ЩЕРБАК М.Г. – д-р істор. наук, проф. (Україна)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол №15 від 29.06.2023 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. №1643 журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історичні спеціальності – 032»

© ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2023
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2023
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С.МАКАРЕНКА, 2023
© НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ, 2023

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was first published in 2005

The Journal is indexed by:

**ERIH PLUS
Index Copernicus
MIAR
Research Bib**

EDITORIAL BOARD

Dehtiarov S.I. – Editor in Chief, Dr. (History), Professor (Ukraine)
Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)
Boriak H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor (USA)
Danylenko V.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Goncharenko A.V. – Deputy Editor, Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Gurzhij O.I. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Ignatusha O.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Lebid A.Ye. – Dr. (Philosophy), Professor (Ukraine)
Magsumov T.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (UK)
Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Papakin H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Reyent O.P. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Risch William Jay – Associate Professor of History (USA)
Shcherbak M.G. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor (Slovakia)
Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor (Poland)
Sulyak Sergey – Ph.D. (History), Associate Professor (Republic of Moldova)
Ter-Oganov Nugzar – Dr. (History) (Israel)
Ziakun A.I. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

State certificate of registration (reregistration) of printed media:
series KB № 20386-10186ПП from 05.11.2013

Postal Address: 2, Rimskogo-Korsakova st., Sumy city, Ukraine, 40007
department of history, “Sumy Historical and Archival Journal”

E-mail: starsergo2014@gmail.com

Website: <http://shaj.sumdu.edu.ua/?lang=en>

CONTENTS**ARCHIVE STUDY**

- HUMEN YU.YE. Ternopil regional museums in the funds of the State
Archive of Ternopil Region 5

HISTORY OF UKRAINE

- HRYTSENKO A.P., KUROK O.I., PROKOPCHUK V.S. Elimination of illiteracy
in the 20-30s of the 20th century as a social and political project of the
Soviet Government: philosophical aspect 12
- KOROL V.M. Activities of the Republican Trust “Ukrsilprombud” in Sumy Region
during Post-war time (1947–1954) 19
- GAVRYLYSHYN P.M. Bohdan Hawrylishyn’s contacts with the Soviet Union 27
- VERBA T.V. Volyn regional Museum archaeological collection on scientific periodical
pages of Independence time 36

WORLD HISTORY

- SARANOV S.V. The problem of creativity and scientific heritage of Machiavelli
in the framework of the historiographical assessments of Francesco De Sanctis 49
- GONCHARENKO A.V. The policy of the administration of the US President
Richard M. Nixon on PRC (March-July 1969) 58

On the cover: P.1 – Luxembourg Palace. The French Senate building. It was built as the palace-residence of Queen Marie de' Medici in Paris by architect Solomon de Bros at the beginning of the 17th century in the French Baroque style. Photo by *D.S. Dehtiarova*, 2023; P.4 – Church of the Archangel Michael in the city of Bilopylla, Sumy region (Ukraine). The construction of the stone church began at the end of the 19th century. The consecration took place in 1908. Photo by *V.M. Korol*, 2019.

ЗМІСТ

АРХІВОЗНАВСТВО

- ГУМЕН Ю.Є. Музеї Тернопілля в фондах Державного архіву Тернопільської області 5

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- ГРИЦЕНКО А.П., КУРОК О.І., ПРОКОПЧУК В.С. Ліквідація неписьменності 20-30-х років ХХ століття як соціальний та політичний проєкт радянської влади: філософський аспект 12
- КОРОЛЬ В.М. Діяльність республіканського тресту “Укрсільпромбуд” на Сумщині у повоєнний час (1947–1954 рр.) 19
- ГАВРИЛИШИН П.М. Контакти Богдана Гаврилишина з Радянським Союзом 27
- ВЕРБА Т.В. Археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею на сторінках наукової періодики часів Незалежності 36

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- САРАНОВ С.В. Проблема творчості та наукової спадщини Макіавеллі в рамках історіографічних оцінок Франческо Де Санктіса 49
- ГОНЧАРЕНКО А.В. Політика адміністрації президента США Річарда Ніксона щодо КНР (березень-липень 1969 р.) 58

На обкладинці: С.1 – Люксембурзький палац. Будівля Сенату Франції. Побудований як палац-резиденція королеви Марії Медичі в Парижі архітектором Соломоном де Бросом на початку XVII ст. у стилі французького бароко. Фото *Дегтярьової Д.С.*, 2023; С.4 – Церква Архангела Михаїла в м.Білопілля Сумської області (Україна). Будівництво кам'яної церкви почалося наприкінці XIX ст. Освячення відбулося у 1908 р. Фото *Короля В.М.*, 2019.

ARCHIVE STUDY / АРХІВОЗНАВСТВО

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.5

YURIYe. HUMEN

Ternopil Ivan Puluj National Technical University (Ukraine)

**TERNOPIL REGIONAL MUSEUMS IN THE FUNDS OF THE STATE ARCHIVE OF
TERNOPIL REGION**

Abstract. *The article highlights the activities of museum institutions of Ternopil Region based on the documents and materials of the State Archives of Ternopil Region. A brief description of the documents composition and a list of archival collections containing information on this issue are given. The current state of museum and archival affairs development allows numerous researchers, local lore researches and historians to find necessary information for writing scientific papers on various topics. Public interest in the historical past is growing every year, and museums, as specialized institutions, provide an opportunity to get acquainted with the artifacts of the past. Documents kept in state storage in the State Archives of Ternopil Region (hereinafter – the State Archives) allow us to better cover this issue. The emergence of this study is determined by the tasks of clarifying the content and composition of documents related to the activities of museum institutions in Ternopil and the region and stored in the State Archives. All of this together actualizes the research issues.*

The purpose of this study is to analyse the composition and content of the documents and materials of the State Archives related to the activities of museum institutions of Ternopil Region.

The object of study is the activity of museum institutions of Ternopil Region since their foundation on the basis of documents of the national archival fond.

The subject of the article is the documents of the State Archives concerning the work of museum institutions of Ternopil Region. A holistic study of the problem will allow to better highlight the activities of the museum institutions, and will give impetus to further research in this area. The work is the first to provide the most comprehensive analysis of the State Archives source base related to this issue, and this is the scientific novelty of the study.

The scientific and practical value of the results and main ideas of study is that the analysed factual material, theoretical provisions and conclusions can be used in writing generalised works on the history of Ukraine, the history of museum affairs, in archival studies, historiographical and local history publications, in the preparation of relevant special courses, and in practical teaching. This study is an attempt to simplify the search for information for further researchers of Ternopil museums, local historians, and all those interested in the museum business of their native land.

Keywords: *personal fund, museum institutions, the State Archives of Ternopil Region, documents, museum affairs, funds.*

Citation. Humen Yu. Ye. Ternopil regional museums in the funds of the State Archive of Ternopil Region. *Sumskyi historyko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XL. 2023. Pp. 5-11. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.5

ГУМЕНЮ.Є.

Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя (Україна)

**МУЗЕЇ ТЕРНОПІЛЛЯ В ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

Анотація. *У статті висвітлено діяльність музейних установ Тернопільської області на основі документів та матеріалів державного архіву Тернопільської області. Подано*

короткий опис складу документів та перелік архівних фондів у яких міститься інформація з даної проблематики.

Сучасний стан розвитку музейної та архівної справи дає змогу численним дослідникам, краєзнавцям та історикам віднайти необхідну інформацію для написання наукових праць на різноманітну тематику. Зацікавленість громадськості до історичного минулого з кожним роком зростає і саме музеї, як спеціалізовані установи дають змогу ознайомитися з артефактами минулого. Документи, що знаходяться на державному зберіганні в державному архіві Тернопільської області (далі - ДАГО) дають змогу краще висвітлити дану проблематику. Поява даного дослідження визначається завданнями з'ясування змісту і складу документів, що стосуються діяльності музейних установ Тернопілля та області та зберігаються в ДАГО. Все це разом актуалізує проблематику дослідження.

Метою цього дослідження є аналіз складу та змісту документів та матеріалів ДАГО, що стосуються діяльності музейних установ Тернопільської області.

Об'єктом дослідження є діяльність музейних установ Тернопільської області з початку їх заснування на основі документів національного архівного фонду.

Предметом статті є документи ДАГО, що стосуються роботи музейних установ Тернопільської області.

Цілісне вивчення проблеми дасть змогу краще висвітлити діяльність музейних установ, надасть поштовх для подальших наукових досліджень у цьому напрямку. У праці вперше здійснюється максимально повний аналіз джерельної бази ДАГО, щодо даної проблематики і саме у цьому полягає наукова новизна дослідження.

Ключові слова: особовий фонд, музейні установи, ДАГО, документи, музейна справа, фонди.

Цитування. Гумен Ю.Є. Музеї Тернопілля в фондах Державного архіву Тернопільської області // Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.5-11. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.5

Тернопільський обласний краєзнавчий музей створений відповідно до постанови бюро Тернопільського обкому КП(б)У та облвиконкому від 27 січня 1940 р. Попередником сучасного музею був Подільський регіональний музей, який діяв у Тернополі з 1913 р.

Вперше документи музею впорядковувались в листопаді 1970 року. На постійне зберігання було оформлено і включено в описи 176 справ за 1941, 1944-1967 роки. (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 10: 11) Повторне упорядкування документів музею проведено в серпні 1974 року. На державне зберігання оформлено та включено в описи 43 справи за 1967-1972 роки та частково за 1962-1966 роки. (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 276: 15). Документальні матеріали архівного фонду Тернопільський обласний краєзнавчий музей відклались в основному з 1944 року, і одна справа за 1941 рік. Це інструкція по охороні пам'яток культури на території Тернопільської області (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 1). У фонді наявні: звіт про роботу музею за 1944 р., постанова виконкому Тернопільської обласної ради від 5 листопада 1945 р. "Про підготовку до відкриття Тернопільського обласного історично-краєзнавчого музею" (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 2), акт від 22 травня 1945 р. про обстеження стану та роботи музею (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 3). Серед інших документів, фонду:

- постанови Тернопільського облвиконкому, накази обласного відділу культурно-освітніх установ (1945-1972 рр.) (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 3, 4), (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 235), (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 260: 4);

- протоколи виробничих нарад і засідань наукової ради музею. Плани, звіти, довідки про діяльність музею і його відділів (ДАГО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 41), (ДАГО. Ф.Р-3207,

оп. 1, спр. 124), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 119), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 241), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 247а), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 20);

- експозиційні плани пересувних виставок (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 105);

- довідки про стан науково-дослідної, культурно-масової, агітаційно-пропагандистської роботи музею і його відділів (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 41), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 124) (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 119) (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 252);

- методичні розробки з питань організації народних музеїв і музейних кімнат (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 140), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 163), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 276) (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 1) (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 197).

Методичний лист Тернопільського обласного краєзнавчого музею «Як створити народний музей або музейну кімнату» (1968 р.), складений Корнілевським В.П., Геретою І.П., Шведовою Г.С. зберігається в особовому фонді Ігора Герети (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 63).

Серед документів фонду Тернопільського краєзнавчого музею за різні роки документальний масив формують:

- довідки, інформація і відомості про охорону пам'яток історії, археології та мистецтва, роботу народних музеїв області (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 140), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 163), (ДАТО. Ф.Р-3428, оп. 1, спр. 54), (ДАТО. Ф.Р-3428, оп. 1, спр. 58), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 20), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 140), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 164);

- відомості про кількість та списки експонатів музею, поповнення фондів (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 3), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 20), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 105), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 53), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 54);

- заходи, доповідні записки, листування про святкування знаменних і ювілейних дат (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 105) (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 252), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 260), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 273);

- довідки про загиблих радянських воїнів, встановлення меморіальних дощок на території області, злочини нацистських окупантів (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 6) (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 240), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 273) (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 109) (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 21) (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 83);

- статті, лекції, радіопередачі, підготовлені за матеріалами музею, книги відгуків, списки архітектурних і географічних пам'яток області, видатних людей Тернопільщини (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 44), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 115), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 164), (ДАТО. Ф.Р-3428, оп. 1, спр. 48), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 38), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 199), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 141-149), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 55), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 49);

- довідки про історію міст, пам'яток природи і заповідників (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 240), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 252), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 260), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 175), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 164), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 105), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 115);

- листування з Міністерством культури УРСР про створення у с. Велеснів Монастирського району музею В. Гнатюка (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 175), з установами і окремими особами з питань організації виставок, розшуку учасників другої світової війни, з краєзнавчої роботи та поповнення музею художніми творами (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 41), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 240), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 241), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 247а), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 252), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 164), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 23), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 18), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 25), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 33);

- статистичні звіти про роботу музею. Кошториси, штатні розписи обласного музею та його філіалів (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 6), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 235), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 240), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 252), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 260), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 235), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 241), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 247а), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 276), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 175), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 140), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 163), (ДАТО. Ф.Р-3207, оп. 1, спр. 105), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 21), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 40-42).

Цікаві документи про музейну діяльність в Тернопільській області зосереджені в особових фондах. Так, в архівному фонді Ельгорт Бума Бумович (Борис Борисович) (1923-1989 рр.) – історик, краєзнавець, музейник, зберігаються стаття-довідка до довідника “Музеї Радянської України” і документи до неї, тематико-експозиційні плани історичного музею у м. Борщеві, документи по історії створення музею Тернопільського педагогічного інституту, план експозиції виставки Тернопільського краєзнавчого музею (ДАТО. Ф.Р-3428, оп. 1, спр. 48), (ДАТО. Ф.Р-3428, оп. 1, спр. 54), (ДАТО. Ф.Р-3428, оп. 1, спр. 58), (ДАТО. Ф.Р-3428, оп. 1, спр. 61).

В архівному фонді Чернихівський Гаврило Іванович (1936–2011 рр.) – краєзнавець, літературознавець, дійсний член НТШ, член Національної спілки письменників України. Серед них: план експозиції музею бойової слави в с. Плоске Кременецького району та характеристика до нього, рукопис та машинопис статті про музей, нотатки до створення експозиції “Культура Кременеччини 1920-1939 рр.”, зібрані Г. Чернихівським документи та матеріали про О. Неприцького-Грановського та відкриття музею О. Неприцького-Грановського (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 20), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 21), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 55), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 83), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 83), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 141-149). Збірка методичних рекомендацій та порад, розроблених Тернопільським краєзнавчим музеєм, про облік, визначення та збереження музейних матеріалів, роль і завдання громадських музеїв за 1975-1980 рр., публікації про створення на Тернопіллі громадських музеїв, відомості про мережу музеїв та музейних кімнат Кременецького району (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 197), (ДАТО. Ф.Р-3438, оп. 1, спр. 199).

Про створення, комплектування та діяльність етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка у Велесневі Монастирського району свідчать документи архівного фонду Герета Ігор Петрович (1938-2002). Це збірки документів з відомостями про створення та діяльність музею за 1969-1971рр., документи про експозицію музею та затвердження його філіалом Тернопільського обласного краєзнавчого музею, машинопис з авторськими правками І. Герети “Попереднього експозиційного плану музею” (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 17), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 18), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 19). Цікавим є листування І.П. Герети з науковцями Львова, Києва, Пряшева, Мінська з питань оформлення експозиції музею та можливості комплектування музею різними матеріалами, листування з О. Черемшинським з питань творчої співпраці (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 24), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 25), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 33), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 40-42), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 49).

Привернуть увагу документи (листи, акти прийому-передачі предметів, знайдених під час розкопок та їх описи) про археологічну діяльність І.П. Герети із відомостями про археологічні розкопки у Чернелеві-Руському Тернопільського району (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 53), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 54), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 56), (ДАТО. Ф.Р-3484, оп. 1, спр. 63).

У документах архівного фонду Медведик Петро Костьович (1925-2006) педагог, літературознавець, фольклорист, етнограф, бібліограф, мистецтвознавець зберігаються

документи про виконаний П.К.Медведиком комплекс робіт із оформлення експозиції обласного музею “Театральна Тернопільщина” у м. Копичинці Гусятинського району в 1986-1989 рр. та рукописи, машинописи статей про видатних діячів української культури (ДАТО. Ф.Р-3483, оп. 1, спр. 63), (ДАТО. Ф.Р-3483, оп. 1, спр. 67), (ДАТО. Ф.Р-3483, оп. 1, спр. 77), (ДАТО. Ф.Р-3483, оп. 1, спр. 99).

В фондах держархіву області широко представлена бібліографія музейної справи на Тернопільщині. Перлиною колекції документів ДАТО є “Путівник по подільському музеї в Тернополі”, що вийшов у світ в 1913 р. З нагоди відкриття першої виставки. Тоді в структурі музею було 4 експозиційних зали, що розкривали усі тогочасні аспекти історії, геології та природи краю. У першому виставковому залі розмістили експонати присвячені археологічним знахідкам, що на початку століття були знайдені під Терехівським замком і передані магістратом цього містечка музею, в другій залі знаходились експонати історії краю починаючи з 17 століття, третя зала була присвячена нумізматиці та скульптурі, а четверта - геології та природничій історії краю (ДАТО. Ф.Р-33, оп. 1, спр. 540: 10-18).

У грудні 1982 року Тернопільський обласний краєзнавчий музей отримав нове приміщення площею понад 2000 квадратних метрів в центральній частині обласного центру (Зелінська та ін., 1986: 4.) У 1986 році у видавництві “Каменярь” вийшов у світ путівник “Тернопільський краєзнавчий музей” з оновленою експозицією. У 1998 р. Венедикт Лавренюк та Ярослава Гайдукевич видали перший путівник часів незалежної України “Тернопільський обласний краєзнавчий музей” де окрім інформації про історію музею та його експозицію вміщено інформацію про всіх працівників установи (Гайдукевич, Лавренюк, 1986: 350).

Впродовж 1960-1990-х років на території Тернопільської області створено низку меморіальних музеїв відомих уродженців краю. На 1989 р. в області функціонувало 16 державних музеїв, 13 з яких на правах відділів Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Інформацію про експозиції кожного закладу була узагальнена в спеціальному путівнику “Музеї Тернопільщини”, який підготували провідні краєзнавці Венедикт Лавренюк Ярослава Гайдукевич та Ірина Зелена (Гайдукевич та ін., 1989: 18-20). У світ виходили і окремі путівники, так, 31 травня 1969 р. в с. Велеснів Монастирського району було створено меморіальний музей видатного українського етнографа та фольклориста Володимира Гнатюка (Герета, Черемшинський, 1971: 8). Вже у 1971 р. Львівське видавництво “Каменярь” до сторіччя від уродин академіка підготувало нарис – путівник “Етнографічно – меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі”, авторами видання були незабутні тернопільські краєзнавці Ігор Герета та Остап Черемшинський (Герета, Черемшинський, 1971: 95). Через двадцять років видавництво “Каменярь” у 1991 р., нове видання однойменного нарис-путівника, що було позбавлене ідеологічних нашарувань (Герета, Черемшинський, 1991: 95).

В 1963 р. в с. Біла Тернопільського району було створено Музей Соломії Крушельницької – видатної української оперної співачки, педагога. В 1978 р. в львівському видавництві “Каменярь” видано нарис-путівник “Музей Соломії Крушельницької” за редакцією Ігоря Герети, де яскраво описано життєвий і творчий шлях знаменитої співачки та подано інформацію про історію музею та його експозиційні матеріали (Герета, 1978: 94).

Відомий краєзнавець Гаврило Чернихівський у 2006 р. впорядкував нарис – путівник “Великобережецький літературно – меморіальний музей Олександра Неприцького-Грановського”, де описано життєвий шлях поета-модерніста, а також про експозицію музею створеного земляками восени 1996 р. (Чернихівський, 2006: 32). Відомий краєзнавець Волині у 2005 р. підготував та видав путівник “Кременецький

краєзнавчий музей” про установу якій Гаврило Іванович присвятив усе своє яскраве життя (Черніхівський, 2005: 70).

В 2007 р. до 120-річчя від дня народження геніального українського театрального режисера Леся Курбаса вийшов у світ нарис-путівник “Меморіальний музей – садиба Леся Курбаса” краєзнавця Ольги Васишин, котра опікується установою в с. Старий Скалат Підволочиського району з 1989 р. (Васишин, 2007: 82).

В 2011 р. під редакцією Ігоря Дуди світ побачило видання “Тернопільський художній музей 1991-2011” де детально описано віхи становлення, експозиційну та фондову тематику відомої мистецької установи краю (Дуда та ін., 2011: 68).

Не менш унікальним музеєм Тернопільщини є єдиний в країні Музей Книги в м. Бережани, що веде свою історію з 1984 р. Про цю установу, етапи її становлення та злету, а також про літературне Тернопілля йдеться у рідкісному виданні “Храм книги”, що вийшло в 1994 р. до 10-річного ювілею музею (Волинець, 1994: 184).

Про нелегку роботу музейників, усю історію музейної справи області йдеться в науково – краєзнавчих виданнях відомих тернопільських краєзнавців Венедикта Лавренюка “Храм в дзеркалі ріки” та Ярослави Гайдукевич “Не перервати духовності нитку...” (Лавренюк, 2000: 350), (Гайдукевич, 2009: 288).

Отже, можна зробити висновок, що у сховищах ДАТО зберігається чимало важливої та цікавої інформації про діяльність музейних установ області. Значна кількість цих матеріалів ще не буда використана та введена у науковий обіг. Дане дослідження є спробою спростити пошук інформації для дослідників музейної справи Тернопілля, краєзнавців та усіх тих, хто цікавиться музейною справою рідного краю.

Література:

Волинець, 1994 – *Волинець Н.* Храм книги. Літопис бережанського регіонального центру української книги. Бережани, 1994. 184 с.

Гайдукевич та ін. 1989 – *Гайдукевич Я.М., Зелена І.Я., Лавренюк В.А.* Музеї Тернопільщини: путівник. Львів, 1989. 127 с.

Гайдукевич, 2009 – *Гайдукевич Я. М.* Не перервати б духовності нитку. Вибрані статті, виступи, бібліографія. Тернопіль, 2009. 288 с.

Гайдукевич, Лавренюк, 1998 – *Гайдукевич Я., Лавренюк В.* Тернопільський обласний краєзнавчий музей: нарис-путівник. Тернопіль, 1998. 76 с.

Герета, 1978 – *Герета І.П.* Музей Соломії Крушельницької: нарис-путівник. Львів, 1978. 94 с.

Герета, Черемшинський, 1971 – *Герета І.П., Черемшинський О.С.* Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі: нарис-путівник. Львів, 1971. 95 с.

Герета, Черемшинський, 1991 – *Герета І.П., Черемшинський О.С.* Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі: нарис-путівник. Львів, 1991. 95 с.

ДАТО – Державний архів Тернопільської області.

Дуда та ін, 2011 – *Дуда І.М., Ваврик О.Р., Божко С.М. та ін.* Тернопільський обласний художній музей. 1991-2011. Тернопіль, 2011. 68 с.

Зелінська та ін. 1986 – *Зелінська С.С., Ситник О.С., Гайдукевич Я.М. та ін.* Тернопільський краєзнавчий музей: путівник. Львів, 1986. -72 с.

Лавренюк, 2000 – *Лавренюк В.* Храм у дзеркалі ріки. Нотатки музейника. Тернопіль, 2000. 350 с.

Васишин, 2007 – *Васишин О.* Меморіальний музей-садиба Леся Курбаса: нарис-путівник. Тернопіль, 2007. 82 с.

Черніхівський, 2005 – *Черніхівський Г.І.* Кременецький краєзнавчий музей: путівник. Кременець, 2005. 70 с.

Черніхівський, 2006 – *Черніхівський Г.І.* Великобережецький літературно-меморіальний музей Олександра Неприцького-Грановського; нарис-путівник. Тернопіль, 2006. 32 с.

References:

Vasylyshyn, 2007 – *Vasylyshyn O.* Memorialnyy muzey-sadyba Lesya Kurbasa: narys-putivnyk [Memorial museum-manor of Les Kurbas]. Ternopil', 2007. 82 s. [in Ukrainian].

Volynets, 1994 – *Volynets N.* Khram knyhy. Litopys berezhanskoho rehionalnoho tsentru ukrayinskoyi knyhy [Temple of the book. Annals of the Berezhany Regional Center of Ukrainian Books]. Berezhany, 1994. 184 s. [in Ukrainian].

- Haydukevych ta in., 1989 – *Haydukevych Ya.M., Zelena I.Ya., Lavrenyuk V.A.* Muzeji Ternopilshchyny: putivnyk [Museums of Ternopil region]. L'viv, 1989. 127 s. [in Ukrainian].
- Haydukevych, 2009 – *Haydukevych Ya.M.* Ne perervaty b dukhovnosti nytku. Vybrani statti, vystupy, bibliohrafiya [The thread of spirituality would not be broken. Selected articles, speeches, bibliography]. Ternopil, 2009. 288 s. [in Ukrainian].
- Haydukevych, Lavrenyuk, 1998 – *Haydukevych Ya., Lavrenyuk V.* Ternopils'kyi oblasnyy krayeznavchyy muzey: narys-putivnyk [Ternopil regional museum of local history]. Ternopil', 1998. 76 s. [in Ukrainian].
- Hereta, 1978 – *Hereta I.P.* Muzey Solomiyi Krushelnytskoyi: narys-putivnyk [Museum of Solomiya Krushelnytska]. L'viv, 1978. 94 s. [in Ukrainian].
- Hereta, Cheremshynskyy, 1971 – *Hereta I.P., Cheremshynskyy O.S.* Etnohrafichno-memorialnyy muzey Volodymyra Hnatyuka u Velesnevi: narys-putivnyk [Ethnographic and Memorial Museum of Volodymyr Hnatyuk in Velesnev]. L'viv, 1971. 95 s. [in Ukrainian].
- Hereta, Cheremshynskyy, 1991 – *Hereta I.P., Cheremshynskyy O.S.* Etnohrafichno-memorialnyy muzey Volodymyra Hnatyuka u Velesnevi: narys-putivnyk [Volodymyr Hnatyuk's Ethnographic Memorial Museum in Velesnev]. L'viv, 1991. 95 s. [in Ukrainian].
- DATO – Derzhavnyy arkhiv Ternopil'skoyi oblasti [State archive of the Ternopil Region] [in Ukrainian].
- Duda, Vavryk, Bozhko, 2011 – *Duda I.M., Vavryk O.R., Bozhko S.M. ta in.* Ternopils'kyi oblasnyy khudozhniy muzey. 1991-2011 [Ternopil Regional Art Museum. 1991-2011]. Ternopil', 2011. 68 s. [in Ukrainian].
- Zelinska, Sytnyk, Haydukevych, 1986 – *Zelinska S.S., Sytnyk O.S., Haydukevych Ya.M. ta in.* Ternopils'kyi krayeznavchyy muzey: putivnyk [Ternopil Museum of Local Lore]. L'viv, 1986. 72 s. [in Ukrainian].
- Lavrenyuk, 2000 – *Lavrenyuk V.* Khram u dzerkali riky. Notatky muzeynyka [The temple in the mirror of the river. Notes of a museum worker]. Ternopil', 2000. 350 s. [in Ukrainian].
- Chernykhivskyy, 2005 – *Chernykhivskyy H.I.* Kremenets'kyi krayeznavchyy muzey: putivnyk [Kremenets Museum of Local History]. Kremenets, 2005. 70 s. [in Ukrainian].
- Chernykhivskyy, 2006 – *Chernykhivskyy H.I.* Velykoberezhets'kyi literaturno-memorialnyy muzey Oleksandra Neprytskoho-Hranovskoho; narys-putivnyk [Velikoberezhets'k Literary and Memorial Museum of Oleksandr Neprytskyi-Granovskiy]. Ternopil', 2006. 32 s. [in Ukrainian].

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОРИЯ УКРАЇНИDOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.12ANDRII P. HRYTSENKO, OLEKSANDRI KUROK, VIKTOR S. PROKOPCHUK
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Ukraine)**ELIMINATION OF ILLITERACY IN THE 20-30S OF THE 20TH CENTURY AS A
SOCIAL AND POLITICAL PROJECT OF THE SOVIET GOVERNMENT:
PHILOSOPHICAL ASPECT**

Abstract. *This article examines the philosophical aspects of the social and political components of the campaign to eliminate adult illiteracy in the 20s-30s of the 20th century. The philosophy of actions of the Bolshevik Party to overcome mass illiteracy and increase the educational level of the population included a large-scale cultural and educational campaign in 1919-1921, which in history was called "elimination of illiteracy." With the signing of the decree of the Council of People's Commissars dated December 26, 1919 "On the elimination of illiteracy among the population of the RSFSR", and later the order of the Council of People's Commissariat of the USSR dated May 21, 1921 "On the fight against illiteracy", the organization of literacy training for the adult population became one of the most important directions in the work of the Soviet authorities.*

Education became compulsory for all citizens aged 8 to 50. The largest number of illiterates was in the national outskirts. In particular, the elimination of illiteracy in Ukrainian lands was organized by the Main Political and Educational Committee of the republic under the People's Commissariat of Education, where the All-Ukrainian Emergency Commission for Combating Illiteracy was created.

Therefore, according to the authors of the article, the philosophical aspect of the campaign to eliminate illiteracy was, first of all, of a social nature, since the illiteracy of the main mass of the population was considered by the intelligentsia as the most important problem, the solution of which was a necessary condition for the progressive development of a socialist society. The development of the economy and industry, as well as the change in the forms and methods of management, led to an increase in the need for qualified workers, specialists and literate people in general. Such workers produce more and work faster; easily accept new ideas and innovations, and demonstrate greater efficiency and responsibility.

It was in the 1920s and 1930s that the Soviet campaign to eliminate illiteracy had its own characteristics. It was not only large-scale and rapid, but it was also culturally, socially and ideologically connected to the general changes taking place in society at that time. The philosophy of combating illiteracy and low literacy was a component of the state's social policy and was aimed at raising the cultural level of the population, and became one of the priority areas of activity of the party and the Soviet government.

In the course of the campaign to eliminate illiteracy in the 1920s and 1930s, we identified several key features of the process: 1) the main goal of the campaign was to create a new type of society with the dominant position of the party bureaucracy, which led to a high level of politicization. 2) the use of forced tempos and rigid methods is caused by the style of implementation of mass projects, which involved the active participation of public organizations, militarization, the class nature of administrative tools and mass. 3) as a result of overcoming illiteracy, the first step was taken towards achieving a real level of world culture for the main mass of the population.

At the end of the 1920s, the need to solve the problem of mass illiteracy of the population of the Soviet state was realized by all party, social and public organizations. From this moment, the illiteracy of the majority of the population begins to be considered not only as a social, but also as a political, class problem. The problem of eliminating illiteracy became especially acute in connection with the beginning of forced industrialization of the country and forced collectivization of agriculture.

The country desperately needed skilled workers for industry and agriculture. And for this it was necessary to give at least a minimum of knowledge to the workers.

Thus, the fight against illiteracy gradually became a component of the cultural revolution and began to acquire a more political character. Mastering literacy has become a tool for mastering political literacy. The brainwashing of peasants and workers and, above all, of the intelligentsia took on more and more expressive forms and scales. This was manifested in the fact that enthusiastic public figures had to pass a test of political loyalty in order to spread various schools and circles of political literacy. The transformation of the fight against illiteracy into a component of the cultural revolution was supposed to lead to full state control over the process of eliminating illiteracy.

So, we believe that in the period from the 20s and 30s of the 20th century, the elimination of illiteracy among adult workers and peasants was declared the most important condition for their involvement in the construction of socialism. And thanks to this, the campaign became a kind of foundation for the further development of public education and the basis of cultural and economic progress of the builders of the socialist society. However, against the background of the general context of Bolshevik policy, this campaign was one of the parts of the revolutionary transformations of the Soviet government, which was reflected in the methods and forms of its implementation and in the main results. Eliminating illiteracy was an important priority an important task of the Soviet authorities, and not only a social issue.

Keywords: *elimination of illiteracy, education of adults, social policy, communist ideology, 20-30 years of the 20th century.*

Citation. Hrytsenko A.P., Kurok O.I., Prokopchuk V.S. Elimination of illiteracy in the 20-30s of the 20th century as a social and political project of the Soviet Government: philosophical aspect. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XL. 2023. Pp. 12-18. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.12

ГРИЦЕНКО А.П., КУРОК О.І., ПРОКОПЧУК В.С.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (Україна)

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ 20-30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЄКТ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються філософські аспекти соціальних та політичних складників кампанії з ліквідації неписьменності дорослих у період 20-30-х років ХХ століття. Авторами зазначається, що з підписанням декрету Ради народних комісарів від 26 грудня 1919 року “Про ліквідацію безграмотності серед населення РРФСР”, а пізніше розпорядження Раднаркому УСРР від 21 травня 1921 року “Про боротьбу з неписьменністю”, організація навчання грамоти дорослого населення стала одним із найважливіших напрямів у роботі радянських органів влади. Вказується, що філософська парадигма ліквідації неписьменності мала на меті не лише навчити населення читати й писати, щоб отримати грамотного працівника для розвитку економіки, а й навчити населення комуністичній ідеології. У статті кампанія ліквідації неписьменності аналізується як соціальний та політичний проєкт радянської влади.

Ключові слова: ліквідація неписьменності, лікнеп, освіта дорослих, філософія освіти, соціальна політика, комуністична пропаганда, радянська пропаганда, 20-30-ті роки ХХ століття.

Цитування. Гриценко А.П., Курок О.І., Прокопчук В.С. Ліквідація неписьменності 20-30-х років ХХ століття як соціальний та політичний проєкт радянської влади: філософський аспект // Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.12-18. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.12

В історії не тільки кожної країни, а й людства загалом, є питання, які з часом не тільки не втрачають свого значення, але навпаки, стають все більш актуальними. До таких питань, які завжди залишаються важливими, відноситься проблема освіти загалом і ліквідації неписьменності серед дорослих, зокрема. Звичайно, з часом ця проблема трансформується залежно від конкретної історичної ситуації.

Щорічно за рішенням XIV Генеральної конференції ЮНЕСКО 8 вересня відзначається міжнародний день грамотності. Боротьба з неписьменністю залишається найважливішим завданням у всьому світі. Організація Об'єднаних Націй заявляє, що грамотність є ключовою складовою формування життєво важливих навичок у дітей, молоді та дорослих, що дають можливість їм ефективно протистояти викликам, які можуть зустрітися в житті. Грамотність є найважливішим етапом базової освіти, яка є необхідним інструментом для ефективного участі в суспільному та економічному житті у XXI столітті.

Нинішній світ так само, як і раніше, стикається з проблемою низького рівня грамотності населення, хоча погляди на неї змінилися. Сьогодні головною метою є розвиток медіаграмотності людей, навчання їх аналізувати та критично оцінювати отриману інформацію. Тому, важливо сьогодні вивчати історичний досвід та уроки кампанії з ліквідації неписьменності, що відбувалася в Україні у 20-30 роках ХХ століття. Звернення до історії – не лише необхідний, а й закономірний процес.

З метою подолання масової неписьменності та підвищення освітнього рівня населення, більшовицька партія започаткувала масштабну культурно-освітню кампанію, яка в історії отримала назву “ліквідації неписьменності”. Саме у 1920-1930-х роках радянська кампанія ліквідації неписьменності мала свої особливості. Вона була не лише масштабною та швидкою, але також була культурно, соціально та ідеологічно пов'язана з загальними змінами, які відбувалися в тодішньому суспільстві. Боротьба з неписьменністю та малописьменністю не була просто складовою соціальної політики держави і заходом щодо підвищення культурного рівня населення, вона стала одним з пріоритетних напрямків діяльності партії та радянського уряду (Єпик, 2017: 81).

Метою даної статті визначено дослідження кампанії ліквідації неписьменності як соціального та політичного проекту радянського уряду.

Вивченню питання різних аспектів кампанії ліквідації неписьменності у 20-30-х роках ХХ століття присвятили свого часу вагома кількість дослідників. Новий виток досліджень розпочався зі здобуттям незалежності. Зокрема, В. Борисенко (Борисенко, 2012), А. Гриценко (Гриценко, 2022), Д. Гуцол (Криворучко, 2019), Л. Єпик (Єпик, 2017), М. Журба (Журба, 2008), В. Козир (Журба, 2008; Козир, 2014), О. Криворучко (Криворучко, 2019), О. Курок (Гриценко, 2022; Курок, 2023), В. Прокопчук (Курок, 2023), І. Телегуз (Борисенко, 2012), О. Чумаченко (Гриценко, 2022; Курок, 2023) досліджували у своїх працях питання філософії освіти, організації її системи, агітаційний та пропагандистський аспект освітньої політики Радянської держави, навчання педагогічних кадрів тощо. Проте, раніше в українській історіографії питання про філософські аспекти організації кампанії ліквідації неписьменності як соціальний та політичний проект не вивчалось.

Джерельна база дослідження складається із документів Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву Сумської та інших областей 20-30-х років ХХ століття. Це переважно офіційне листування, урядові документи щодо процесу ліквідації неписьменності, що були надіслані на місце, законодавчі акти центральних та місцевих органів влади, статистичні відомості тощо.

Важливою філософською парадигмою трансформації нового суспільства у галузі народної освіти радянська влада намагалася вирішувати з перших днів існування соціалістичної країни. Державна політика в цій сфері продовжувала прогресивні

реформи, розпочаті на основі передових ідей деяких діячів у період існування Російської імперії, які, через історичні обставини, не були завершені.

Наприкінці 1920-х років необхідність розв'язання проблеми масової неграмотності населення Радянської держави усвідомлювалася всіма партійними, суспільними та громадськими організаціями. З цього моменту неписьменність більшої частини населення починає розглядатися не лише як соціальна, а й як політична, класова проблема. Особливо гостро проблема ліквідації неписьменності поставала у зв'язку з початком форсованої індустріалізації країни та примусової колективізації сільського господарства. Країна конче потребувала кваліфікованих робітників для промисловості та сільського господарства. А для цього потрібно було дати хоча б мінімум знань працюючим.

Початок кампанії ліквідації неписьменності поклав декрет Ради Народних Комісарів від 26 грудня 1919 року “Про ліквідацію безграмотності серед населення РРФСР” (в оригіналі – “О ликвидации безграмотности среди населения РСФСР”). Згідно з цим документом, навчання ставало обов'язком для всіх громадян віком до 50 років. Найбільша кількість неписьменних припадала на національні околиці.

Так, в Україні ліквідація неписьменності почалася дещо пізніше, після остаточного встановлення більшовицької влади. Так, 12 червня 1921 року оприлюднено розпорядження Раднаркому УСРР “Про боротьбу з неписьменністю”, що підписали ще 21 травня. Ця постанова по суті дублювала документ, виданий в РРФСР та зобов'язувала всіх неграмотних мешканців республіки у віці від 8 до 50 років навчатися українською, російською або іншою мовою на їх вибір. Здійснення цього завдання було покладене на Головополітосвіту (Головний політико-освітній комітет республіки при Народному комісаріаті освіти), де була створена Всеукраїнська надзвичайна комісія з боротьби з неписьменністю, так зване Грамчека (Журба, 2008: 33).

Додамо роз'яснень щодо термінів. Під поняттям «лікнеп» (тобто, ліквідація неписьменності) державним апаратом малася на увазі ліквідація, тобто усунення неписьменності, іншими словами, навчання елементарної грамоти дорослих, які не вміли на той час читати, писати та рахувати взагалі. На відміну широкого розуміння слова, у системі лікнепу слово “грамотність” означало лише азбучну грамотність. Варто звернути увагу на групу населення, яку вважали грамотною під час досліджуваного періоду в Україні та в СРСР в цілому. У той час, коли загальна неписьменність у суспільстві була висока, людина, яка вміла читати, вважалась досить освіченою. Крім того, вимога до рівня читання була дещо вищою, ніж до письмової грамотності. Таким чином, на початку ліквідації неписьменності в Україні основним критерієм грамотності було вміння читати (Козир, 2014: 97).

Неосвічених, неграмотних людей було справді багато. Зокрема, відповідно до даних перепису 1920 року лише 51,9% населення України віком від 9 до 49 років було грамотним (Криворучко, 2019: 67). Проте, цей перепис охопив лише 6 губерній, тобто це відсоткове відношення щодо всієї країни є статистично неточним.

На наш погляд, ліквідація неписьменності не була просто залученням основної маси населення до культури, адже стала неодмінною умовою забезпечення свідомої участі у господарському житті країни, загальної соціальної освіти та політичної перемоги більшовиків. Фахівці, залучені у процесі ліквідації неписьменності не тільки роз'яснювали завдання господарського та культурного будівництва та проводили бесіди на антирелігійні теми, але й поширювали знання про елементарні санітарно-побутові норми. Це стало частиною загальнодержавної політики, яка забезпечувала свідому участь громадян у розвитку нової радянської країни.

Так, філософія кампанії з ліквідації неписьменності, перш за все, була направлена на соціальний аспект, оскільки неграмотність основної маси населення розглядалася

інтелігенцією як найважливіша соціальну проблему, вирішення якої було необхідною умовою для поступального розвитку соціалістичного суспільства. Розвиток економіки та промисловості, а також зміна форм та методів господарювання, призвели до збільшення потреби у кваліфікованих робітниках, спеціалістах та загалом грамотних людях. Як відомо, грамотні робітники мають безліч переваг порівняно з неграмотними: вони більш сміливі, кмітливі, розумні, охайні та акуратні, а від так, і результативніші у своїй роботі. Такі робітники виробляють більше та працюють швидше, легко сприймають нові ідеї та інновації, і демонструють більшу працездатність та відповідальність (Гриценко, 2022: 99).

Соціальний аспект ліквідації неписьменності населення полягає в тому, що успішне проведення цієї політики спричинило своєрідний переворот у соціальному житті суспільства та формуванні нового культурно-побутового укладу. В умовах форсованої індустріалізації та колективізації вона забезпечувала промисловість та сільське господарство людьми, які вміють читати, писати та були здатні опанувати певну спеціальність. Прийнята система відкрила можливості переходу від ліквідації азбучної неписьменності та малограмотності до охоплення населення загальною початковою освітою.

Крім того, знання грамоти підвищувало соціальний та суспільний статус людини, розширювало коло її особистих та суспільних інтересів і сприяло формуванню бажання навчатися у молодого покоління. Це також надавало велику соціальну мобільність людині. Загалом, ліквідація неписьменності позитивно впливала на соціально-демографічну характеристику суспільства.

Підсумовуючи соціальні аспекти масової кампанії з ліквідації неписьменності в 1920-1930-ті роки, можна виділити кілька ключових рис процесу. По-перше, його головною метою було створення нового типу суспільства з панівним становищем партійної бюрократії, що призвело до високого рівня політизованості. По-друге, застосування форсованих темпів та жорстких методів викликано стилем реалізації масових проєктів, який передбачав активну участь громадських організацій, воєнізованість, класовий характер адміністративних інструментів та масовість. По-третє, хоча було подолано неписьменність, це був лише перший крок до досягнення реального рівня світової культури для основної маси населення.

Після захоплення влади, більшовики оголосили про створення ними нового суспільства, яке повинно було відрізнятись від попередніх на принциповому рівні. Важливою складовою цього нового суспільства була нова комуністична культура, що мала об'єднати в собі всі духовні аспекти життя. Саме тому, наприкінці 1920-х років ліквідація неписьменності отримала нове завдання – політичне. Уряд прийшов до думки, що для того, щоб донести свою програму до народу, людина має бути принаймні грамотною. Тільки після перемоги над неграмотністю можна було побудувати нову культуру, яка відповідала інтересам соціалістичного розвитку та досягти максимального контролю над народом. Тому ліквідація масової неписьменності стала одним з головних напрямів у діяльності комуністичної партії та держави до кінця 1920-х років.

Керівництвом писемність населення розглядалась головним чином як засіб для створення опори більшовицького режиму на місцях. Під гаслами про “залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою” насправді приховувалась головна мета комуністичного режиму – змінити свідомість народу згідно з комуністичною ідеологією. Іншими словами, ліквідація неписьменності та малописьменності розглядалась владою як один з перших етапів політичного перевиховання громадськості (Козир, 2014: 98).

Теорія наукового комунізму була не лише об'єктом пропаганди, але й практичним посібником для соціально-економічної діяльності, що визначалася потребами

соціалістичної модернізації. У сфері культурного будівництва, включаючи безпосередньо політико-виховну та культурно-освітню роботу, було необхідно підвищити повсякденні уявлення людей на рівень осмислення фактів з позицій соціалізму. Для досягнення цієї мети було створено та розвинуто спеціальну, професійно організовану систему культурно-освітньої діяльності партією та державою. Наприклад, одним із основних завдань Народного комісаріату освіти УРСР щодо дорослого населення було політичне виховання, виховання громадян УРСР у дусі комунізму, забезпечення всебічної самоосвіти населення та залучення людей до активної участі в радянському будівництві (Борисенко, 2012: 70). Такі завдання перейшли й до розгортання кампанії ліквідації неписьменності.

Не можна заперечувати зв'язок між ідеологічними та просвітницькими завданнями кампанії з ліквідації неписьменності в Радянському Союзі. Ще з перших днів більшовицької революції боротьба з неписьменністю була визнана її ідеологами як найважливіше політичне завдання, вирішення якого було необхідним для успіху соціальних змін. Політична мета кампанії ліквідації неписьменності прослідковується вже в тому, що подолання неграмотності населення планувалося здійснювати прискореними темпами, щоб завершити її до десятої річниці Жовтневої революції – 7 жовтня 1927 року (Курок, 2023: 69).

Боротьба з неписьменністю поступово стала складовою культурної революції і почала все більше набувати політичного характеру. Ідеологічна база є необхідною для освіти, однак в СРСР ця політизація набула надмірних розмірів. Оволодіння грамотою стало інструментом для оволодіння політичною грамотністю. Промивання мозку селян і робітників та, перш за все, інтелігенції набувало все більш виразних форм і масштабів. Це проявлялося у тому, що громадські діячі – ентузіасти мусили пройти перевірку на політичну вірність, щоб займатися поширенням різних шкіл і гуртків політичної грамоти. Трансформація боротьби з неписьменністю у складову культурної революції мала призвести до повного контролю держави над процесом ліквідації неписьменності.

Ліквідація неписьменності є закономірним етапом у розвитку всіх країн та народів на певному етапі їх розвитку. Цей етап передусім обумовлений економічними потребами суспільства. Розвиток індустріалізації в будь-якій країні, як правило, є вихідним пунктом для боротьби за загальну грамотність, оскільки стає цілком зрозумілим питання про створення кваліфікованої робочої сили. Здійснення процесу ліквідації неписьменності було особливою формою народної освіти, оскільки стосувався дорослих людей. Школи грамоти, лікпункти стали новими формами народної освіти. Вони вимагали нових методичних прийомів, які почали формуватися паралельно з розвитком самого процесу ліквідації неграмотності.

За всіх негативних моментів ліквідація неписьменності у 20-30-ті роки ХХ століття все-таки мала і безперечні позитивні результати. Однак їх було досягнуто, головним чином, за рахунок народної ініціативи та громадських організацій.

Таким чином, у перші роки радянської влади ліквідація неписьменності дорослих робітників і селян була оголошена найважливішою умовою залучення їх до будівництва соціалізму. На початку 1920-х років стало очевидно, що цієї мети можна досягти лише шляхом широкого та організованого залучення громадськості до справи ліквідації неписьменності. Ліквідація неписьменності диктувалася об'єктивною необхідністю, була закономірним процесом у становленні індустріального суспільства. Але цей процес не міг бути реалізований сам собою, без нагляду, і тому керувався Радянською державою та її правлячою компартією, яка переслідувала при цьому свої політико-ідеологічні цілі.

Узагальнюючи історичний досвід радянської політики, спрямованої на ліквідацію неписьменності в період з 20-30-х років ХХ століття, дає підстави стверджувати, що філософські аспекти кампанії передбачали, перш за все, подальший розвиток народної освіти та ставали базою культурного та економічного прогресу будівничих соціалістичного

суспільства. Однак, на фоні загального контексту більшовицької політики, ця кампанія була однією з частин революційних перетворень радянської влади, що відображалося на методах та формах її проведення і на основних результатах. Ліквідація неписьменності була важливим політичним завданням радянської влади, а не лише соціальним питанням.

Література:

Борисенко, 2012 – *Борисенко В., Телегуз І.* Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 156 с.

Гриценко, 2022 – *Гриценко А., Курок О., Чумаченко О.* Заклади початкової освіти дорослого населення на Сумщині наприкінці XIX – початку XX століття // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2022. № 9/51. С. 94–109.

Єпик, 2017 – *Єпик Л.* Формування україномовного простору на Сумщині на початку 20-х років XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2017. Вип. 49. С. 81–84.

Журба, 2008 – *Журба М., Козир В.* Національно-громадський вимір боротьби з неписьменністю у радянській Україні: 20-ті роки XX ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Київ: Сталь, 2008. Вип. 4 (46). С. 33–38.

Козир, 2014 – *Козир В.* Ідеологічний вимір феномену лікнепу в Україні у 20-30-і рр. XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького університету. Запоріжжя, 2014. Випуск XXXIX. С. 97–101.

Криворучко, 2019 – *Криворучко О.І., Гуцол Д.О.* Роль і значення періодичної преси у ліквідації неписьменності серед населення УСРР в 1920-ті роки // Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-пр. конф. (26 квітня 2019, Маріуполь). Маріуполь, 2019. С. 66–70.

Курок, 2023 – *Курок О., Прокопчук В., Чумаченко О.* Ідеологічний складник кампанії ліквідації неписьменності та українізації в 1920-1930-х рр. на Сумщині // Консенсус. 2023 № 1. С. 64–72.

References:

Borysenko, 2012 – *Borysenko V., Telehuz I.* Natsionalna osvita i formuvannia ukrainskoi modernoi natsii u 1921–1934 rokakh: yevropeyski tendentsii ta radianski realii [National education and the formation of the modern Ukrainian nation in 1921–1934: European trends and Soviet realities]. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2012. 156 s. [in Ukrainian].

Hrytsenko, 2022 – *Hrytsenko A., Kurok O., Chumachenko O.* Zaklady pochatkovoї osvity dorosloho naselennia na Sumshchyni naprykintsi XIX – pochatku XX stolittia [Institutions of primary education of the adult population in Sumy Oblast at the end of the 19th – beginning of the 20th century] // Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii. 2022. № 9/51. S. 94–109. [in Ukrainian].

Yepyk, 2017 – *Yepyk L.* Formuvannia ukrainomovnoho prostoru na Sumshchyni na pochatku 20-kh rokiv XXst. [The formation of the Ukrainian-speaking space in Sumy Oblast in the early 20s of the 20th century] // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Zaporizhzhia, 2017. Vyp. 49. S. 81–84. [in Ukrainian].

Zhurba, 2008 – *Zhurba M., Kozyr V.* Natsionalno-hromadskyi vymir borotby z nepysmennistiu u radianskii Ukraini: 20-ti roky XXst. [The national and public dimension of the fight against illiteracy in Soviet Ukraine: the 20s of the 20th century] // Visnyk Akadmii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy. Kyiv: Stal, 2008. Vyp. 4 (46). S. 33–38. [in Ukrainian].

Kozyr, 2014 – *Kozyr V.* Ideolohichniy vymir fenomenу liknepu v Ukraini u 20-30-i rr. XX st. [The ideological dimension of the liknep phenomenon in Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century] // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho universytetu. Zaporizhzhia, 2014. Vypusk XXXIX. S. 97–101. [in Ukrainian].

Kryvoruchko, 2019 – *Kryvoruchko O.I., Hutsol D.O.* Rol i znachennia periodychnoi presy u likvidatsii nepysmennosti sered naseleennia USRR v 1920-ti roky [The role and significance of the periodical press in eliminating illiteracy among the population of the USSR in the 1920s] // Ukraina u svitovomu istorychnomu prostori: zb. materialiv vseukr. nauk.-pr. konf. (26 kvitnia 2019, Mariupol). Mariupol, 2019. S. 66–70. [in Ukrainian].

Kurok, 2023 – *Kurok O., Prokopchuk V., Chumachenko O.* Ideolohichniy skladnyk kampanii likvidatsii nepysmennosti ta ukrainizatsii v 1920-1930-kh rr. na Sumshchyni [The ideological component of the campaign to eliminate illiteracy and Ukrainization in the 1920s-1930s in Sumy Oblast] // Konsensus. 2023 № 1. S. 64–72. [in Ukrainian].

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.19

VITALIY M. KOROL

Zaporizhzhia National University (Ukraine)
Sumy State University (Ukraine)

ACTIVITIES OF THE REPUBLICAN TRUST “UKRSILPROMBUD” IN SUMY REGION DURING POST-WAR TIME (1947–1954)

Abstract. *The article is devoted to analyzing the characteristic features and peculiarities of the organization and functioning of the “Ukrsilprombud” trust, as well as its role in the recovery and development of the economy and infrastructure in Sumy region in the post-war period.*

The Republican Construction and Assembly Trust “Ukrsilprombud” existed during 1947-1954 and was an economic unit subordinated to the Ministry of Agriculture of the Ukrainian SSR. The trust specialized in constructing machine-tractor stations, machine-tractor workshops and other objects that were supposed to ensure the mechanization of agriculture.

The research highlights the formation and development of the organizational structure of the trust. The regional division of “Ukrsilprombud” – the Sumy Regional Construction and Installation Office – operated in Sumy oblast. The level of financing of this enterprise and the state of its provision of building materials and qualified personnel are characterized.

It was revealed that a lagging pace, non-fulfilment of plans, violation of the order and unevenness of work in the districts of Sumy region characterized the trust's participation in reconstruction. The leading cause of these phenomena was the ineffectiveness of the system of organizing the process at both the state and regional levels, manifested by insufficient funding, a lack of construction materials, a shortage and low qualification of workers. Sometimes the negative impact on the productivity of construction organizations was caused by a subjective factor – negligence and corruption on the part of managers.

The research is based on materials from the funds of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine and the State Archive of Sumy Region, as well as information from the local press issued in the late 1940s – early 1950s.

Keywords: *trust “Ukrsilprombud”, post-war recovery, construction, countryside, machine-tractor stations, machine-tractor workshops, production infrastructure, Sumy region.*

Citation. Korol V.M. Activities of the Republican Trust “Ukrsilprombud” in Sumy Region during Post-war time (1947–1954). *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XL. 2023. Pp. 19-26. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.19

КОРОЛЬ В.М.

Запорізький національний університет (Україна)
Сумський державний університет (Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ТРЕСТУ “УКРСІЛЬПРОМБУД” НА СУМЩИНІ У ПОВОЄННИЙ ЧАС (1947–1954 рр.)

Анотація. *Стаття присвячена аналізу характерних рис і особливостей організації та функціонування тресту “Укрсільпромбуд”, а також його ролі у відновленні та розбудові економіки й інфраструктури на Сумщині в повоєнний час.*

Республіканський будівельно-монтажний трест “Укрсільпромбуд” існував протягом 1947-1954 рр. і був господарською одиницею, підпорядкованою Міністерству сільського господарства УРСР. Передусім трест спеціалізувався на будівництві машинно-

тракторних станцій, машинно-тракторних майстерень та інших об'єктів, які мали забезпечувати механізацію сільського господарства.

У дослідженні висвітлено формування і розвиток організаційної структури тресту. На Сумщині діяв регіональний підрозділ “Укрсільпромбуду” – Сумська обласна будівельно-монтажна контора. Охарактеризовано рівень фінансування цього підприємства і стан забезпеченості його будівельними матеріалами та кваліфікованими кадрами.

Виявлено, що участь тресту у відбудові позначалася відставанням темпів, невиконанням планів, порушенням черговості та нерівномірністю проведення робіт в районах Сумської області. Головною причиною цих явищ стала неефективність системи організації процесу як на рівні держави, так і регіону, проявами якої стали недостатнє фінансування, нестача будівельних матеріалів, дефіцит та низька кваліфікація робітничих кадрів. Негативний вплив на продуктивність роботи будівельних організацій часом справляв суб'єктивний фактор – недбалість і корупція з боку керівників.

Дослідження базується на архівних матеріалах та інформації обласної преси другої половини 1940-х – початку 1950-х рр.

Ключові слова: трест “Укрсільпромбуд”, повоєнна відбудова, будівництво, сільська місцевість, машинно-тракторні станції, машинно-тракторні майстерні, виробнича інфраструктура, Сумщина.

Цитування. Король В.М. Діяльність республіканського тресту “Укрсільпромбуд” на Сумщині у повоєнний час (1947–1954 рр.) // Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.19-26. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.19

У наші дні Україна зазнає катастрофічних руйнувань з боку російських окупантів. І вже сьогодні ми маємо наперед думати про перспективу відновлення та подальшої розбудови як зруйнованих міст, так і сільської місцевості. Востаннє відбудовчі процеси схожих масштабів країна переживала лише після Другої світової війни. Тому існує необхідність всебічно дослідити усі аспекти згаданих процесів минулого, щоб скористатися позитивним досвідом та уникнути помилок тих часів.

Тематика повоєнного відновлення економіки включно з розбудовою виробництва та інфраструктури на селі доволі активно розроблялася радянськими вченими. Зокрема, увагу привертають роботи В. І. Юрчука, І. П. Кожукала та колективу науковців під керівництвом О. В. Краснова (Юрчук, Кожукало, 1986; Борьба партии, 1978). Крім спеціальних розвідок цей напрям знайшов висвітлення і в узагальнювальних фундаментальних історичних працях, тенденція до створення яких спостерігалася в часи т. зв. “застою”. Так, повоєнній відбудові сільської місцевості присвячені 2-й том “Історії селянства Української РСР”, 2-й том видання “Розвиток народного господарства Української РСР (1917-1967)” і 6-й том праці “История социалистической экономики СССР” (Розвиток народного, 1967; Історія селянства, 1967; Історія соціалістической, 1980).

Проте радянська історіографія цього питання є помітно тенденційною в оцінках і висновках. Усі наукові роботи тієї доби обов'язково писалися відповідно до установок комуністичної ідеології та офіційної точки зору влади на минуле. При чому одним з ключових елементів цих досліджень неминуче ставало обґрунтування твердження про керівну і організуючу роль партії у справі відновленні народного господарства.

У незалежній Україні вчені отримали змогу дослідити повоєнну відбудову інфраструктури сільської місцевості неупереджено, вже з об'єктивних позицій. Зокрема, варто згадати праці О.Г. Бажана і В.К. Барана, в яких узагальнено аналізується процес відновлення економіки села у другій половині 1940-х – на початку 1950-х років (Бажан, 2005; Баран, 2003).

Розвиток економічної та соціальної інфраструктури, житлове і громадське будівництво на селі цього періоду вивчають В.В. Мічуда, В.В. Ревенко, І.В. Сушик, Т.В. Терещенко і О. О. Тітіка (Мічуда, 2005; Ревенко, 2010; Сушик, 2012; Терещенко, 2016; Тітіка, 2015).

Проте науковці здебільшого фокусуються на узагальненому аналізі результатів відбудови, залишаючи поза полем зору або лише мимобіжно торкаючись низки аспектів процесу відновлення: організації, проектування, матеріального і кадрового забезпечення тощо.

Практично відсутні історичні праці, які б присвячувалися дослідженню конкретних структур і спеціалізованих об'єднань, що в повоєнний час безпосередньо займалися відповідальними будівельними роботами для потреб сільської місцевості. У цьому відношенні значну увагу привертає Республіканський будівельно-монтажний трест "Укрсільпромбуд" (рос. "Укрсельпромстрой"), що в той період розгорнув свою діяльність у масштабах всієї території України.

Мета цієї статті – на прикладі Сумської області проаналізувати особливості організації та функціонування тресту "Укрсільпромбуд" на місцях, а також його роль і значення для відновлення та розбудови економіки й інфраструктури на периферії у повоєнний час.

Республіканський будівельно-монтажний трест "Укрсільпромбуд" було створено у березні 1947 р. шляхом об'єднання будівельних організацій кількох колишніх міністерств УРСР: землеробства, тваринництва і технічних культур. Базою для формування тресту стала Республіканська будівельно-монтажна контора Міністерства землеробства УРСР і Будівельний трест Міністерства технічних культур УРСР.

"Укрсільпромбуд" вважався самостійною господарською одиницею, підпорядкованою новоствореному Міністерству сільського господарства УРСР. Цей трест мав займатися відновленням і спорудженням нових об'єктів обласного, республіканського чи союзного підпорядкування згідно з річними планами, затвердженими відповідним міністерством (ЦДАВОВУ, Ф. 4873. Оп. 1. Спр. 11: 2-3).

Передусім трест "Укрсільпромбуд" спеціалізувався на будівництві машинно-тракторних станцій (МТС), машинно-тракторних майстерень (МТМ), міжрайонних майстерень капітального ремонту (ММКР) та ремонтно-механічних заводів (РМЗ). Це ті об'єкти, які не лише мали забезпечувати механізацію сільського господарства, але і займалися обслуговуванням та ремонтом техніки різної складності. Такі державні підприємства, приблизно рівномірно розміщені по всій території країни, були своєрідними осередками індустріалізації сільськогосподарського виробництва.

Втім, підрозділи досліджуваного тресту могли братися за проєктні та будівельно-монтажні роботи зі зведення споруд найрізноманітнішого призначення: промислових підприємств, зерносховищ, житла, навчальних закладів тощо.

"Укрсільпромбуд" розпочав свою роботу на Сумщині невдовзі після наказу про його створення. Проте навесні-влітку 1947 р. трест мав у області лише одну керовану з Харкова будівельну ділянку, на якій працювали всього 5 робітників. Цілком зрозуміло, що обсяг робіт, виконуваний організацією в області, був вкрай мізерним (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 5: 2).

Зазначимо, що ще на початку 1945 р. Сумський обласний комітет КП(б)У в своїй постанові доповідав про відновлення усіх 57 МТС, що існували в області до війни. Проте незважаючи на такий бравурний рапорт, зі змісту документів того часу постає зовсім не райдужна картина. Навіть за наявності певної кількості машин МТС зазвичай не мали ремонтної бази, майстерень, гаражів, складів та інших приміщень, що були розграбовані, підірвані чи спалені під час війни (Сумская область, 1963:

379-380). Без цих споруд машинно-тракторні станції являли собою лише нагромадження техніки та механізмів різного рівня справності та придатності, що зберігалася і ремонтувалася під відкритим небом.

Протягом кінця 1943 – другої половини 1947 рр. відбудова МТС здійснювалася силами практично самих працівників станцій та сусідніх колгоспів (Сумська область, 1988: 314, 319). У результаті цього нестача кваліфікованих будівельників не дозволяла провести капітальні будівельні роботи навіть за умови виділення державою необхідних коштів та будматеріалів, а вони до того ж ще й надходили не повністю і не вчасно.

Нарешті у вересні 1947 р. це завдання було централізовано покладено на Сумську обласну будівельно-монтажну контору (БМК), створену наказом Міністерства сільського господарства УРСР у складі тресту “Укрсільпромбуд”. Ця БМК діяла на правах госпрозрахункової організації, маючи власний статутний і амортизаційний фонди, оборотні кошти і банківський кредит (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 4: 1-2).

Початок діяльності обласної БМК “Укрсільпромбуду” був вкрай невдалий. У 1947 р. підприємство зосередило всю свою діяльність лише в Сумах, розбудовуючи місцевий РМЗ. І лише в 1948 р. було розпочато реалізацію запланованих робіт по області. Однак вони здійснювалися дуже повільно, відставання від графіків було катастрофічним. За даними керівника тресту “Укрсільпромбуд” Сумська обласна БМК у першому півріччі 1948 р. виконувала план будівництва МТС лише на 16,6 % (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 1: 38).

Проте надалі поступово темп виконання робіт нарощувався. З одного боку, цьому сприяли звільнення начальника БМК, підозрюваного в корупційних діях, і призначення на цю посаду більш сумлінного керівника. З іншого – налагодженню ефективнішої діяльності сприяло оформлення оптимальної структури підприємства, в складі якого крім підрозділів у Сумах з’явилися ще 5 будівельних ділянок по області (зокрема, в Білопільському, Буринському, Недригайлівському, Штепівському і Ямпільському районах). Річні показники виконання плану зросли і вийшли на рівень майже 70 %, що вже видавалося успіхом (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 5: 10).

Серед об’єктів, розбудованих БМК в Сумській області, були практично всі МТС та МТМ. При чому часто йшлося не лише про створення приміщень господарського призначення (майстерні, гаражі, нафтобази), а й побудову житлових квартирних будинків для працівників.

Крім безпосередньо будівельно-монтажних робіт трест надавав послуги з розробки проєктів та необхідної документації, за якою потім господарським чи підрядним способом зводилися об’єкти різного призначення. В складі Сумської БМК для цього крім будівельних ділянок у якості окремого підрозділу діяло проєктне бюро. Воно виконувало креслення, розрахунки і документацію не лише для розбудови МТС, але й для більшості пунктів контори “Заготзерно” в області (в селах Буринь, Кириківка, Краснопілля, Дубов’язівка та ін.), транспортних підприємств (Недригайлівської та Сумської авторот), переробної промисловості (Буринського, Попівського, Іволжанського, Наумівського спиртзаводів та Сумсько-Степанівського цукрокомбінату) тощо. Серед згаданих проєктних робіт найдорожчими вони виходили для спиртових заводів і сягали до понад 11 тис. крб. (у цінах після грошової реформи 1947 р.). Водночас вартість розробки інженерно-будівельної документації для об’єктів інфраструктури, як правило, не перевищувала 2 тис. крб. (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 5: 22).

Досліджувана організація здійснювала будівельні роботи не лише в районах, але і в самих Сумах. Часом це були заплановані об’єкти, у спорудженні яких був зацікавлений Сумський облвиконком чи Міністерство сільського господарства УРСР, іноді – підрядні замовлення. Цікаво, що на початку 1950-х рр. Сумська ділянка обласної БМК замість

виконання планів розбудови МТС зосередилася на спорудженні квартирного будинку в центрі міста на вул. Жовтневій (зараз Покровська). Щоправда, після здачі в експлуатацію мешканці будинку відразу почали скаржитися на низьку якість виконаних робіт: вікна не зачинялися, труби водогону протікали, фарба на підлогах відшарувалася (Більше жител, 1954: 1).

Загалом мусимо констатувати, що будівництво об'єктів у Сумській області велося з відставаннями від графіків і затягувалося на місяці й навіть роки. Дійшло до того, що в обласній пресі, яка для влади слугувала інструментом пропагандистського супроводу відбудовчого процесу, почали з'являтися матеріали про катастрофічне невиконання термінів спорудження і монтажу об'єктів.

Так, свого часу преса висвітлювала скандальну ситуацію з Михайлівською МТС, яка в березні 1950 р. уклала договір на проведення будівельних робіт із Сумською обласною БМК. Але «сільпромбудівці» не приступили до передбачених робіт навіть наприкінці червня. В Михайлівці чекали на начальника будівельного відділу облуправління сільського господарства, щоб роз'яснити ситуацію на місці. Проте візиту не відбулося. Замість вирішення конфлікту його було банально проігноровано. Публічна претензія із цього приводу від імені керівництва МТС була опублікована в Сумській обласній газеті «Більшовицька зброя» (Голод, 1950: 3).

Значної критики на шпальтах преси на початку 1950-х років зазнавав персонально тодішній начальник Сумської обласної БМК Майський, під керівництвом якого будівельна організація постійно затягувала роботи і порушувала плани здач. Це саме він, за словами кореспондента, займався шкідливими міжвідомчими суперечками в той час, як його головний інженер Козлов «втратив почуття відповідальності за доручену справу» і пиячив (Маляренко, 1953: 3).

Не припинявся і шквал нарікань на якість проведених робіт. На прикладі будівництва Буринської МТС та Конотопської школи механізації сільського господарства газета «Ленінська правда» піддавала нищівній критиці бракоробів з «Укрсільпромбуду». Зокрема, розповідалося про хибно виконану проєктну документацію, нерівні стіни, розчин низької міцності, затовстий і неоднаковий розмір швів у цегляному муруванні, прогнуті стропила на даху і таке інше. Все це в перспективі могло стати причиною аварійної ситуації (Дехнич, 1954: 2; Маляренко, 1953: 3).

Проте ясна річ, критиці піддавали лише місцевих керівників і безпосередніх виконавців робіт. Справжні проблеми будівельників, причини відставань від запланованих графіків та низької якості робіт замовчувалися, хоча звіти і листування посадовців того часу рясніють різноманітними наріканнями, претензіями і виправданнями, що інформують про справжню картину досліджуваних подій.

Перш за все, плани, що «спускалися» згори, дуже часто не враховували особливості місцевої обстановки, реальний стан речей на периферії, потреби виробництва та населення, а також самі можливості будівельних організацій.

До того ж необхідно згадати про недостатнє фінансування відновлюваних робіт. І йдеться не лише про обмежену кількість коштів, відведених на будівництво інфраструктури, але й надання їх із запізненням і не в повному обсязі. Наприклад, на кінець 1948 р. Сумська обласна БМК тресту «Укрсільпромбуд» отримала лише 801,6 тис. замість запланованих на рік 1 млн 72 тис. крб (підраховано за (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 5: 11)), а рівень забезпеченості оборотними коштами контори коливався на рівні 15-21 % потреби (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 5: 17).

Для повноцінної масштабного відновлення і подальшої розбудови необхідні були величезні обсяги будматеріалів. Їх дефіцит неминуче гальмував усі відновлювальні роботи. У 1948 р. підрозділи «Укрпромсільбуду» отримували лише 58 % від необхідної

кількості цегли, 53 % – металовиробів, 51 % – в'язучих матеріалів, 36 % – покрівельних матеріалів і 33 % – лісоматеріалів (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 5: 5).

В умовах гострої нестачі будматеріалів, було зроблено ставку на їх виробництво на місцях з наявної сировини. Це дозволяло здешевити продукцію за допомогою зменшення логістично-транспортних витрат. Тому Сумська БМК тресту “Укрсільпромбуд” для забезпечення власних потреб у пиломатеріалах відкрила власний лісопильний завод у селі Неплюєве на півночі області (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 5: 7).

Чинником, що катастрофічно гальмував відбудовчий процес, стала проблема з кадрами. З одного боку, робітників просто не вистачало. Тяжкі демографічні втрати у війні давалися взнаки. Так, середній показник забезпеченості робочою силою за 1949 р. становив всього 61 % (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 6: 7).

З іншого боку, завдяки мобілізації молоді через систему державних трудових резервів відбувався постійний притік робочих рук у будівельну галузь. Проте ці нашвидкуруч підготовлені робітники насправді сильно програвали у кваліфікації попередньому, довоєнному, поколінню своїх колег. Як з гіркою зазначав один з місцевих керівників: “Мати контору і 200 чол. підлітків, які тільки що закінчили 6-місячне навчання, – це не значить що існує будівельна організація” (ДАСО, Ф.Р-3789. Оп. 1. Спр. 6: 21).

Не краща ситуація склалася й із службовцями та керівними кадрами. Порівняно невисока заробітна плата, а ще відсутність додаткового матеріального заохочення, продуктової допомоги і забезпечення житловою площею призводили до значної плинності не лише кваліфікованих робітників, але й інженерно-технічних та конторських працівників.

Частина керівників і посадовців у будівельних організаціях Сумщини було звільнено через їхню непрофесійність. Декого знімали з одночасним висуненням звинувачень у зловживанні службовим становищем, розкраданні та/або розтраті коштів і майна.

Зокрема, у серпні 1948 р. наказом по тресту “Укрсільпромбуд” начальника Сумської обласної БМК Мазурчука звільнено за неефективну роботу і “незаконне використання автотранспорту”. Виявлено, що він в умовах дефіциту транспорту і палива направляв вантажівки своєї організації для потреб м'ясокомбінату, райспоживспілки, хлібозаводу, лазне-прального комбінату і продовольчих магазинів. А ще за державні кошти додатково наймав для своїх справ автомашини у субпідрядників. Разом збитків від таких перевезень нараховано на понад 13 тис. крб. Вочевидь, посадовець з метою особистого збагачення був задіяний у якійсь незаконній комерційній схемі надання транспортних послуг. Справу відразу було передано до прокуратури (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 1: 45-46).

Згодом у комірника облконтори було виявлено нестачу інвентарю на 1,1 тис. крб. Крім того, знайдено сумнівну заборгованість, здійснену колишнім начальником постачання БМК на суму 5,2 тис. крб. Згадані справи в листопаді 1948 р. були передані до суду (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 5: 19).

Викликає певні питання і ситуація з першочерговістю виконання сторонніх позапланових підрядів, адже в умовах діючого принципу єдиноначальства керівники будівельних організацій мали змогу визначати пріоритетність об'єктів і порядок виконання робіт у залежності від персональної стимуляції та заохочення з боку замовників.

У вересні 1954 р. під час чергової спроби оптимізації управління трест “Укрсільпромбуд” було передано до Міністерства міського і сільського будівництва УРСР, а через місяць взагалі ліквідовано. В результаті за наказом від 1 жовтня 1954 р. Сумська БМК разом з усіма фінансами, матеріальною базою та кадрами влилася до складу обласного будівельного тресту згаданого міністерства і перестала самостійно існувати (ДАСО, Ф.Р-3790. Оп. 1. Спр. 22: 5-6).

Отже, ефективність діяльності тресту “Укрсільпромбуд” на Сумщині залишалася на низькому рівні. Його участь у відновлювальних та розбудовчих процесах позначалася відставанням темпів, невиконанням планів, порушенням черговості та нерівномірністю проведення робіт в районах області. Головною причиною цих явищ стала недолугість системи організації відбудовчого процесу як на рівні країни, так і регіону, проявами якої стали недостатнє фінансування, нестача будівельних матеріалів, дефіцит кваліфікованих кадрів, формування умов для наростання негативних суб’єктивних чинників: посадової недбалості та корупції з боку відповідальних осіб.

Для подальших досліджень перспективним вважаємо комплексний аналіз розвитку промисловості та виробничої інфраструктури в сільській місцевості в повоєнну добу і ролі спеціалізованих будівельно-монтажних організацій у цьому процесі.

Література:

- Бажан, 2005 – *Бажан О.Г.* Особливості відбудовчого періоду в Українській РСР у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. // Наукові записки НаУКМА: Історичні науки. 2005. Т. 41. Історичні науки. С. 20-28.
- Баран, 2003 – *Баран В.К.* Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. 670 с.
- Більше жител, 1954 – Більше жител для трудящих // Ленінська правда. 1954. 20 жовтня. № 213 (3665). С. 1.
- Борьба партии, 1978 – Борьба партии и рабочего класса за восстановление и развитие народного хозяйства СССР (1943-1950 гг.). Москва: Мысль, 1978. 324 с.
- Голод, 1950 – *Голод В.* Будівництво майстерні зволікається // Більшовицька зброя. 1950. 23 червня. № 125 (2547). С. 3.
- ДАСО – Державний архів Сумської області.
- Дехнич, 1954 – *Дехнич М.* Що стримує будівництво в Буринській МТС? // Ленінська правда. 1954. 21 серпня. № 171 (3623). С. 2.
- Історія селянства, 1967 – Історія селянства Української РСР: у 2 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1967. 535 с.
- История социалистической, 1980 – История социалистической экономики СССР: в 7 т. Т. 6. Москва: Наука, 1980. 589 с.
- Маляренко, 1953 – *Маляренко Г.* Бракороби з облконтори «Укрсільпромбуду» // Ленінська правда. 1953. 9 грудня. № 242 (3438). С. 3.
- Мічуда, 2005 – *Мічуда В.В.* Проектування і будівництво колгоспних сіл у післявоєнні роки (1946-1950) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. наук. ст. Київ, 2005. Вип. 8. С. 213-217.
- Ревенко, 2010 – *Ревенко В.В.* Будівництво і проектування сіл Півдня України у післявоєнний період (1945-1955 рр.) // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія. 2010. Т. 140, Вип. 127. С. 144-148.
- Розвиток народного, 1967 – Розвиток народного господарства Української РСР (1917-1967): у 2 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1967. 500 с.
- Сумская область, 1963 – Сумская область в период Великой Отечественной войны Советского Союза (1941-1945 гг.): сборник документов и материалов. Харьков: Харьковское книжное изд-во, 1963. 460 с.
- Сумская область, 1988 – Сумская область в период Великой Отечественной войны. 1941-1945: сборник документов и материалов. Киев: Наукова думка, 1988. 440 с.
- Сушик, 2012 – *Сушик І.В.* Соціально-економічний розвиток волинського села у перше повоєнне десятиріччя // Український селянин. 2012. № 13. С. 222-224.
- Терещенко, 2016 – *Терещенко Т.В.* Стан житлового будівництва в сільській місцевості у 1945-1950 рр. (на матеріалах центральних областей України) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. Т. 1. С. 277-280.
- Тітіка, 2015 – *Тітіка О. О.* Роль місцевої промисловості України в соціально-економічному відродженні села в 1946-1950 рр. // Український селянин. 2015. № 15. С. 92-95.
- ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Юрчук, Кожукало, 1986 – *Юрчук В.И., Кожукало И.П.* Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины (1946-1950 гг.). Киев: Политиздат Украины, 1986. 365 с.

References:

- Bazhan, 2005 – *Bazhan O. H.* Osoblyvosti vidbudovchoho periodu v Ukrainskii RSR u druhi polovyni 40-kh – na pochatku 50-kh rokiv XX st. [Peculiarities of the reconstruction period in the Ukrainian SSR in the second

- half of the 40s – at the beginning of the 50s of the XX cent.] // *Naukovi zapysky NaUKMA: Istorychni nauky*. 2005. T. 41. Istorychni nauky. S. 20-28. [in Ukrainian].
- Baran, 2003 – *Baran V. K.* Ukraina: novitnia istoriia (1945-1991 rr.) [Ukraine: recent history (1945-1991)]. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2003. 670 s. [in Ukrainian].
- Bilshe zhytel, 1954 – Bilshe zhytel dlia trudiashchykh [More housing for working people] // *Leninska pravda*. 1954. 20 zhovtnia. № 213 (3665). S. 1. [in Ukrainian].
- Bor'ba partii, 1978 – Bor'ba partii i rabocheho klassa za vosstanovlenie i razvitie narodnogo khozyaystva SSSR (1943-1950 gg.) [The struggle of the party and the working class for the restoration and development of the national economy of the USSR (1943-1950)]. Moskva: Mysl', 1978. 324 s. [in Ukrainian].
- Holod, 1950 – *Holod V.* Budivnytstvo maisterni zvolikaietsia [The construction of the workshop is delayed] // *Bilshovytska zbroia*. 1950. 23 chervnia. № 125 (2547). S. 3. [in Ukrainian].
- DASO – Derzhavnyj arhiv Sums'koi oblasti [State Archive of Sumy Region]. [in Ukrainian].
- Istoriia selianstva, 1967 – Istoriia selianstva Ukrainsoi RSR [History of the peasantry of the Ukrainian SSR]: u 2 t. T. 2. Kyiv: Naukova dumka, 1967. 535 s. [in Ukrainian].
- Istoriya sotsialisticheskoy, 1980 – Istoriya sotsialisticheskoy ekonomiki SSSR [History of the socialist economy of the USSR]: v 7 t. T. 6. Moskva: Nauka, 1980. 589 s. [in Russian].
- Maliarenko, 1953 – *Maliarenko H.* Brakoroby z oblkontory «Ukrsilprombudu» [Bunglers from the regional office of “Ukrsilprombud”] // *Leninska pravda*. 1953. 9 hrudnia. № 242 (3438). S. 3. [in Ukrainian].
- Michuda, 2005 – *Michuda V. V.* Proektuvannia i budivnytstvo kolhospnykh sil u pisliavoienni roky (1946-1950) [Design and construction of collective farm villages in the post-war years (1946-1950)] // *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka: zb. nauk. st.* Kyiv, 2005. Vyp. 8. S. 213-217. [in Ukrainian].
- Revenko, 2010 – *Revenko V. V.* Budivnytstvo i proektuvannia sil Pivdnia Ukrainy u pisliavoiennyi period (1945-1955 rr.) [Construction and design of villages in Southern Ukraine in the post-war period (1945-1955)] // *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Istoriiia*. 2010. T. 140, Vyp. 127. S. 144-148. [in Ukrainian].
- Rozvytkok narodnoho, 1967 – Rozvytkok narodnoho gospodarstva Ukrainsoi RSR (1917-1967) [Development of the national economy of the Ukrainian SSR (1917-1967)]: u 2 t. T. 2. Kyiv: Naukova dumka, 1967. 500 s. [in Ukrainian].
- Sumskaya oblast', 1963 – Sumskaya oblast' v period Velikoy Otechestvennoy voyny Sovetskogo Soyuza (1941-1945 gg.): sbornik dokumentov i materialov [Sumy region during the Great Patriotic War of the Soviet Union (1941-1945)]. Kharkov: Khar'kovskoe knizhnoe izd-vo, 1963. 460 s. [in Russian].
- Sumskaya oblast', 1988 – Sumskaya oblast' v period Velikoy Otechestvennoy voyny. 1941-1945: sbornik dokumentov i materialov [Sumy region during the Great Patriotic War. 1941-1945: a collection of documents and materials]. Kiev: Naukova dumka, 1988. 440 s. [in Russian].
- Sushyk, 2012 – *Sushyk I. V.* Sotsialno-ekonomichni rozvytok volynskoho sela u pershe povoienne desiatyrichchia [Socio-economic development of the Volyn village in the first post-war decade] // *Ukrainskyi selianyn*. 2012. № 13. S. 222-224. [in Ukrainian].
- Tereshchenko, 2016 – *Tereshchenko T. V.* Stan zhytlovoho budivnytstva v silskii mistsevoli 1945-1950 rr. (na materialakh tseentralnykh oblastei Ukrainy) [The state of housing construction in rural areas in 1945-1950 (based on materials from the central regions of Ukraine)] // *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*. 2016. Vyp. 45. T. 1. S. 277-280. [in Ukrainian].
- Titika, 2015 – *Titika O. O.* Rol mistsevoi promyslovosti Ukrainy v sotsialno-ekonomichnomu vidrodzhenni sela v 1946-1950 rr. [The role of the local industry of Ukraine in the socio-economic revival of the village in 1946-1950] // *Ukrainskyi selianyn*. 2015. № 15. S. 92-95. [in Ukrainian].
- CDAVOVU – Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. [in Ukrainian].
- Yurchuk, Kozhukalo, 1986 – *Yurchuk V. I., Kozhukalo I. P.* Kommunisticheskaya partiya vo glave vsenarodnoi bor'by za vosstanovlenie i razvitie narodnogo khozyaystva Sovetskoi Ukrainy (1946-1950 gg.) [The Communist Party at the head of the nationwide struggle for the restoration and development of the national economy of Soviet Ukraine (1946-1950)]. Kiev: Politizdat Ukrainy, 1986. 365 p. [in Russian].

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.27

PETROM.GAVRYLYSHYN

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine)

BOHDAN HAWRYLISHYN'S CONTACTS WITH THE SOVIET UNION

Abstract. *The purpose of the study is to investigate that part of Bohdan Gavrylyshyn's life, which is connected with his contacts with the USSR. His trips to the Soviet Union are discussed in detail with interesting facts and events.*

The main milestones of his biography are briefly presented. His contacts in Geneva, a well-known center of international life, with Ukrainians who worked as representatives of the Soviet Union, in particular with Oleg Belarus, who worked at the UN Commission on Economic Affairs of Europe, are considered.

His cooperation with the USSR as the director of the Management Training Center in Geneva is analyzed. The factors influencing his vision of the need for contacts with the Soviet Union are described. Bohdan Gavrylyshyn's contacts with Jermen Gvishiani, who worked in the State Committee of the Council of Ministers of the USSR on Science and Technology, are described. The arrival of interns from the USSR to study at the National Academy of Sciences is shown. His forecast of various options for the future of the USSR and the possibility of its reform were considered.

His first three visits to the Soviet Union are analyzed, in particular his stay in Moscow, Kyiv, Lviv and his native village. The meetings of Bohdan Gavrylyshyn with famous figures of science and technology of the USSR have been revealed. His friendly contacts in Ukraine, the institutions founded by him (the International Institute of Management in Kyiv, the International Renaissance Foundation, the International Center for Prospective Studies), their influence and significance for Ukrainian society are shown. The creation of the Advisory Council under the Verkhovna Rada of Ukraine is described.

His vision of the ineffectiveness of the Soviet Union, which he proved based on his experience in the USSR, is highlighted. The lack of motivation of some trainees who arrived in Geneva from the Soviet Union was noted.

Bohdan Havrylyshyn is one of the extraordinary figures of the Ukrainian diaspora. It was found that by the will of fate and personal interest, he mostly established working contacts with the State Committee for Science and Technology of the USSR. Thanks to this, he visited the Soviet Union several times, even meeting his relatives in his native village. The experience gained helped him to form clearer ideas about the Land of the Soviets, becoming even more convinced of its inefficiency and future disintegration.

During the visit in 1988, he began to establish deeper contacts in Ukraine, firmly intending to devote his further life to its development. As a result, Bohdan Havrylyshyn gradually gained authority in his homeland, became an adviser to Leonid Kravchuk, created a number of institutions that contributed to the development of democracy and civil society in Ukraine.

He managed to integrate incredibly well into Ukrainian society, becoming a bridge between Ukraine and the Western world. Interestingly, during his lifetime he saw with his own eyes the disintegration of the Union of Soviet Socialist Republics, predicted by him back in 1979.

Keywords: *Bohdan Hawrylyshyn; diaspora; Switzerland; USSR; Management training center; International Institute of Management in Kyiv, Geneva.*

Citation. Gavrylyshyn P.M. Bohdan Hawrylyshyn's contacts with the Soviet Union. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XL. 2023. Pp. 27-35. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.27

ГАВРИЛИШИН П.М.

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника (Україна)

КОНТАКТИ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА З РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ

Анотація. Метою дослідження є дослідити ту частину життя Богдана Гаврилишина, яка пов'язана з його контактами з СРСР. Детально розглянуто його поїздки в Радянський Союз з наведенням цікавих фактів та подій.

Подано коротко основні віхи його біографії. Розглянуто його контакти в Женеві, відомому центрі міжнародного життя, з українцями, що працювали як представники Радянського Союзу, зокрема з Олегом Білорусом, що працював в Комісії ООН з економічних питань Європи.

Проаналізовано його співпрацю з СРСР як директора Центру навчання менеджменту в Женеві. Описано фактори, що впливали на його бачення потреби контактів з Радянським Союзом. Описано контакти Богдана Гаврилишина з Джерменом Гвішіані, що працював в Державному комітеті Ради міністрів СРСР з питань науки і техніки. Показано приїзд стажерів з СРСР на навчання в ЦНМ. Розглянуто його прогноз різних варіантів майбутнього СРСР та можливості його реформування.

Проаналізовано його перші три візити в Радянський Союз, зокрема його перебування в Москві, Києві, Львові та рідному селі. Розкрито зустрічі Богдана Гаврилишина з відомими діячами науки і техніки СРСР. Показано його дружні контакти в Україні, засновані ним інституції (Міжнародний інститут менеджменту в Києві, Міжнародний фонд "Відродження", Міжнародний центр перспективних досліджень), їх вплив і значення для українського суспільства. Описано створення Консультативної ради при Верховній Раді України.

Висвітлено його бачення неефективності Радянського Союзу, що він доводив, базуючись на своєму досвіді перебування в СРСР. Відзначено невмотивованість частини стажерів, які прибували в Женеву з Радянського Союзу.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин; діаспора; Швейцарія; СРСР; Центр навчання менеджменту; Міжнародний інститут менеджменту в Києві, Женева.

Цитування. Гаврилишин П.М. Контакти Богдана Гаврилишина з Радянським Союзом / Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.27-35. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.27

Не так багато представників української еміграції та діаспори мали можливість відвідати СРСР. Серед цього нечисленного грона людей, які не були комуністами і їм це вдалося був і Богдан Гаврилишин (1926-2016) – український, канадський, швейцарський економіст, громадський діяч, меценат, член Римського клубу, іноземний член НАН України, президент Фонду Богдана Гаврилишина, громадянин Канади, почесний консул України в Швейцарії (Віднянський, 2014). Цікавість цього його досвіду посилюється і тим, що він залишив спогади, де описав ці свої нетипові подорожі в СРСР, а тому залишив матеріал і для майбутніх дослідників цих явищ.

Здобутки Богдана Дмитровича вивчалися такими науковцями як Михайло Голянич (Голянич, 2017), Олексій Геращенко (Геращенко, 2019), його біографію досліджували Тетяна Гаврилишин і Володимир Гаврилишин (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004), Віржині Пуаеттон (Пуаеттон, 2019).

Метою статті є дослідити ту сторону життя Богдана Гаврилишина, яка відображена його контактами із СРСР. Для цього ставимо собі за завдання проаналізувати написані про нього тексти, віднайти усі його спогади та інтерв'ю, де відображено даний аспект його життя.

Появившись на світ у с. Коропець (зараз смт Коропець Чортківського р-ну) на

Тернопільщині, що тоді знаходилося в складі Польщі, він зробив надзвичайно цікаву і нетипову кар'єру на Заході, що вирізняє його біографію з поміж тисяч інших українських емігрантів. В 1944 р. як остарбайтер потрапив на роботу в Третій Рейх.

З Німеччини у 1947 р. він переїжджає до Канади. Розпочавши працювати лісорубом, зрештою поступає в Торонтський університет, де у 1954 р. здобуває ступінь магістра зі спеціальності “інженер-механік”. У 1954–1960 рр. обіймав різні посади з дослідництва, інженерної справи, менеджменту. У 1957 р. Богдана Гаврилишина, завдяки його цілеспрямованим старанням (серед 44 кандидатів, які подали заявки із “Алкан-Канади”, для поїздки в Женеvu було обрано трьох), направляють від міжнародної корпорації ALKAN на річне навчання до женеvської школи менеджменту, яка тоді називалась Центром навчання менеджменту (ЦНМ, пізніше – Міжнародний інститут менеджменту, МІМ–Женева) (Гаврилишин, 2011: 82). Тут він написав наукову роботу “Порівняння промислового розвитку США та СРСР”, що вплинуло, дозволимо собі припустити, на подальше його зацікавлення Радянським Союзом. Загалом українець зробив надзвичайно позитивне враження на директора центру доктора Генні. Завдяки цьому, у 1960 р. він його запрошує працювати до Женеви в ЦНМ, і з того часу Богдан Гаврилишин із сім'єю мешкав у Швейцарії. На прохання батька пише дисертацію, яку захищає 1976 р., здобувши ступінь Ph.D. з економіки у Женеvському Університеті. Близько тридцять років свого життя Б. Гаврилишин присвятив Міжнародному інституту менеджменту МІМ-Женева. Обіймав посади директора з навчання (1960–1968 рр.), директора Інституту (1968–1986 рр.), почесного науковця (1986–1989 рр.).

У 1979 р. науковець здійснює доповідь Римському клубові під назвою “Дороговкази в майбутнє: До ефективних суспільств”, на основі якої наступного року друкується книга англійською мовою. Показуючи у цій своїй праці ряд показників ефективності суспільств, аналізуючи різні можливі шляхи до кращого майбутнього, окремо виділяє прогностичний аспект, що допомагає визначити ймовірність здійснення запрограмованих змін, а в разі неможливості їхньої реалізації – передбачити найвірогідніші й найсприятливіші зміни (Голянич, 2017: 472–473). На основі нової методології аналізу різних суспільств та зіставлення позитивних і негативних тенденцій він передбачив “повний розпад Радянського Союзу як політичної реальності”, що “частково було ініційовано декларацією про незалежність України” (Гаврилишин, 2009: 118, 132, 214).

В період Холодної війни Женева була одним з небагатьох місць, де можна було зустріти людей з радянської України. Це пояснювалося розміщенням у цьому місті відділення ООН, і Україна як член-засновник Об'єднаних Націй була тут теж представлена. Першим з радянських українців, з ким вчений зустрівся, був Олег Білорус, що працював у Женеві в Комісії ООН з економічних питань Європи. Тема освіти з менеджменту була досить цікавою для Олега Білоруса: “Під час першої зустрічі він сказав: “Ми можемо зустрічатись, але тільки тричі на рік. Така кількість зустрічей може бути виправдана моїм професійним зацікавленням. В іншому випадку виникнуть підозри”. Цим він дав зрозуміти, що має звітувати про наші зустрічі” (Гаврилишин, 2011: 125).

ЦНМ відвідували кілька делегацій з Радянського Союзу. Досвід роботи цієї установи та провідні напрями досліджень цікавили профільні радянські установи. Під час одного з візитів заклад відвідав український академік Стефан Ямпольський, якого Богдан Гаврилишин навіть запросив до себе додому на вечерю (Гаврилишин, 2011: 127).

Втім, контакти з СРСР здійснювалися не тільки з людьми з Української РСР. Це ставалося не з особистої ініціативи Богдана Гаврилишина, він, в свою чергу, тільки відповідав на ініціативу інших. В СРСР діяльністю ЦНМ цікавився “Державний комітет з питань науки і техніки”. Комітет напряму звітував Раді міністрів, а не окремому міністру чи голові Ради міністрів. Організація мала формального голову. Заступником голови і

особою, яка відповідала за стосунки з зовнішнім світом, був Джермен Гвішиані, за походженням грузин, зять голови Ради міністрів Косигіна. Водночас він був директором Інституту аналізу систем. Гвішиані захистив докторську дисертацію з менеджменту і багато знав про цю ділянку. Він зв'язався з Богданом Гаврилишином на початку 1969 р. виступивши із пропозицією укласти бартерну угоду між Державним комітетом з науки й техніки і Центром навчання менеджменту. Згідно з пропонованим договором Держкомітет присилатиме по кілька осіб на різні програми у ЦНМ, а Центр у свою чергу відправлятиме учасників програм МВА на стажування до Радянського Союзу. «Не мало бути між нами жодних грошових трансакцій, ми могли б рахувати людинодні, проведені стажувальниками з СРСР у ЦНМ, а наші студенти проводили б таку саму кількість людиноднів у СРСР. Така бартерна угода була важливою для Радянського Союзу, бо вони не мали доступу до закордонної валюти. Нас вона також влаштувала. Я погодився на угоду, думаючи, що нашим слухачам на різних програмах буде цікаво мати поруч слухачів з Радянського Союзу, так само як цікаво буде тим, хто стажуватиметься в СРСР і зможе пізнати реальну ситуацію в тій країні. Учасникам з Радянського Союзу, звичайно, буде цікаво дізнатися про досвід західного світу» (Гаврилишин, 2011: 129–130). Згідно підписаних домовленостей, Держкомітет прислав в ЦНМ професорів, серед яких були навіть кілька деканів факультетів з різних вузів, а також чиновників високого рангу, переважно з Міністерства закордонної торгівлі та імпортно-експортних організацій (Гаврилишин, 2011: 130).

Комітет надсилав до Женеви список імен та резюме кандидатів, їх переглядали і якщо кандидати підходили за освітою, професійним досвідом, відповідності напрямові обраної ними програми, ЦНМ їх погоджував. Якщо давали несхвальні коментарі про якогось претендента, то Комітет заміняв їх іншими. Слухачі з СРСР поводити себе в ряді моментів по дивному для представників Заходу. Так, в день прильоту першої групи, незважаючи на те, що радянських учасників заздалегідь поінформували про готель, де вони зупиняться, коли і де розпочнуться програми, вони очікували, що хтось зустріне їх, привезе до готелю і вкаже, що робити та яка програма для них підготовлена, включаючи суботи й неділі. Також, вони не розуміли деякі елементарні речі з економіки, зокрема, як ціни утворюються попитом і пропозицією. Після повернення до своїх інституцій та робочих місць радянські випускники програм публікували статті, де описували досвід і уроки, які здобули під час навчання в ЦНМ. Як згадує вчений: «Статті завжди починалися цитатами з Маркса, Леніна, Брежньєва, потім йшов опис того, що вони «нібито вивчили» і завжди закінчувалися приблизно такою фразою: «Зважаючи на наш передовий радянський досвід, ми не дізналися нічого нового. Ми, однак, повинні й далі відправляти наших делегатів до ЦНМ для того, щоб показати учасникам програм з інших країн наші передові знання в багатьох сферах» (Гаврилишин, 2011: 130).

У 1971 р. Д. Гвішиані запросив Богдана Гаврилишина з сім'єю з'їздити СРСР в якості гостей уряду в якості подяки за успішне втілення угоди, підписаної два роки перед тим. Планувалося відвідати різні міста, взяти участь у культурних подіях, зустрітися з цікавими людьми. Втім, його дружина Леоніда мала сумнів, чи варто приймати це запрошення: «У Радянському Союзі усіх, кого вважали ворогом народу, могли ув'язнити чи навіть розстріляти. Я переконав її, що ми будемо у безпеці, незважаючи на те, що я український націоналіст, який давав лекції та писав про те, що Україна має бути незалежною державою, а не колонією радянської імперії. В кількох країнах Європи та Північної Америки у мене були знайомі, які займали дуже високі посади і здійняли б галас та спробували натиснути на Радянський Союз, якби щось зі мною сталось. Отже, ми поїхали з великою цікавістю та відчуттям безпеки» (Гаврилишин, 2011: 131).

Для підготовки поїздки Гвішиані направив у ЦНМ Ірину Лук'янову, яка працювала

у Держкомітеті й раніше брала участь у Міжнародному семінарі з інформаційних систем. Планувалось відвідати кілька інститутів у Москві, потім поїхати до “другої столиці” – Ленінграда, провести два-три дні у Києві й кілька днів у Львові. Вчений мав намір відвідати рідне село Коропець (Гаврилишин, 2011: 132).

У Києві відбулося ще кілька цікавих зустрічей. Зокрема з академіком Віктором Глушковим, директором Інституту кібернетики, що виробляла програмне забезпечення, переважно військового призначення і для космонавтики. У Львові вчений зустрівся із заступником голови обласної ради. Той повідомив, що нашу поїздку до Коропця організовано. Потім він продовжив: “Знаєте, у нас у Львові є кілька важливих заводів, серед них – великий завод з виробництва автобусів. Ми, однак, не знаємо, для кого виробляємо ті автобуси. Ми просто направляємо їх до Москви за державними цінами, а потім їх експортують до різних країн”. Чоловік вів далі: “Мені сказали, що у вас є чудові зв’язки у різних країнах. Якщо б ви могли влаштувати якісь контакти для нас, щоб ми могли продавати свої автобуси напряму до тих країн, а не через Москву. Це дуже б допомогло економіці нашої області». Я з жалем відповів, що навряд Москва коли-небудь дозволить їм продавати автобуси напряму. Наостанок попросив його дати телеграму моїй двоюрідній сестрі в Коропці, що ми приїдемо до них післязавтра” (Гаврилишин, 2011: 136–137).

У своїх спогадах автор нам залишив досить детальний опис цього візиту в рідний Коропець. Тут він відвідав родичів, могилу матері та мав зустріч із школярами (Гаврилишин, 2011: 143–145). Згодом, уже в часи незалежності, він неодноразово відвідував рідне село, допомагав фінансово громаді, створив стипендії для талановитих учнів, навіть залучив посла Швейцарії Жана Франсуа Краммера для фінансування обладнання комп’ютерного класу в ПТУ № 34 в Коропці (Гаврилишин, 2004: 213–214).

У 1972 р. Богдан Гаврилишин отримав дуже неочікуване запрошення. Фондація Форда домовилася з Академією наук Радянського Союзу організувати тижневий семінар у Києві на тему “Планування організаційної структури”. Дванадцять кращих американських експертів з менеджменту та планування організаційної структури були відібрані Фондацією Форда, а Академія наук Радянського Союзу відібрала дванадцять своїх академіків, зацікавлених даною темою. Вчений згадає у своїх мемуарах: “Першим виступав Глушков. Привітавши нас, він почав свою лекцію словами: “У Радянському Союзі ми приймаємо десять у п’ятнадцятому ступені управлінських рішень щороку”. Я одразу ж подумав про всі ці нулі. Цифра була астрономічна. Мене зацікавило, як вони відстежують всі ті рішення. Подумав: “Мабуть, він добрий теоретик, але не має практичного розуміння, що таке у менеджменті управлінські рішення” (Гаврилишин, 2011: 143–145).

У своїй книзі “Дороговкази майбутнє” Богдан Гаврилишин прогнозував, чи приймуть і втілять описані ним держави ті зміни, які він пропонував, і якщо ні – передбачив умови, в яких вони опиняться за десять чи п’ятнадцять років від часу написання книги. “Радянський Союз моїми порадами не скористався, на відміну від Китаю, який почав реформи у 1982 р. і завдяки цьому став за короткий час економічним гігантом. Михайло Горбачов не хотів розпаду Радянського Союзу. Він прагнув реформувати його для вирішення нагальних потреб: існувала економічна стагнація, країна не могла підтримувати гонку озброєнь із США. Також Горбачов хотів дати більшої політичної свободи. Отже, він почав політичну “перестройку”, вилучивши комуністичну партію з системи управління. В ті часи всі важливі рішення на всіх рівнях приймалися комуністичною партією, а формальні урядові організації їх виконували. Наприклад, 85% підприємств України управлялися напряму з Москви і контролювалися партією. Тому не дивно, що

коли партія – “червона нитка”, яка все утримувала разом, – була відсторонена від державних рішень, усе розпалося. Відстежуючи спроби Горбачова провести реформи, я залишався впевненим, що Радянський Союз розпадеться” (Гаврилишин, 2011: 147–148). З своєю книгою вчений дуже випереджав свій час та прогнози советологів. У той період всі експерти з питань Радянського Союзу сприйняли його прогноз зі скептицизмом: “Майбутнє швидко поставить все на свої місця. Навіть якщо визнання прийшло на 10 чи 20 років пізніше, я не жалкую ні про що. Для мене було важливо не зібрати плоди своєї праці миттєво, а зробити внесок до кращого розуміння суспільств і поділитися знаннями” (Пуасттон, 2019: 83).

У своїх мемуарах Богдан Гаврилишин розповідає про свою цікаву розмову з Євгеном Примаковим, якого він зустрів поблизу Відня у Міжнародному інституті аналізу систем, що був спільним американсько-радянським інститутом, започаткованим Гвішиані. В той час Примаков, знавець арабських мов, був головою розвідки, а через якийсь після розвалу Радянського Союзу став прем’єр-міністром Російської Федерації. “Я спитав його: “Невже ваша російська еліта не розуміє, що у теперішні часи бути такою імперією, як Радянський Союз, не вигідно? У далекому минулому розмір країни, її населення і особливо природні ресурси й плодючість землі визначали її багатство та виробничий потенціал. Зараз багатство країни визначають бажання працювати, ноу-хау, добра система економіки та управління. Погляньте на Японію чи Швейцарію. Для того, щоб і далі бути імперією, необхідно забагато політичної енергії, великі витрати на військовий сектор та безпеку”. Примаков відповів з посмішкою: “Ми інакше ставимось до цього”. За кілька років він з такою самою посмішкою привітав мене вже як прем’єр-міністр, коли я прийшов до його кабінету в Кремлі” (Гаврилишин, 2011: 148).

У вченого була нагода зустрітися з Михайлом Горбачовим на різних заходах. Вперше вони зустрілися, коли він усе ще номінально був при владі, у Вольфсбурзі, де тоді розташовувалася штаб-квартира компанії “Фольксваген”. Француз, виконавчий директор “Фольксвагена” був цікавою особистістю. Він створив спеціальну організацію для проведення конференцій найвищого рівня для ключових людей зі Сходу й Заходу. Конференція, в якій Богдан Гаврилишин взяв участь, була присвячена Радянському Союзу і відбувалася якраз під час його розпаду. Президент “Фольксвагена” запросив Горбачова, Шушкевича, голову парламенту Білоруської республіки та Кравчука, якого не так давно обрали президентом України. Кравчук не зміг прибути, тому Богдан Гаврилишин поїхав замість нього дати доповідь про Україну, її поточну ситуацію та можливе майбутнє. “Для аудиторії, яка складалася з більш ніж чотирьохсот запрошених, та для Горбачова було сюрпризом те, що я представляв Україну і говорив англійською, а не російською, як усі зазвичай чекали. Після трьох виступів і обговорень була вечеря. Я й Леоніда Петрівна сиділи за сусіднім столом з Горбачовим, його дружиною Раїсою та ще кількома іншими людьми. Я повернувся до Горбачова й привітався з ним українською, сказавши: “Доброго вечора!” Він з усмішкою відповів: “Ви знає те, я розумію українську і навіть можу трохи нею розмовляти, бо народився у Ставрополі на Кубані. В дитинстві я бавився зі своїми шкільними друзями і між собою ми розмовляли українською”. Потім він гордо додав: “Моя дружина Раїса – чистокровна українка. Її дідусь мав прізвище Титаренко і народився в Україні”. Реакція Раїси дуже відрізнялася від реакції Михайла Сергійовича. Коли я представив свою дружину подружжю Горбачових, Раїса Максимівна сказала, що не знає й слова українською, а потім вона просто уникала спілкування з нами” (Гаврилишин, 2011: 148–149).

Ще до виходу на пенсію у 1986 р., вчений вирішує присвятити себе Україні, адже він передбачав розпад СРСР. Богдан Гаврилишин міг використати для батьківщини свій великий досвід, напрацьовані зв’язки та бачення світових процесів. Богдан Гаврилишин

відвідував СРСР перші три рази у 1971, 1972 та 1988 роках. Про цей досвід вчений згадує наступне: “Під час перших двох подорожей до Києва я спостерігав, слухав, вивчав, зустрічався з людьми й налагоджував контакти. З третього візиту став більш активним. Мене запросили до інституту зі спеціальними програмами для вищих керівних кадрів уряду, включно з заступниками міністрів. Я прочитав лекцію викладацькому персоналу з 25 осіб на тему розроблення навчальних програм: визначення мети навчання, розроблення належного розкладу, добір методів викладання, що відповідає категоріям матеріалу, який вивчається, тобто знанням, налаштованістю і навичкам” (Гаврилишин, 2011: 212). Повернувшись до Женеви, Богдан Гаврилишин підготував пропозицію стосовно створення Міжнародного інституту менеджменту в Києві. Ідея полягала у створенні спільного підприємства МІМ–Женева та Інституту економіки Академії наук України. На пропозицію відкрити МІМ у Москві, Б. Гаврилишин наполіг, що тільки у Києві. Уже 2 січня 1990 р. почалася перша програма МВА і МІМ-Київ запрацював. Той факт, що все це вдалося реалізувати, став справжньою сенсацією. Навіть у газеті “Известия” тоді була опублікована стаття, в якій написали: “Якщо ви бажаєте навчитися чогось про управління бізнесом, вам необхідно їхати до Києва” (Гаврилишин, 2011: 212–214).

Вчений почав налагоджувати активні контакти з людьми з різних середовищ: Коли Володимир Івашко став першим секретарем ЦК КПУ, у Богдан Гаврилишина з’явилася ідея витягнути його за кордон. Тоді у Шотландії в Едінбурзі мала відбутись конференція з нагоди 200-річчя смерті Адама Сміта. Туди були запрошені голови багатьох держав та відомі економісти: “Мені запропонували зробити доповідь про ситуацію в Східній Європі і дали можливість запросити когось з України. Я вирішив запросити Івашка на конференцію з доповіддю про “Майно народів з соціалістичної точки зору”. Івашко був у той час у Москві, і я поїхав на зустріч з ним, щоб особисто зробити запрошення, але також пізнати цю людину. Івашко не міг зразу дати відповідь. Я спитав у нього прямо, чи він має про це проінформувати Горбачова, чи мусить дістати від нього дозвіл. Це засоромило Івашка. Я залишив йому письмове запрошення, але він на це запрошення не відповів” (Гаврилишин, Дзюба, 2011: 110–111).

Вчений відзначав непересічність катастрофи у Чорнобилі, що була важливою подією у сучасній історії України: “Вона була ілюстрацією того, що прийняття майже всіх рішень і управління всім, що стосувалося Української Радянської Соціалістичної Республіки, відбувалися у Москві, а не Києві. Це теж частина жажливої спадщини Радянського Союзу для України, що вплинула на психіку і здоров’я тисяч українців, залишила великий бюджетний тягар, що існуватиме ще десятиліттями. Однак ця подія була певним сигналом до переосмислення стану України і бажання його змінити, навіть серед багатьох партократів України” (Гаврилишин, 2007: 245).

В розмові з відомим дисидентом Іваном Дзюбою, що вийшла у 1995 р. окремою книгою він говорить про свою третю поїздку в СРСР наступне: “Коли почалися зміни після 1986 року, я почав про це більш інтенсивно думати, але вагався ще їхати в Україну, бо там ще змін не відчувалося. Нас умовило вперше їхати сюди Товариство “Україна”. Я вагався, бо це товариство мало не дуже добру репутацію, і була певна небезпека втратити і свою репутацію. Зрештою я прийняв запрошення в червні 1988 року” (Гаврилишин, Дзюба, 2011: 106).

У листопаді 1989 р. Римський клуб запросив Джорджа Сороса прочитати лекцію про нові фінансові інструменти та світовий фінансовий ринок на річній конференції в Ганновері у Німеччині, де Б. Гаврилишин з ним і познайомився. Це допомогло йому заітувати його відкрити свій благодійний фонд саме в Україні, а не десь у Росії. Першим головою наглядової ради Фонду і став сам Богдан Гаврилишин. Міжнародний фонд

“Відродження” (МФВ – Україна) було створено у Києві в 1990 р. із залученням представників різних українських організацій. Це були Юрій Щербак з організації “Зелений світ”, Павло Мовчан з “Просвіти”, Борис Олійник з “Фонду культури”. Вони стали співзасновниками й членами ради директорів МФВ. До наглядової ради також приєдналися: Іван Дзюба, Дмитро Павличко, Володимир Василенко, Валерій Мещеряков, Володимир Савельєв, Сергій Конев, Ігор Юхновський та Валентин Симоненко (Гаврилишин, 2011: 217–218). Міжнародний Фонд “Відродження” є однією з перших благодійних організацій, створених для сприяння розвитку відкритого та демократичного суспільства в Україні. Він є частиною міжнародної мережі фондів мережі фондів Сороса. Ця мережа складається з національних і регіональних фондів у більш ніж тридцяти країнах світу, переважно в Центральній і Східній Європі, а також на території колишнього Радянського Союзу. Як недержавна організація, перебуває під громадським контролем, МФВ визначає свою стратегію незалежно від державних структур та урядів іноземних держав-донорів. Пріоритети Фонду визначаються Правлінням та Програмними радами, до складу яких входять авторитетні громадські діячі українського суспільства, фахівці в тих областях, в яких Фонд здійснює свою діяльність: громадянське суспільство, освіта, культура, ЗМІ, державне управління, охорона здоров’я та ін. (Міжнародний).

Станом на 1990 р. не існувало жодної установи для об’єктивного аналізу та пропозицій щодо політики уряду та інших гілок влади. Потреба в такій аналітиці була очевидна. Завдяки фінансуванню Джорджа Сороса Б. Гаврилишин створив Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), який достатньо ефективно діє і до сьогодні (Гаврилишин, 2011: 219).

Про співробітництво з Леонідом Кравчуком він написав наступне: “Леонід Кравчук, який на той час був головою Верховної Ради, відвідав Світовий економічний форум у Давосі у січні 1991 р. Це було щорічне зібрання, яке тривало тиждень і на яке у той час збиралися 1500 лідерів у сфері політики й бізнесу з усього світу для аналізу становища у світі та обговорення майбутніх напрямів розвитку. Як уже згадувалося, симпозіум був ініційований 1971 р. Міжнародним інститутом менеджменту в Женеві для святкування 25-ї річниці його заснування. Відвідавши симпозіум, Леонід Макарович приїхав до нас у Женеві на вечерю. Після вечері він запропонував Богдану Гаврилишину стати його радником. “Я подумав хвилинку й відповів йому, що не вважаю, що це гарна думка. Він спитав – чи це через те, що я не хочу бути радником комуніста, що я боюся, що подумають люди? Я відповів, що це він може опинитись у хиткому становищі в очах керівників комуністичної партії, якщо людина, відома як націоналіст і патріот України, стане його радником. Натомість я запропонував створити групу радників, так звану Консультативно-дорадчу раду в складі відомих осіб з різних країн, які б надавали консультації Верховній Раді, де представлено різні політичні течії, а не тільки її голові. Леонід Макарович одразу погодився. Я склав документ з можливим колом обов’язків ради та принципами її роботи” (Гаврилишин, 2011: 221). 12 березня 1991 р. Президія Верховної Ради ухвалила рішення про офіційне створення Консультативної ради. Богдана Гаврилишина було обрано її співголовою (ЦДАГО. Ф. 334. Оп. 1. Спр. 2: 15–16).

Богдан Гаврилишин належить до тих небагатьох постатей української еміграції та діаспори, які повернулися в Україну, працюючи на її благо. Будучи директором Центру навчання менеджменту у Женеві, він починає співпрацю із Державним комітетом з питань науки і техніки СРСР. Завдяки цьому відвідує кілька разів Радянський Союз, зумівши зустрітись навіть із родичами в рідному селі. Отриманий досвід допоміг йому сформуванню чіткішого уявлення про Країну Рад, ще більше переконавшись в її неефективності та майбутньому розпаді. Під час візиту 1988 р. він почав налагоджувати глибші контакти

в Україні, твердо маючи намір присвятити своє подальше життя її розбудові. Відчуваючи наближення незалежності України, розгортає активну діяльність. В результаті Богдан Гаврилишин поступово набуває авторитет на Батьківщині, стає радником Леоніда Кравчука, створює ряд інституцій, що сприяли розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні.

Література:

- Віднянський, 2014 – *Віднянський С.В.* Гаврилишин Богдан Дмитрович // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 5. Біографічна частина: А-М / Відп. ред. М. М. Варварцев. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88-89.
- Гаврилишин, 2009 – *Гаврилишин Б.Д.* До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові. Вид. 3-тє, допов. Київ: Пульсари, 2009. 248 с.
- Гаврилишин, 2011 – *Гаврилишин Б.Д.* Залишаюся українцем: спогади. Київ: Пульсари, 2011. 288 с.
- Гаврилишин, 2007 – *Гаврилишин Б.Д.* Україна: 20 минутих і 20 майбутніх років державотворення // Той, хто відродив Могилянку: зб. до 60-ліття В'ячеслава Брюховецького. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. С. 245–257.
- Гаврилишин, Гаврилишин, 2004 – *Гаврилишин Т.Ю., Гаврилишин В.П.* Коропець. Історія і спогади. Тернопіль: Воля, 2004. 240 с.
- Гаврилишин, Дзюба, 1995 – *Гаврилишин Б., Дзюба І.* Діалог. Київ: Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с.
- Геращенко, 2019 – *Геращенко О.Л.* Економіка XXI: країни, підприємства, людини. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Фоліо, 2019. 313 с.
- Голяннич, 2017 – *Голяннич М.Ю.* Футурологія. Філософія майбуття: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 540 с.
- Міжнародний – Міжнародний фонд “Відродження”. URL: <http://oneu.edu.ua/pages/viddili-i-sluzhbi/miznarod/fondi/fondi-15/>
- Пуаеттон, 2019 – *Пуаеттон В.* Невтомний мандрівник Богдан Гаврилишин: біогр. / пер. з франц. І. Відлер. Київ: Славутич-Дельфін, 2015. – 144 с.
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

References:

- Vidnianskyi, 2014 – *Vidnianskyi S.V.* Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych] // *Ukraine v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk. Vypusk 5. Biografichna chastyna: A-M / Vidp. red. M. M. Varvartsev. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2014. pp. 88-89. [in Ukrainian].*
- Havrylyshyn, 2009 – *Havrylyshyn B.D.* Do efektyvnykh suspilstv: Dorohovkazy v maibutnie: dop. Rymському Klubovi [Towards More Effective Societies: Road Maps to the Future]. Vyd. 3-tie, dopov. Kyiv: Pulsary, 2009. 248 s. [in Ukrainian].
- Havrylyshyn, 2011 – *Havrylyshyn B.D.* Zalyshaius ukraintsem: spohady [Remain Ukrainian: memories]. Kyiv: Pulsary, 2011. 288 s. [in Ukrainian].
- Havrylyshyn, 2007 – *Havrylyshyn B.D.* Ukraina: 20 mynulykh i 20 maibutnykh rokiv derzhavotvorennia [Ukraine: 20 past and 20 future years of state formation] // *Toi, khoto vidrodiv Mohylianku: zb. do 60-littia Viacheslava Briukhovetskoho. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2007. S. 245–257. [in Ukrainian].*
- Havrylyshyn, Havrylyshyn, 2004 – *Havrylyshyn T.I., Havrylyshyn V.P.* Koropets. Istoriia i spohady [Koropets. History and memories]. Ternopil: Volia, 2004. 240 s. [in Ukrainian].
- Havrylyshyn, Dzyuba, 1995 – *Havrylyshyn B., Dzyuba I.* Dialoh [Dialogue]. Kyiv: Vyd. Ukr. Vsesvit. Koordynats. Rady ta Resp. asots. ukrainoznavtsiv, 1995. 159 s. [in Ukrainian].
- Herashchenko, 2019 – *Herashchenko O.L.* Ekonomika XXI: krainy, pidpriemstva, liudyny [Economy XXI: countries, enterprises, people]. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kharkiv: Folio, 2019. 313 s. [in Ukrainian].
- Holianych, 2017 – *Holianych M.I.* Futurolohiiia. Filosofiia maibuttia [Futurology. The philosophy of the future]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2017. 540 s. [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyi – Mizhnarodnyi fond “Vidrodzhennia” International Foundation “Renaissance” URL: <http://oneu.edu.ua/pages/viddili-i-sluzhbi/miznarod/fondi/fondi-15/> [in Ukrainian].
- Puaetton, 2019 – *Puaetton V.* Nevtomnyi mandrivnyk Bohdan Havrylyshyn [Tireless traveler Bohdan Havrylyshyn]: biohr. / per. z frants. I. Vidler. Kyiv: Slavutykh-Delfin, 2015. – 144 s. [in Ukrainian].
- TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine] [in Ukrainian].

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.36

TARAS V. VERBA

Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine)

VOLYN REGIONAL MUSEUM ARCHAEOLOGICAL COLLECTION ON SCIENTIFIC PERIODICAL PAGES OF INDEPENDENCE TIME

Abstract. *The article examines Volyn regional Museum archaeological collection (hereinafter – VRM) through the prism of scientific researches published in domestic periodicals during the period of Ukraine’s independence. The relevance of the research is related to the necessity of study and popularization of the transitive archaeological heritage, which performs important sociocultural functions, such as the restoration of historical memory and the preservation of cultural self-identification of identity, which is especially relevant due to modern events, the influence of neighboring cultures and growing globalization. During the research, author characterized the quantitative composition of VRM archaeological collection. At the end of 2022, it had 23,880 registration numbers, which makes the collection one of the largest archaeological collections in Western Ukraine. The author noted that the accumulation of archaeological objects in VRM collections did not go unnoticed by scientists from various cities and institutions. The results of their researches were usually published in the form of articles and reports in domestic scientific periodicals and magazines. The main tasks followed by the researchers were the involvement of the archaeological collection objects to the scientific circulation, their attribution clarification, comprehensive analysis of the incomes. The author assorted all scientific publications related to the VRM archaeological collection according to several criteria. One of the main ones is their writing form and style. Reviews and analytical publications are highlighted. In the first ones, authors described collections or selections of objects, characterized their external features and functional purpose. Most of them are written in short informative messages form. On the other hand, in analytical publications objects from different monuments were compared, was presented their in-depth interpretation, and were drawn conclusions about particular ethno-cultural or ethno-historical issues. Almost all analytical publications are written as large scientific articles. Another important criterion for the publications systematization of the VRLM archaeological collection is the scientific publications type in which they were published. Conventionally, they can be divided into informative archaeological collections, regional historical and local history publications, all-Ukrainian specialist publications on archeology and ancient history. The largest number of articles written about the VRM collections belong to H. Okhrimenko, and they were also actively researched by the State Enterprise “Volyn Starozhytnosti” employees. Researchers paid special attention to materials from the Neolithic, Bronze Age, Middle Ages, and early modern times. Despite a significant number of publications, most objects from the VRM archaeological collection have not been introduced into scientific circulation, and many artifacts require re-attribution.*

Keywords: *local history museum, archeology, historiography, Middle Ages, Neolithic, Bronze Age.*

Citation. Verba T.V. Volyn regional Museum archaeological collection on scientific periodical pages of Independence time. *Sumskiy istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XL. 2023. Pp.36-48. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.36

ВЕРБА Т.В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна)

**АРХЕОЛОГІЧНА ЗБІРКА ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ НА
СТОРІНКАХ НАУКОВОЇ ПЕРІОДИКИ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ**

***Анотація.** У статті розглянуто археологічну збірку Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) крізь призму наукових досліджень, опублікованих у вітчизняних періодичних виданнях періоду незалежності України. У ході дослідження автор охарактеризував кількісний склад археологічної збірки ВКМ. Станом на кінець 2022 р. вона нараховувала 23 880 облікових номерів, що робить збірку одним із найбільших в Західній Україні археологічних зібрань. Автор зазначив, що накопичення археологічних предметів у фондах ВКМ не залишилося поза увагою зі сторони вчених з різних міст та установ. Результати їх досліджень зазвичай публікувалися у вигляді статей та повідомлень у вітчизняних наукових збірниках та журналах. Усі публікації вчених, що стосувалися археологічної збірки ВКМ автор згрупував за декількома критеріями. Одні із головних – форма та стиль їх написання. Виділено оглядові та аналітичні публікації. У перших, автори описували колекції чи підбірки предметів, характеризували їх зовнішні ознаки та функціональне призначення. Натомість, в аналітичних публікаціях проводилося порівняння предметів з різних пам'яток, подавалася їх поглиблена інтерпретація та робилися висновки про певні етнокультурні чи етноісторичні питання. Ще одним важливим критерієм систематизації публікацій про археологічну збірку ВКМ є вид наукових видань, у яких вони вийшли друком. Умовно їх можна розділити на інформаційні археологічні збірники, регіональні історико-краєзнавчі видання, всеукраїнські фахові видання з археології та давньої історії. Провівши аналіз усіх доступних публікацій про археологічну збірку ВКМ автор дійшов висновків, що вона стала об'єктом вивчення першочергово для співробітників музею та місцевих археологів. Найбільша кількість статей написаних про колекції ВКМ належить Г. Охріменку, також активно досліджували їх співробітники ДП “Волинські старожитності”. Особливу увагу дослідники приділяли матеріалам періоду неоліту, епохи бронзи, періоду середньовіччя та ранньомодерного часу. Попри значну кількість публікацій, більша частина колекцій археологічної збірки ВКМ не введена до наукового обігу, а багато артефактів потребують повторної атрибуції.*

***Ключові слова:** краєзнавчий музей, археологія, історіографія, неоліт, епоха бронзи, середньовіччя.*

Цитування. Верба Т.В. Археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею на сторінках наукової періодики часів Незалежності // Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.36-48. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.36

Матеріальні рештки життєдіяльності людей, здобуті завдяки старанням археологів та краєзнавців слугують важливим джерелом пізнання минулого. Вони дозволяють простежити повсякдення, побут та культуру місцевого населення у різні епохи. За належне зберігання, документування та вивчення археологічних артефактів відповідальні насамперед музеї, які ними опікуються. Музейні археологічні колекції виконують важливі соціокультурні функції, такі як відновлення історичної пам'яті та збереження культурної самоідентифікації самобутності, що особливо актуально через події сучасності, вплив сусідніх культур та зростаючу глобалізацію. Це стало однією з головних причин зростання зацікавлення археологічними старожитностями зі сторони суспільства. У більшості випадків інформацію про музейні археологічні колекції можна дізнатися завдяки їх опрацюванню та вивченню фаховими спеціалістами.

Одне із найбільших в Західній Україні археологічних зібрань зберігається у Волинському краєзнавчому музеї. Станом на кінець 2022 р. група зберігання “Археологія” нараховувала 23 880 облікових номерів. Накопичення археологічних предметів у фондах ВКМ не залишилося поза увагою зі сторони вчених з різних міст та установ. Результати їх досліджень зазвичай публікувалися у вигляді статей та повідомлень у вітчизняних наукових збірниках та журналах. Головними завданнями, які переслідували дослідники, були залучення предметів археологічної збірки до наукового обігу, уточнення їх атрибуції, всебічний аналіз надходжень. Усі публікації вчених, що стосувалися археологічної збірки ВКМ можна згрупувати по декількох критеріях. Одні із головних – форма та стиль їх написання. Можна виділити оглядові та аналітичні публікації. У перших, автори описували колекції чи підбірки предметів, характеризували їх зовнішні ознаки та функціональне призначення. Більшість з них написані у формі коротких інформаційних повідомлень, однак оглядовими були й наукові статті. Натомість, в аналітичних публікаціях проводилося порівняння предметів з різних пам’яток, подавалася їх поглиблена інтерпретація та робилися висновки про певні етнокультурні чи етноісторичні питання. Практично всі аналітичні публікації написані у вигляді розлогих наукових статей.

Ще одним важливим критерієм систематизації публікацій про археологічну збірку ВКМ є вид наукових видань, у яких вони вийшли друком. Умовно їх можна розділити на інформаційні археологічні збірники, регіональні історико-краєзнавчі видання, всеукраїнські фахові видання з археології та давньої історії.

Значна кількість наукових повідомлень, пов’язаних з археологічною збіркою ВКМ, опублікована у щорічнику “Археологічні дослідження України”. Видання засноване Інститутом археології НАН України з метою оперативного оприлюднення інформації про роботу археологічних експедицій та введення до наукового обігу нових знахідок. Усі дослідники, які проводили археологічні роботи на території України протягом польового сезону, зобов’язувалися подавати наприкінці року повідомлення про результати своєї діяльності в АДУ. Одним із перших, хто почав писати про предмети, які надходили до фондів ВКМ, став музейний співробітник Г. Охріменко. Дослідник оприлюднив у ряді повідомлень інформацію про колекції артефактів періоду неоліту, отриманих за результатами розкопок у с. Голишів Луцького району та с. Люб’язь Любешівського району (Охріменко, 1993, 2003; Охріменко, Пашкевич, 2006).

Найбільше публікацій про археологічну збірку ВКМ в АДУ з’явилося у період 2009–2016 рр., коли активну дослідницьку діяльність проводило ДП “Волинські старожитності”. Завдяки розкопкам та розвідкам співробітників установи, фонди ВКМ отримали значну кількість нових надходжень, інформація про які, регулярно з’являлася на сторінках АДУ. У 2009 р. директор ДП “Волинські старожитності” О. Златогорський, спільно з співробітником підприємства А. Бардецьким, опублікували результати досліджень на багатошаровій пам’ятці в ур. Гнідавська Гірка у с. Рованці біля Луцька. Вчені описали ліпну кераміку періоду неоліту та хронологічно синхронні їм рідкісні артефакти: обсидіанові пластини та мушлі устриць з проробленими отворами. Автори також приділили увагу зняттям праці епохи бронзи та посуду періоду середньовіччя (Златогорський, Бардецький, 2010). У тому ж випуску АДУ уміщено два спільних повідомлення О. Златогорського та В. Баюка про розкопки в околицях Луцька, де описано різночасові колекції, передані до фондів ВКМ (Златогорський, Баюк, 2010а, 2010б).

Завдяки польовим дослідженням співробітника ДП “Волинські старожитності” В. Баюка, результати яких опубліковані одразу в трьох повідомленнях АДУ 2010 р., ВКМ отримав ряд важливих археологічних колекцій. Одна із них походить з розкопок багатошарового поселення у с. Шепель Луцького району. Основу колекції склали

знахідки стжижовської та тшинецько-комарівської культур бронзового віку, вельбарської і зубрицької культур римського часу, культури Лука-Райковецька та давньоруського періоду. Основна категорія знахідок – кераміка, яка представлена виключно типовими формами. До колекції також входять індивідуальні знахідки – скребачки з кременю, заготовки та готові зразки стріл, пробійник і уламок сокири, кістяна проколка, глиняне пряслице та точильний брусок з наскрізним отвором для підвішування (Баюк, 2011а). З того ж населеного пункту походить ще одна колекція, отримана за результатами розкопок посаду літописного Шеполя. Матеріали можна поділити за хронологічним принципом на дві частини – середньовічну та ранньомодерну. Серед предметів X–XIII ст. переважають уламки гончарного посуду, рідкісними знахідками стали скроневе кільце з тонкого срібного дроту та круглий медальйон-підвіска, на аверсі якого зображено голову бика. Підбірка артефактів ранньомодерного часу дуже різноманітна. Вона включає кахлі, широкий асортимент глиняного посуду, монети, скляні вироби, зокрема фрагменти високих фужерів, чарочок і пляшок з прозорого та коричневого гутного скла (Баюк, 2011b).

У наступному році працівник ДП “Волинські старожитності” В. Баран зафіксував в АДУ результати діяльності Луцької рятівної експедиції, яка провадила дослідження на західних околицях м. Луцька. Завдяки цим роботам фонди ВКМ поповнили колекції посуду та знарядь праці від епохи бронзи до ранньомодерного часу (Златогорський та ін., 2012). У тому ж випуску вийшли повідомлення про результати досліджень експедицій ДП “Волинські старожитності” у Луцьку та ряду сіл Луцького, Горохівського, Ківерцівського, Рожищенського районів. Зокрема, вперше описано торгіву плombs-медальйон XVI ст. з розкопок у с. Крупа біля Луцька (Златогорський, Баюк, 2012а, 2012b; Златогорський, Вашета, 2012).

Протягом 2012 р. вийшли публікації співробітників установи про декілька колекцій, що були в майбутньому передані до фондів ВКМ. Так, В. Баюк опублікував результати вивчення Жидичинського монастиря, де було виявлено значну кількість середньовічних артефактів. Найціннішими знахідками стали п’ять гончарних горщиків кінця XI – початку XII ст. та світлоглиняна амфора “волинського” типу першої половини XIII ст. (Баюк, 2013). Ще один співробітник ДП “Волинські старожитності” М. Вашета опублікував матеріали з розкопок у селах Полонка Луцького району та Мала Осниця Маневицького району. Вчений детально описав колекції артефактів епохи енеоліту, бронзи, ранньослов’янського, давньоруського та пізньосередньовічного періодів, ранньомодерного часу та скарб празьких грошей XIV ст. (Златогорський, Вашета, 2013; Златогорський та ін., 2013а).

У 2012–2017 рр. на сторінках АДУ вийшло кілька публікацій автора даної статті, який спершу працював у ДП “Волинські старожитності”, а з 2016 р. став співробітником ВКМ. Одна із публікацій стосувалася резонансних розкопок у с. Рованці Луцького району. За їх результатами до фондів музею надійшла цінна колекція срібних прикрас угорського походження, датованих X–XI ст. та хронологічно синхронних їм монет – двох арабських дирхемів та їх імітації з Волзької Булгарії (Златогорський, Верба, 2015). Ще у ряді повідомлень автор описав невеликі різночасові колекції з розвідок на території Луцького району (Верба, 2015; Верба, 2016; Верба, 2017; Верба, 2018).

Про археологічні колекції ВКМ на сторінках АДУ писали співробітники Інституту археології НАН України, його філій та структурних підрозділів. Першим з них був Д. Козак, який у 1991 р. охарактеризував предмети римського часу, що походили з досліджень вченого у с. Городок Луцького району (Козак, 1993). У 2010-х роках вийшли публікації С. Теліженка та С. Манька про розкопки неолітичних поселень у с. Ратнів. Крім того, окремі матеріали з фондів ВКМ можна знайти у повідомленнях І. Гавритухіна (Гавритухін, 1993), Т. Миляна (Милян, Войцещук, 2004), О. Сілаєва (Сілаєв та ін., 2020).

Усі публікації, розміщені в АДУ були оглядовими інформаційними повідомленнями, які резюмували роботи діяльність окремих експедицій. Їх втори не мали на меті проводити складні історичні реконструкції чи моделювання минулого.

Важливим джерелом інформації про музейні археологічні колекції стали регіональні періодичні видання “Минуле і сучасне Волині та Полісся”, “Старий Луцьк”, “Волинський музей: історія і сучасність” та “Волинський музейний вісник”. Перше було засноване ще у радянський період і виходило у вигляді збірника тез наукових історико-краєзнавчих конференцій. “Старий Луцьк” був започаткований у 1998 р. як науково-інформаційний збірник Луцького державного історико-культурного заповідника. Два інших видання – “Волинський: музей і сучасність” і “Волинський музейний вісник”, виходили з 1998 р. та 2010 р. відповідно, у якості друкованих органів ВКМ. Вони присвячувалися загальним проблемам музеєзнавчої справи та висвітлювали останні дослідження музейних колекцій. У більшості випусків збірників можна знайти статті про результати опрацювання археологічних колекцій з фондів музею. Ключовим науковцем у даній тематиці можна вважати співробітника ВКМГ. Охріменка. Одне із найгрунтовніших досліджень про музейні колекції вченого вийшло у 1998 р. на сторінках збірника “Минуле і сучасне Волині та Полісся”. Воно стосувалося неолітичних та енеолітичних артефактів із розкопок у с. Зимне Володимирського району (Гаврилук, 1998). У різних випусках того ж видання опубліковано ще декілька статей Г. Охріменка, у яких він аналізував предмети озброєння з каменю, кременю та металу з фондів ВКМ. Ряд публікацій вченого можна знайти на сторінках збірника “Волинський музей: історія і сучасність”, де вчений проводив огляди колекцій культури лінійно-стрічкової кераміки, волинської неолітичної культури та культури кулястих амфор. Окремо варто виділити аналітичну публікацію вченого про бронзові ретушери. У ній розглянуто підбірку металевих виробів, функціональне призначення яких не до кінця доведене. Г. Охріменко на основі проведеного аналізу запропонував власне бачення їх застосування (Охріменко та ін., 2010). Детальний опис колекцій періоду неоліту-енеоліту з розкопок Г. Охріменка можна знайти на сторінках збірника “Старий Луцьк”. В них вчений аналізував землеробські знаряддя праці та керамічні комплекси, виявлені на теренах Волинської області (Охріменко, 2015; Складенко, Охріменко, 2010).

Археологічні колекції ВКМ використовували у якості джерельної бази у своїх дослідженнях й інші музейні співробітники. У 2007 р. вийшла стаття І. Маркуса про знахідки елітарної зброї з каменю, виявлені на території історичної Волині, де він описав сокири з фондів музею (Маркус, Охріменко, 2007а). Дещо пізніше вчений охарактеризував у двох оглядових публікаціях колекції металевих артефактів та предметів озброєння епохи бронзи (Маркус, Охріменко, 2007б; 2009). Ще декілька статей І. Маркуса, написаних переважно з Г. Охріменком стосувалися речознавчих аспектів археології палеометалевих періодів. Грунтовний аналіз музейних предметів періоду Київської Русі проводив В. Савицький. Він систематизував та проаналізував середньовічну колекцію хрестів-енколпіїнів та рідкісних християнських натільних артефактів (Савицький, 2012). Дві статті, написаних у співавторстві з М. Кучинком, В. Савицький присвятив музейним колекціям металевих зброї та пернів періоду Київської Русі (Кучинко, Савицький, 2010; Кучинко та ін., 2009). Вчений не зупинявся лише на середньовічній тематиці – у 2012 р. вийшла стаття В. Савицького та Д. Черкаської, у якій дослідники детально описали та типологізували підбірку з 46 фібул II–IV ст. н. е., більшість яких зберігалася у фондах ВКМ (Савицький, Черкаська, 2012). Значну роботу щодо вивчення фондів колекцій ВКМ провів співробітник відділу охорони пам’яток музею Ю. Мазурик. Його публікація “Дослідники археологічних пам’яток Волині та їх археологічні колекції у фондах Волинського краєзнавчого музею” є однією із найважливіших праць про історію

формування археологічної збірки ВКМ. У ній Ю. Мазурик систематизував значну частину фондів колекцій, згрупувавши їх за прізвищами дослідників, які передавали предмети до музею (Мазурик, 2006/2007). Рідкісні та цінні артефакти з фондів стали об'єктом дослідження співробітниці ВКМ Т. Садовник. Науковиця провела етноісторичну інтерпретацію скарбу срібних прикрас римського часу, знайдених у с. Качин на Волинському Поліссі (Садовник, 2004). Також Т. Садовник однією з перших у ВКМ зайнялася проблематикою хронології та типології кераміки ранньомодерного часу. Зокрема, вона систематизувала колекцію кахель, отриманої за результатами розкопок корчми XVII ст. (Садовник, 2014).

На сторінках волинських наукових збірників опубліковані статті та повідомлення багатьох інших науковців, які стосуються вивчення окремих археологічних колекцій ВКМ. Так, артефакти періоду неоліту-єнеоліту досліджував М. Собуцький (Охріменко, Собуцький, 2006). Група предметів періоду середньовіччя вивчалася С. Панишком (Панишко, 2003, 2006, 2008). Комплексні дослідження про формування археологічної збірки музею проводили О. Златогорський (Златогорський, Панишко, 2009), В. Баюк (Баюк, 2012а; Баюк, Златогорський, 2012), П. Гарачук (Гарачук, 2009;). Окремі аспекти формування археологічної збірки музею простежили Є. Куснеж (Kusniez, 2009), О. Борисова (Борисова, Познікін, 2010; Охріменко, Борисова, 2012), І. Михалчишин (Михальчишин та ін., 2013), П. Заклекта (Охріменко та ін., 2011), Т. Верба (Верба, 2018а, 2018b), М. Вашета (Вашета, 2014; Вашета, Верба, 2019), В. Ткач (Ткач, Баюк, 2012, 2017).

Ще кілька статей про музейні сакральні артефакти періоду середньовіччя опубліковано в тематичному науковому збірнику "Волинська ікона: дослідження та реставрація". Їх автором виступив В. Савицький, який охарактеризував колекцію натільних хрестів та ввів до наукового обігу рідкісну іконку-підвіску з фондів ВКМ (Савицький, Оболончик, 2010; Савицький, Свінцицький, 2012). Статті про дослідження музейних предметів опубліковані також на сторінках збірника наукових праць "Наукові записки з проблем волинезнавства". У першому випуску видання розміщено дві публікації Г. Охріменка та І. Маркуса, у яких автори приділили увагу аналізу старожитностей періоду неоліту та мілітарних артефактів епохи бронзи з фондів ВКМ (Охріменко, Маркус, 2008а, 2008b).

Результати вивчення археологічної збірки ВКМ публікувалися авторами не лише у місцевих збірниках. Чимало аналітичних статей вийшло друком в авторитетних всеукраїнських виданнях. Одним із них став журнал "Археологія та давня історія України", у 35 випуску якого А. Бардецький охарактеризував колекцію слов'янських матеріалів з пам'ятки Рованці-Гнідавська Гірка. Серед опублікованих речей були підбірка уламків гончарного посуду та господарські предмети. Одним із найцінніших артефактів можна вважати частково збережену корчагу, яка мала на плічках два плоских вушка, з повздовжньою канавкою на зовнішньому краю та випукле клеймо у вигляді колеса, в яке вписано знак у формі букви Х. Корчага мала орнамент у вигляді прокреслених горизонтальних ліній на плічках (Бардецький, 2020).

Неодноразово колекції ВКМ згадуються авторами на сторінках збірника "Праці Центру пам'яткознавства", який виходив під егідою Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Так, Г. Охріменко у кількох публікаціях охарактеризував скарби крем'яних виробів періоду єнеоліту та окремі типи ліпного посуду епохи бронзи (Охріменко, 2012; Охріменко, Скляренко, 2013). Ще в одному випуску "Праць Центру пам'яткознавства" Є. Ковальчук дослідила питання формування археологічної збірки ВКМ у міжвоєнний період (Ковальчук, 2014).

Тісну співпрацю волинських археологів з львівськими колегами можна простежити по ряду публікацій у виданні "Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники",

де згадуються колекції ВКМ (Баюк, 2011с; Баюк, Вашета, 2012; Златогорський, 2012). В одній із них працівники ДП “Волинські старожитності” описали знахідки ранньомодерного часу з розкопок на теренах Волинської області. Окрім описів, у статті розміщені рисунки побутових, господарських предметів та гончарного посуду (Златогорський та ін., 2013а).

Важливу інформацію про археологічну збірку ВКМ можна почерпнути з статей, що вийшли у III випуску збірника “Волино-подільські археологічні студії”. В. Ткач охарактеризував матеріали стжижовської культури з розкопок 2010 р. у с. Рованці біля Луцька, а В. Баюк провів огляд артефактів XVII ст. з досліджень у с. Шепель Луцького району (Ткач, 2012; Баюк 2012с).

Статті та повідомлення, автори яких згадують археологічні старожитності з фондів ВКМ можна знайти у багатьох інших виданнях, зокрема у збірниках “Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині”, “Замосцько-волинські музейні зошити”, “Нові дослідження козацької доби”, “Археологічні зошити з Пересопниці”, “Літопис Волині” (Баюк, 2012b; 2012d; Локайчук та ін., 2013; Охріменко та ін., 2017). Однак, у більшості з них музейні колекції розглядаються лише побіжно або слугують джерельною базою для доведення авторських концепцій та гіпотез.

Археологічна збірка ВКМ стала об’єктом вивчення першочергово для співробітників музею та місцевих археологів. Деяко менше музейні предмети досліджували науковці з Львівщини, Рівненщини та Києва. Найбільша кількість статей написаних про колекції ВКМ належить Г. Охріменку, також активно досліджували їх співробітники ДП “Волинські старожитності”. Значна частина публікацій написана у вигляді оглядів результатів польових досліджень, де рухомим пам’яткам приділялася другорядна роль. Спеціальних музеєзнавчих досліджень, значно менше, однак їх наукова цінність має значну вагу у зв’язку з глибиною аналізу та детальністю описів. Особливу увагу дослідники приділяли матеріалам періоду неоліту, епохи бронзи, періоду середньовіччя та ранньомодерного часу. Попри значну кількість публікацій, більша частина колекцій археологічної збірки ВКМ не введена до наукового обігу, а багато артефактів потребують повторної атрибуції.

Література

- Бардецький, 2020 – *Бардецький А.* Слов’янські «кухні» з поселення Рованці-Гнідавська Гірка на Волині // *Археологія і давня історія України*. Вип. 2 (35). Київ, 2020. С. 234–250.
- Баюк, 2011а – *Баюк В.* Дослідження багатошарового селища біля с. Шепель // *Археологічні дослідження в Україні 2010 р.* Київ–Полтава, 2011. С. 28.
- Баюк, 2011б – *Баюк В.* Дослідження посаду давньоруського Шеполя // *Археологічні дослідження в Україні 2010 р.* Київ–Полтава, 2011. С. 30.
- Баюк, 2011с – *Баюк В.* Споруда пізнього середньовіччя поруч з давньою дорогою Луцьк–Володимир–Волинський // *Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники*. Вип. 4. Львів, 2011. С. 280–285.
- Баюк, 2012а – *Баюк В.* Комплекс індивідуальних знахідок з митного пункту в околицях Крупи // *Старий Луцьк*. Вип. VIII. Луцьк, 2012. С. 497–503.
- Баюк, 2012б – *Баюк В.* Нова знахідка посудинки ульвівецького типу з Надстир’я // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 16. Львів, 2012. С. 461–462.
- Баюк, 2012с – *Баюк В.* Нові дослідження мікрорегіону Шеполя в басейні р. Сарни // *Волино-Подільські археологічні студії*. Вип. 3. Луцьк, 2012. С. 181–191.
- Баюк, 2012д – *Баюк В.* Торгова пломба–медальйон з околиць Луцька // *Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні*. Вип. 21, Ч. 1. Київ, 2012. С. 176–178.
- Баюк, 2013 – *Баюк В.* Дослідження подвір’я жидичинського монастиря // *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.* Київ, 2013. С. 124.
- Баюк, Вашета, 2012 – *Баюк В. Вашета М.* Торгова пломба–медальйон з Крупи // *Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники*. Вип. 5. Львів, 2012. С. 267–275.
- Баюк, Златогорський, 2012 – *Баюк В., Златогорський О.* Виставка “Втрачена хронологія: археологічні дослідження на Волині у 2011 року” у Волинському краєзнавчому музеї // *Волинський музейний вісник*. Вип. 4. Луцьк, 2012. С. 137–144.
- Борисова, Познікін, 2010 – *Борисова О., Познікін А.* Опис пам’яток малецької та волино-люблінської культури // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 35. Луцьк, 2010. С. 5–10.

- Вашета, 2014 – *Вашета М.* Скарб празьких грошей з с. Полонка у фондах Волинського краєзнавчого музею // Волинський музей: історія і сучасність. Вип. 5. Луцьк, 2014. С. 19–26.
- Вашета, Верба, 2019 – *Вашета М., Верба Т.* Археологічні експедиції відділу давньої історії ВКМ на території Волинської області у 2016–2018 рр. // Волинський музей: історія і сучасність. Вип. 6. Луцьк, 2019. С. 262–263.
- Верба, 2015 – *Верба Т.* Розвідки у середній течії р. Черногузки // Археологічні дослідження в Україні 2014 р. Київ, 2015. С. 25.
- Верба, 2016 – *Верба Т.* Розвідки в с. Хорохорин // Археологічні дослідження в Україні 2015 р. Київ, 2016. С. 19.
- Верба, 2017 – *Верба Т.* Розвідки у верхній течії р. Серни // Археологічні дослідження в Україні 2016 р. Київ, 2017. С. 15.
- Верба, 2018а – *Верба Т.* Археологічні розвідки у верхній течії р. Серни в 2016 р. // Волинський музейний вісник. Вип. 9. Луцьк, 2018. С. 189–192.
- Верба, 2018б – *Верба Т.* Результати археологічного нагляду в с. Рованці 2015 р. // Волинський музейний вісник. Вип. 9. Луцьк, 2018. С. 3–5.
- Верба, 2018с – *Верба Т.* Розвідки в Середньому Надстир'ї // Археологічні дослідження в Україні 2017 р. Київ, 2018. С. 13.
- Гаврилюк та ін., 1998 – *Гаврилюк О., Несторук І., Козар Н., Охріменко Г. О. М.* Цинкаловський і дослідження неоліту та енеоліту Волині // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь. Луцьк, 1998. С. 42–44.
- Гаврилухін, Федотова, 1993 – *Гаврилухін І., Федотова Е.* Раскопки на поселении Зимно в 1991–1992 гг. // Археологічні дослідження на Україні 1992 р. Київ, 1993. С. 40–43.
- Гарачук, 2009 – *Гарачук П.* Археологія Волині у зв'язках цивілізацій // Минуле і сучасне Волині і Полісся. Вип. №31. Луцьк, 2009. С. 448–451.
- Златогорський, 2012 – *Златогорський О.* Результати археологічних досліджень у селі Богушівка в 2011 р. // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. Вип. 5. Львів, 2012. 255–266.
- Златогорський, Бардецький, 2010 – *Златогорський О., Бардецький А.* Дослідження багатошарового поселення в уроч. Гнідавська Гірка 2009 р. // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. Київ, 2010. С. 145–148.
- Златогорський, Баюк, 2010а – *Златогорський О., Баюк В.* Дослідження багатошарової пам'ятки в с. Полонка Луцького р-ну Волинської обл. // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. Київ, 2010. С. 149–150.
- Златогорський, Баюк, 2010б – *Златогорський О., Баюк В.* Дослідження посаду літописного городища Жидичин у 2009 р. // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. Київ, 2010. С. 151–152.
- Златогорський, Баюк, 2012а – *Златогорський О., Баюк В.* Дослідження на східних околицях Луцька / Археологічні дослідження в Україні 2011 р. Київ–Луцьк, 2012. С. 176.
- Златогорський, Баюк, 2012б – *Златогорський О., Баюк В.* Розвідки на території центральних районів Волинської обл. // Археологічні дослідження в Україні 2011 р. Київ–Луцьк, 2012. С. 178.
- Златогорський, Вашета, 2012 – *Златогорський О., Вашета М.* Рятівні дослідження на північних околицях Луцька // Археологічні дослідження в Україні 2011 р. Київ–Луцьк, 2012. С. 182.
- Златогорський, Вашета, 2013 – *Златогорський О., Вашета М.* Результати досліджень в с. Полонка Луцького р-ну // Археологічні дослідження в Україні 2012 р. Київ, 2013. С. 131.
- Златогорський, Верба, 2015 – *Златогорський О., Верба Т.* Дослідження у селі Рованці на Волині // Археологічні дослідження в Україні 2014 р. Київ, 2015. С. 29.
- Златогорський, Панишко, 2009 – *Златогорський О., Панишко С.* Польовий археологічний сезон 2008 р. // Волинський музей: історія і сучасність. Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 375–380.
- Златогорський та ін., 2012 – *Златогорський О., Баран В., Стадник А.* Рятівні дослідження на західних околицях Луцька // Археологічні дослідження в Україні 2011 р. Київ–Луцьк, 2012. С. 174.
- Златогорський та ін., 2013а – *Златогорський О., Вашета М., Чон'юк В.* Розвідка в с. Мала Осниця Маневицького р-ну // Археологічні дослідження в Україні 2012 р. Київ, 2013. С. 133.
- Златогорський та ін., 2013б – *Златогорський О., Баюк В., Вашета М.* Археологічні дослідження пам'яток козацької доби на Волині (за матеріалами робіт ДП «Волинські старожитності») // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 22, Ч. 1. Київ, 2013. С. 23–33.
- Ковальчук, 2014 – *Ковальчук Є.* Польський період історії Волинського краєзнавчого музею (1929–1939 роки) // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 25. Київ, 2014. С. 108–119.
- Козак, 1993 – *Козак Д.* Дослідження в Городку на Волині у 1991 році // Археологічні дослідження на Україні 1991 р. Київ, 1993. С. 35–36.
- Кучинко, Савицький, 2010 – *Кучинко М., Савицький В.* Наконечники стріл лука та арбалета з Перемиля княжої доби (за матеріалами з фондів Волинського краєзнавчого музею) // Волинський музейний вісник. Вип. 2. Луцьк, 2010. С. 136–149.
- Кучинко та ін., 2009 – *Кучинко М., Курманський О., Савицький В.* Давньоруські персні з волинської землі (за матеріалами фондів ВКМ) // Волинський музей: історія і сучасність. Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 45–46.
- Локайчук та ін., 2013 – *Локайчук С., Сумленна І., Охріменко Г.* Керамічні вироби носіїв стжижовської культури // Археологічні зошити з Пересопниці. Рівне, 2013. С. 4–12.

- Мазурик, 2006/2007 – *Мазурик Ю.* Дослідження українських та польських археологів на території Волині та їх роль у формуванні колекцій музеїв краю // Замосцько-Волинські музейні зошити. Т. IV. Замосць, 2006/2007. С.269-280.
- Макрус, Охрімекно, 2007а – *Маркус І., Охріменко Г.* Знахідки елітарної зброї з каменю на Волині та Волинському Поліссі // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 25. Луцьк, 2007. С. 15–19.
- Макрус, Охрімекно, 2007б – *Маркус І., Охріменко Г.* Металеві артефакти з Луцького району: джерела до вивчення давньої історії Волині // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 26. Луцьк, 2007. С. 26–29.
- Макрус, Охрімекно, 2009 – *Маркус І., Охріменко Г.* Металева зброя населення Західної Волині в добу пізньої бронзи // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 30. Луцьк, 2009. С. 8–11.
- Милян, Войцещук, 2004 – *Милян Т., Войцещук Н.* Археологічні дослідження Зимнівського городища в 2003 році // Археологічні дослідження в Україні 2002–2003 рр. Київ, 2004. С. 219.
- Михальчишин та ін., 2013 – *Михальчишин І., Охріменко Г., В. Дяченко.* Стжижовська культура на Волині // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 50. Луцьк, 2013. С. 460–465.
- Охріменко, 1993 – *Охріменко Г.* Дослідження поселення лінійно-стрічкової кераміки // Археологічні дослідження України 1993 р. Київ, 2000. С. 101–104.
- Охріменко, 2003 – *Охріменко Г.* Розвідки поблизу с. Люб'язь // Археологічні дослідження України 2001–2002 рр. Київ, 2003. С. 206–208.
- Охріменко, 2012 – *Охріменко Г.* Крем'яні скарби доби енеоліту // *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 22. Київ, 2012. С. 161–174.
- Охріменко, 2015 – *Охріменко Г.* Неолітичне поселення в околицях Луцька. Голишів II // *Старий Луцьк*. Вип. XI. Луцьк, 2015. С. 117–124.
- Охріменко, Борисова, 2012 – *Охріменко Г., Борисова О.* Скарби крем'яних виробів пізнього енеоліту // *Старий Луцьк*. Вип. VIII. Луцьк, 2012. С. 470–475.
- Охріменко, Маркус, 2008а – *Охріменко Г., Маркус І.* Вивчення археологічних пам'яток навколо озера Люб'язь // *Наукові записки з проблем Волинезнавства*. Вип. I. Луцьк, 2008. С. 114–124.
- Охріменко, Маркус, 2008б – *Охріменко Г., Маркус І.* Доба бронзи: мілітарність суспільства та військова еліта // *Наукові записки з проблем Волинезнавства*. Вип. I. Луцьк, 2008. С. 111–113.
- Охріменко, Пашкевич, 2006 – *Охріменко Г., Пашкевич Г.* Вивчення особливостей двошарової пам'ятки Голишів на Волині // Археологічні дослідження України 2004–2005 р. Київ, 2006. С. 298.
- Охріменко, Собуцький, 2006 – *Охріменко Г., Собуцький М.* Археологічні пам'ятки на межі Волинської височини та Полісся // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 21. Луцьк, 2006. С. 194–197.
- Охріменко, Склярєнко, 2013 – *Охріменко Г., Склярєнко Н.* Кубки городоцько-здовбицької культури // *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 24. Київ, 2013. С. 119–132.
- Охріменко та ін., 2010 – *Охріменко Г., Кричевський О., Сердюк В., Пузенков С.* Металеві ретушери доби бронзи // *Минуле і сучасне Волині і Полісся: Луцьк в історії Волині та України*. Луцьк, 2010. Вип. 35. С. 40–45.
- Охріменко та ін., 2011 – *Охріменко Г., Маркус І., Бучак В., Заклекта П.* Нові пам'ятки культури лійчастого посуду на Волинському Побужжі // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 39. Луцьк, 2011 С. 308–311.
- Охріменко та ін., 2017 – *Охріменко Г., Локайчук С., Склярєнко Н.* Поховання тшинецько-комарівської культури як індикатор соціальних змін // *Літопис Волині*. №17. Луцьк, 2017. С. 5–10.
- Панишко, 2003 – *Панишко С.* Давньоруський Коршів // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 12. Ч. 2. Луцьк, 2003. С. 138–140.
- Панишко, 2006 – *Панишко С.* Археологічні дослідження давньоруського Каменя // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 20. Луцьк, 2006. С. 14–19.
- Панишко, 2008 – *Панишко С.* Про результати археологічних досліджень городища в с. Ветли Любешівського району // *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Вип. 28. Луцьк, 2008 С. 313–316.
- Савицький, 2012 – *Савицький В.* Предмети християнської культової атрибутики XI–XIII ст. у фондах Волинського краєзнавчого музею // *Волинський музейний вісник*. Вип. 3. Луцьк, 2012. С. 67–76.
- Савицький, Оболончик, 2010 – *Савицький В., Оболончик А.* Нові знахідки хрестів-енколпіїв XI–XIII ст. з Волині (за матеріалами Волинського краєзнавчого музею) // *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Вип. 17. Луцьк, 2010. С. 196–199.
- Савицький, Свінцицький, 2012 – *Савицький В., Свінцицький В.* Давньоруська металева іконка-підвіска із с. Баїв Луцького району // *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Вип. 19. Луцьк, 2012. С. 12–13.
- Савицький, Черкаська, 2012 – *Савицький В., Черкаська Д.* Колекція фібул 2–5 ст. н. е. з Локачинського району // *Волинський музейний вісник*. Вип. 3. Луцьк, 2012. С. 143–153.
- Садовник, 2004а – *Садовник Т.* Етно-історична інтерпретація Качинського скарбу з Волині // *Волинський музей: історія і сучасність*. Вип. 3. Луцьк, 2004. С. 119–120.
- Садовник, 2004б – *Садовник Т.* Кахлі з села Шепель біля Луцька на Волині. типологія і витоки, спроба каталогізації // *Волинський музей. Історія і сучасність*. Вип. 5. Луцьк, 2014. С. 200–203.
- Сілаєв та ін., 2020 – *Сілаєв О., Льчишин З., Ваишта М.* Рятівні дослідження на пам'ятках Роговичі 1, Роговичі 2 та Марковичі 1 // Археологічні дослідження в Україні 2018. Київ, 2020. С. 16–17.

Склярєнко, Охріменко, 2010 – *Склярєнко Н., Охріменко Г.* Типологія керамічного комплексу ранньоземлеробської волино-люблінської культури Західної Волині // Старий Луцьк. Вип. VI. Луцьк, 2010. С. 199–207.

Ткач, 2012 – *Ткач В.* Поселення стжижовської культури Рованці-Гнідавська Гірка (за матеріалами з розкопу 12) // Волино-Подільські археологічні студії. Вип. 3. Луцьк, 2012. С. 109–117.

Ткач, Баюк, 2012 – *Ткач В., Баюк В.* Поселення Рованці-Гнідавська Гірка: нашірування слов'яно-руського часу за матеріалами розкопу 12 // Старий Луцьк. Вип. VIII. Луцьк, 2012. С. 476–484.

Ткач, Баюк, 2017 – *Ткач В., Баюк В.* Забудова литовсько-польського часу на поселенні Рованці-Гнідавська Гірка (за матеріалами з розкопу XII) // Старий Луцьк. Вип. XIII. Луцьк, 2017. С. 88–94.

Kuśnierz, 2009 – *Kuśnierz J.* Zygmunt Leski (1896–1965), archeolog z Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk – szkic biograficzny // Волинський музей: історія і сучасність. Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 21–30.

References:

Baiuk, 2011a – *Baiuk V.* Doslidzhennia bahatosharovoho selyshcha bilia s. Shepel. [Studies of the multi-layered settlement near the village. Shepel] // Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2010 r. Kyiv–Poltava, 2011. P. 28 [in Ukrainian].

Baiuk, 2011b – *Baiuk V.* Doslidzhennia posadu davnoruskoho Shepolia. [Research of the ancient Rus posad of Shepol] // Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2010 r. Kyiv–Poltava, 2011. P. 30 [in Ukrainian].

Baiuk, 2011s – *Baiuk V.* Sporuda piznoho serednovichchia poruch z davnoiu dorohoiu Lutsk-Volodymyr-Volynskiy. [The construction of the late Middle Ages near the ancient road Lutsk-Volodymyr-Volynskiy] // Naukovi studii / Istoryko-kraieznavchyi muzei m. Vynnyky. Nr. 4. Lviv, 2011. Pp. 280–285 [in Ukrainian].

Baiuk, 2012a – *Baiuk V.* Kompleks individualnykh znakhidok z mytnoho punktu v okolytsiakh Krupy [A complex of individual finds from a customs point in the vicinity of Krupa] // Staryi Lutsk. Nr. VIII. Lutsk, 2012. Pp. 497–503 [in Ukrainian].

Baiuk, 2012b – *Baiuk V.* Nova znakhidka posudynky ulvivetskoho typu z Nadstyria. [A new find of a pot of the Ulvivets type from Nadstyria] // Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni. Nr. 16. Lviv, 2012. Pp. 461–462 [in Ukrainian].

Baiuk, 2012c – *Baiuk V.* Novi doslidzhennia mikrorehionu Shepolia v baseini r. Sarny. [New studies of the Shepol's microregion in the Sarna river basin] // Volyno-Podilski arkheolohichni studii. Nr. 3. Lutsk, 2012. Pp. 181–191 [in Ukrainian].

Baiuk, 2012d – *Baiuk V.* Torhova plomba-medalion z okolyts Lutsk. [Trade seal-medallion from the vicinity of Lutsk] // Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini. Nr. 21, Ch. 1. Kyiv, 2012. Pp. 176–178 [in Ukrainian].

Baiuk, 2013 – *Baiuk V.* Doslidzhennia podviria zhydychynskoho monastyria. [Researches of the courtyard of the Zhydychyn monastery] // Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 r. Kyiv, 2013. Pp. 124 [in Ukrainian].

Baiuk, Vasheta, 2012 – *Baiuk V. Vasheta M.* Torhova plomba-medalion z Krupy. [Trade seal-medallion from the Krupa] // Naukovi studii / Istoryko-kraieznavchyi muzei m. Vynnyky. Nr. 5. Lviv, 2012. Pp. 267–275 [in Ukrainian].

Baiuk, Zlatohorskyi, 2012 – *Baiuk V., Zlatohorskyi O.* Vystavka “Vtrachena khronolohiia: arkheolohichni doslidzhennia na Volyni u 2011 roku” u Volynskomu kraieznavchomu muzei. [The exhibition “Lost chronology: archaeological research in Volyn in 2011” in the Volyn Museum of Local History] // Volynskiy muzeinyi visnyk. Nr. 4. Lutsk, 2012. Pp. 137–144 [in Ukrainian].

Bardetskyi, 2020 – *Bardetskyi A.* Slovianski “kukhni” z poselennia Rovantsi-Hnidavska Hirka na Volyni. [Slavic “kitchen” from the Rovantsi-Hnidavska Hirka settlement in Volyn] // Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. Nr. 2 (35). Kyiv, 2020. Pp. 234–250 [in Ukrainian].

Borysova, Poznikin, 2010 – *Borysova O., Poznikin A.* Opys pamiatok malitskoi ta volyno-liublinskoi kultur. [Description of monuments of the Malitska and Volyn-Lyublyn cultures] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Nr. 35. Lutsk, 2010. Pp. 5–10 [in Ukrainian].

Havryliuk ta in., 1998 – *Havryliuk O., Nestoruk I., Kozar N., Okhrimenko H.* O.M. Tsynkalovskiy i doslidzhennia neolitu ta eneolitu Volyni. [O. M. Tsinkalovsky and the study of the Neolithic and Eneolithic of Volyn] // Mynule i suchasne Volyni: Oleksandr Tsynkalovskiy i Volyn. Lutsk, 1998. Pp. 42–44. [in Ukrainian]

Havrytukhyn, Fedotova, 1993 – *Havrytukhyn Y., Fedotova E.* Raskopky na poseleny Zymno v 1991–1992. hh. [Excavations at the Zimne settlement in 1991–1992] // Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini 1992 r. Kyiv, 1993. Pp. 40–43 [in Russian].

Harachuk, 2009 – *Harachuk P.* Arkheolohiia Volyni u zviazkakh tsyvilizatsii. [Archeology of Volyn in the ties of civilization] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Nr. №31. Lutsk, 2009. Pp. 448–451 [in Ukrainian].

Kozak, 1993 – *Kozak D.* Doslidzhennia v Horodku na Volyni u 1991 rotsi. [Research in Horodok at Volyn in 1991] // Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini 1991 r. Kyiv, 1993. Pp. 35–36 [in Ukrainian].

Kovalchuk, 2014 – *Kovalchuk Y.* Polskyi period istorii Volynskoho kraieznavchoho muzeiu (1929–1939 roky). [The Polish period of the history of the Volyn Regional Museum (1929–1939)] // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva. Nr. 25. Kyiv, 2014. Pp. 108–119 [in Ukrainian].

Kuchynko, Savytskyi, 2010 – *Kuchynko M., Savytskyi V.* Nakonechnyky stril luka ta arbaleta z Peremylia kniazhoi doby (za materialamy z fondiv Volynskoho kraieznavchoho muzeiu). [Arrowheads of a bow and crossbow

from Peremil of the princely era (based on the materials of the Volyn Museum of Local Lore] // Volynskiy muzeinyi visnyk. Nr. 2. Lutsk, 2010. Pp. 136–149 [in Ukrainian].

Kuchynko ta in., 2009 – *Kuchynko M., Kurmanskyyi O., Savytskyi V.* Davnoruski persni z volynskoi zemli (za materialamy fondiv VKM). [Ancient Rus rings from the Volyn land (based on the materials of the VKM collections)] // Volynskiy muzei: istoriia i suchasnist. Nr. 4. Lutsk, 2009. Pp. 45–46 [in Ukrainian].

Kusnierz, 2009 – *Kusnierz J.* Zygmunt Leski (1896–1965), archeolog z Muzeum Woiynskiego Towarzystwa Przyjaciol Nauk – szkic biograficzny. [Zygmunt Leski (1896–1965), archaeologist from the Museum of the Volyn Society of Friends of Science – biographical sketch] // Volynskiy muzei: istoriia i suchasnist. Nr. 4. Lutsk, 2009. Pp. 21–30 [in Polish].

Lokaichuk ta in., 2013 – *Lokaichuk S., Sumlenna I., Okhrimenko H.* Keramichni vyroby nosiiv stzhzhovskoi kultury. [Ceramic products of the Stzhzhov culture] // Arkheolohichni zoshyty z Peresopnytsi. Rivne, 2013. Pp. 4–12 [in Ukrainian].

Makrus, Okhrimekno, 2007a – *Markus I., Okhrimenko H.* Znakhidky elitarnoi zbroi z kameniu na Volyni ta Volynskomu Polissi. [Finds of elite stone weapons in Volyn and Volyn Polissia] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Nr. 25. Lutsk, 2007. Pp. 15–19 [in Ukrainian].

Makrus, Okhrimekno, 2007b – *Markus I., Okhrimenko H.* Metalevi artefakty z Lutskoho raionu: dzherela do vyvchennia davnoi istorii Volyni. [Metal artifacts from the Lutsk district: sources of the ancient history of Volyn] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Nr. 26. Lutsk, 2007. Pp. 26–29 [in Ukrainian].

Makrus, Okhrimekno, 2009 – *Markus I., Okhrimenko H.* Metaleva zbroia naseleennia Zakhidnoi Volyni v dobu piznoi bronzy. [Metal weapons of the population of Western Volyn in the Late Bronze Age] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Nr. 30. Lutsk, 2009. Pp. 8–11 [in Ukrainian].

Mazuryk, 2006/2007 – *Mazuryk Yu.* Doslidzhennia ukrainskykh ta polskykh arkheolohiv na terytorii Volyni ta yikh rol u formuvanni kolektsii muzeiv kraiu. [Researches of Ukrainian and Polish archaeologists on the territory of Volyn and their role in forming the museum collections of the region] // Zamostsko-Volynski muzeini zoshyty. T. IV. Zamosts, 2006/2007. Pp. 269–280 [in Ukrainian].

Mykhalchyshyn ta in., 2013 – *Mykhalchyshyn I., Okhrimenko H., Diachenko V.* Stzhzhovska kultura na Volyni. [Stzhzhov culture in Volyn] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Nr. 50. Lutsk, 2013. Pp. 460–465 [in Ukrainian].

Mylian, Voitseshchuk, 2004 – *Mylian T., Voitseshchuk N.* Arkheolohichni doslidzhennia Zymnivskoho horodyshcha v 2003 rotsi. [Archaeological research of the Zimnivskoho hillfort in 2003] // Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2002–2003 rr. Kyiv, 2004. Pp. 219 [in Ukrainian].

Okhrimenko, 1993 – *Okhrimenko H.* Doslidzhennia poseleennia liniino-strichkovo keramiky. [Excavations of the settlement of linear-stripe ceramics] // Arkheolohichni doslidzhennia Ukrainy 1993 r. Kyiv, 2000. Pp. 101–104 [in Ukrainian].

Okhrimenko, 2003 – *Okhrimenko H.* Rozvidky poblyzu s. Liubiaz. [Exploration near the village Lubiaz] // Arkheolohichni doslidzhennia Ukrainy 2001–2002 rr. Kyiv, 2003. Pp. 206–208 [in Ukrainian].

Okhrimenko, 2012 – *Okhrimenko H.* Kremiani skarby doby eneolitu [Flint treasures of the Eneolithic age] // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva. Flint treasures of the Eneolithic era. Nr. 22. Kyiv, 2012. Pp. 161–174 [in Ukrainian].

Okhrimenko, 2015 – *Okhrimenko H.* Neolitychne poseleennia v okolytsiakh Lutsk. Holyshiv II. [Neolithic settlement in the vicinity of Lutsk. Golyshiv II] // Staryi Lutsk. Nr. KhI. Lutsk, 2015. Pp. 117–124 [in Ukrainian].

Okhrimenko, Borysova, 2012 – *Okhrimenko H., Borysova O.* Skarby kremianykh vyrobiv piznoho eneolitu. [Treasures of late Eneolithic flint artefacts] // Staryi Lutsk. Nr. VIII. Lutsk, 2012. Pp. 470–475 [in Ukrainian].

Okhrimenko, Markus, 2008a – *Okhrimenko H., Markus I.* Vyvchennia arkheolohichnykh pamiatok navkolo ozera Liubiaz. [Excavation of archaeological sites around Lake Lubiaz] // Naukovi zapysky z problem Volynoznavstva. Nr. I. Lutsk, 2008. Pp. 114–124 [in Ukrainian].

Okhrimenko, Markus, 2008b – *Okhrimenko H., Markus I.* Doba bronzy: militarist suspilstva ta viiskova elita. [The Bronze Age: Militarist Society and the Age Elite] // Naukovi zapysky z problem Volynoznavstva. Nr. I. Lutsk, 2008. Pp. 111–113 [in Ukrainian].

Okhrimenko, Pashkevych, 2006 – *Okhrimenko H., Pashkevych H.* Vyvchennia osoblyvosti dvosharovo pamiatky Holyshiv na Volyni. [Studying the features of the two-layer monument of Golyshiv in Volyn] // Arkheolohichni doslidzhennia Ukrainy 2004–2005 r. Kyiv, 2006. P. 298 [in Ukrainian].

Okhrimenko, Sobutskyyi, 2006 – *Okhrimenko H., Sobutskyyi M.* Arkheolohichni pamiatky na mezhi Volynskoi vysochyny ta Polissia. [Archaeological monuments on the border of the Volyn Upland and Polissia] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Nr. 21. Lutsk, 2006. Pp. 194–197 [in Ukrainian].

Okhrimenko, Skliarenko, 2013 – *Okhrimenko H., Skliarenko N.* Kubky horodotsko-zdovbytskoi kultury. [Cups of Gorodok-Zdovbitsya Culture] // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva. Nr. 24. Kyiv, 2013. Pp. 119–132 [in Ukrainian].

Okhrimenko ta in., 2010 – *Okhrimenko H., Krychevskyyi O., Serdiuk V., Puzenkov S.* Metalevi retushery doby bronzy. [Metal retouchers of the Bronze Age] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia: Lutsk v istorii Volyni ta Ukrainy. Lutsk, 2010. Nr. 35. Pp. 40–45 [in Ukrainian].

Okhrimenko ta in., 2011 – *Okhrimenko H., Markus I., Buchak V., Zaklekta P.* Novi pamiatky kultury liichastoho posudu na Volynskomu Pobuzhzhii. [New monuments of the Funnel ware culture in Volyn Bug region] // Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Nr. 39. Lutsk, 2011 Pp. 308–311 [in Ukrainian].

Okhrimenko ta in., 2017 – *Okhrimenko H., Lokaichuk S., Skliarenko N.* Pokhovannia tshynetsko-komarivskoi kultury yak indyikator sotsialnykh zmin. [Burials of the Tshinets-Komari culture as an indicator of social changes] // *Litopys Volyni*. №17. Lutsk, 2017. Pp. 5–10 [in Ukrainian].

Panyshko, 2003 – *Panyshko S.* Davnoruskyi Korshiv. [Old Rus Korshiv] // *Mynule i suchasne Volyni i Polissia*. Nr. 12. Ch. 2. Lutsk, 2003. Pp. 138–140 [in Ukrainian].

Panyshko, 2006 – *Panyshko S.* Arkheolohichni doslidzhennia davnoruskoho Kamenia. [Archeological researches of Old Rus Kamin] // *Mynule i suchasne Volyni i Polissia*. Nr. 20. Lutsk, 2006. Pp. 14–19. [in Ukrainian].

Panyshko, 2008 – *Panyshko S.* Pro rezultaty arkheolohichnykh doslidzhen horodyshcha v s. Vetly Liubeshivskoho raionu. [About the results of archaeological research of the settlement in the village of Branches of Liubeshiv district] // *Mynule i suchasne Volyni i Polissia*. Nr. 28. Lutsk, 2008 Pp. 313–316 [in Ukrainian].

Sadovnyk, 2004a – *Sadovnyk T.* Etno-istorychna interpretatsiia Kachynskoho skarbu z Volyni. [Ethno-historical interpretation of the Kachin treasure from Volyn] // *Volynskiy muzei: istoriia i suchasnist*. Nr. 3. Lutsk, 2004. Pp. 119–120 [in Ukrainian].

Sadovnyk, 2004b – *Sadovnyk T.* Kakhli z sela Shepel bilia Lutska na Volyni. typolohiia i vytoky, sprobha katalogizatsii. [Tiles from the village of Shepel near Lutsk in Volyn. typology and origin, an attempt at cataloguing] // *Volynskiy muzei. Istorii i suchasnist*. Nr. 5. Lutsk, 2014. Pp. 200–203 [in Ukrainian].

Savytskyi, 2012 – *Savytskyi V.* Predmety khrystianskoi kultovoi atrybutyky XI – XIII st. u fondakh Volynskoho kraieznavchoho muzeiu. [Artifacts of Christian cult paraphernalia of the 11th - 13th centuries. in the funds of the Volyn regional Museum] // *Volynskiy muzeinyi visnyk*. Nr. 3. Lutsk, 2012. Pp. 67–76 [in Ukrainian].

Savytskyi, Obolonchuk, 2010 – *Savytskyi V., Obolonchuk A.* Novi znakhidky khrestiv-enkolpioniv Khl–XIII st. z Volyni (za materialamy Volynskoho kraieznavchoho muzeiu). [New finds of encolpion crosses of the 11th–13th centuries. from Volyn (based on the materials of the Volyn regional Museum)] // *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia*. Nr. 17. Lutsk, 2010. Pp. 196–199 [in Ukrainian].

Savytskyi, Svintsitskyi, 2012 – *Savytskyi V., Svintsitskyi V.* Davnoruska metaleva ikonka-pidviska iz s. Baiv Lutskeho raionu. [Ancient Rus metal icon-pendant from the village of Bayiv of Lutsk district] // *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia*. Nr. 19. Lutsk, 2012. Pp. 12–13 [in Ukrainian].

Savytskyi, Cherkaska, 2012 – *Savytskyi V., Cherkaska D.* Kolektsiia fibul 2 – 5 st. n. e. z Lokachynskoho raionu. Volynskiy muzeinyi visnyk. [Collection of fibulae of the 2nd - 5th centuries from Lokachi district]. Nr. 3. Lutsk, 2012. Pp. 143–153 [in Ukrainian].

Silaiev ta in., 2020 – *Silaiev O., Ilchyshyn Z., Vasheta M.* Riativni doslidzhennia na pamiatkakh Rohovychi 1, Rohovychi 2 ta Markovychi 1. [Rescue research at the Rogovychi 1, Rogovychi 2 and Markovychi 1 monuments] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2018*. Kyiv, 2020. Pp. 16–17 [in Ukrainian].

Skliarenko, Okhrimenko, 2010 – *Skliarenko N., Okhrimenko H.* Typolohiia keramichnogo kompleksu rannozemlerobskoi volyno-liublynskoi kultury Zakhidnoi Volyni. [Typology of the ceramic complex of the early agricultural Volyn-Lyublyn culture of Western Volyn] // *Staryi Lutsk*. Nr. VI. Lutsk, 2010. Pp. 199–207 [in Ukrainian].

Tkach, 2012 – *Tkach V.* Poselennia stzhzhovskoi kultury Rovantsi-Hnidavska Hirka (za materialamy z rozkopu 12). [Settlement of the Stzhzhov culture Rovantsi-Hnidavska Hirka (based on materials from excavation 12)] // *Volyno-Podilski arkheolohichni studii*. Nr. 3. Lutsk, 2012. Pp. 109–117 [in Ukrainian].

Tkach, Baiuk, 2012 – *Tkach V., Baiuk V.* Poselennia Rovantsi-Hnidavska Hirka: nasharuvannia sloviano-ruskoho chasu za materialamy rozkopu 12. [Settlement of Rovantsi-Hnidavska Hirka: stratification of Slavic-Russian times according to excavation materials 12] // *Staryi Lutsk*. Nr. VIII. Lutsk, 2012. Pp. 476–484 [in Ukrainian].

Tkach, Baiuk, 2017 – *Tkach V., Baiuk V.* Zabudova lytovsko-polskoho chasu na poseleenni Rovantsi-Hnidavska Hirka (za materialamy z rozkopu XII). [Construction of the Lithuanian-Polish period in the Rovantsi-Hnidavska Hirka settlement (based on materials from the XII excavation)] // *Staryi Lutsk*. Nr. XIII. Lutsk, 2017. Pp. 88–94 [in Ukrainian].

Vasheta, 2014 – *Vasheta M.* Skarb prazkykh hroshei z s. Polonka u fondakh Volynskoho kraieznavchoho muzeiu. [A treasure of Prague money from the village Polonka in the funds of the Volyn regional Museum] // *Volynskiy muzei: istoriia i suchasnist*. Nr. 5. Lutsk, 2014. Pp. 19–26 [in Ukrainian].

Vasheta, Verba, 2019 – *Vasheta M., Verba T.* Arkheolohichni ekspedytsii viddilu davnoi istorii VKM na terytorii Volynskoi oblasti u 2016–2018 rr. [Archaeological expeditions of the Department of Ancient History of the VKM in the territory of the Volyn region in 2016–2018] // *Volynskiy muzei: istoriia i suchasnist*. Nr. 6. Lutsk, 2019. Pp. 262–263 [in Ukrainian].

Verba, 2015 – *Verba T.* Rozvidky u serednii techii r. Chornohuzky. [Exploration in the middle course of the Chornoguzka river] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014 r.* Kyiv, 2015. S. 25 [in Ukrainian]

Verba, 2016 – *Verba T.* Rozvidky v s. Khorokhoryn. [Exploration in the village Horokhorin] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2015 r.* Kyiv, 2016. P. 19 [in Ukrainian].

Verba, 2017 – *Verba T.* Rozvidky u verkhonii techii r. Serny. [Exploration in the upper reaches of the Serna River] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 r.* Kyiv, 2017. Pp. 15 [in Ukrainian].

Verba, 2018a – *Verba T.* Arkheolohichni rozvidky u verkhonii techii r. Serny v 2016 r. [Archaeological explorations in the upper reaches of the Serna River in 2016] // *Volynskiy muzeinyi visnyk*. Nr. 9. Lutsk, 2018. Pp. 189–192 [in Ukrainian].

Verba, 2018b – *Verba T.* Rezultaty arkheolohichnogo nahliadu v s. Rovantsi 2015 r. [The results of archaeological surveillance in the village of Rovantsi 2015] // *Volynskiy muzeinyi visnyk*. Nr. 9. Lutsk, 2018. Pp. 3–5 [in Ukrainian].

Verba, 2018c – *Verba T.* Rozvidky v Serednomu Nadstyri. [Exploration in average Styr river carren] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017 r.* Kyiv, 2018. Pp. 13 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, 2012 – *Zlatohorskyi O.* Rezultaty arkhelohichnykh doslidzhen u seli Bohushivka v 2011 r. [Results of archaeological research in the village of Bogushivka in 2011] // *Naukovi studii / Istoryko-kraieznavchyi muzei m. Vynnyky.* Nr. 5. Lviv, 2012. Pp.255–266 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Bardetskyi, 2010 – *Zlatohorskyi O., Bardetskyi A.* Doslidzhennia bahatosharovoho poseleння v uroch. Hnidavska Hirka 2009 r. [Studies of multi-layered settlements in the Hnidavska Hirka 2009] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 r.* Kyiv, 2010. Pp. 145–148 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Baiuk, 2010a – *Zlatohorskyi O., Baiuk V.* Doslidzhennia bahatosharovoi pamiatky v s. Polonka Lutskoho r-nu Volynskoi obl. [Ered monument in the village of Polonka, Lutsk district, Volyn region] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 r.* Kyiv, 2010. Pp. 149–150 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Baiuk, 2010b – *Zlatohorskyi O., Baiuk V.* Doslidzhennia posadu litopysnoho horodyscha Zhydychyn u 2009 r. [Research on the posad of the historical settlement of Zhydychyn in 2009] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 r.* Kyiv, 2010. Pp. 151–152 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Baiuk, 2012a – *Zlatohorskyi O., Baiuk V.* Doslidzhennia na skhidnykh okolytsiakh Lutsk. [Studies in the eastern suburbs of Lutsk] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2011 r.* Kyiv–Lutsk, 2012. Pp. 176 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Baiuk, 2012b – *Zlatohorskyi O., Baiuk V.* Rozvidky na terytorii tsentralnykh raioniv Volynskoi obl. [Exploration in the territory of the central districts of the Volyn region] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2011 r.* Kyiv–Lutsk, 2012. Pp. 178 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Vasheta, 2012 – *Zlatohorskyi O., Vasheta M.* Riativni doslidzhennia na pivnichnykh okolytsiakh Lutsk. [Rescue research in the northern suburbs of Lutsk] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2011 r.* Kyiv–Lutsk, 2012. P. 182 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Vasheta, 2013 – *Zlatohorskyi O., Vasheta M.* Rezultaty doslidzhen v s. Polonka Lutskoho r-nu. [The results of research in Polonka, Lutsk district] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 r.* Kyiv, 2013. P. 131 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Verba, 2015 – *Zlatohorskyi O., Verba T.* Doslidzhennia u seli Rovantsi na Volyni. [Exploration in the village of Rovantsi in Volyn] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014 r.* Kyiv, 2015. P. 29 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi, Panyshko, 2009 – *Zlatohorskyi O., Panyshko S.* Polovyi arkhelohichnyi sezon 2008 r. [Field archaeological season of 2008] // *Volynskiy muzei: istoriia i suchasnist.* Nr. 4. Lutsk, 2009. Pp. 375–380 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi ta in., 2012 – *Zlatohorskyi O., Baran V., Stadnyk A.* Riativni doslidzhennia na zakhidnykh okolytsiakh Lutsk. [Rescue research in the western suburbs of Lutsk] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2011 r.* Kyiv–Lutsk, 2012. P. 174 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi ta in., 2013a – *Zlatohorskyi O., Vasheta M., Chopiuk V.* Rozvidka v s. Mala Osnytsia Manevytskoho r-nu. [Exploration in the village Mala Osnytsia Manevychy district] // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 r.* Kyiv, 2013. P. 133 [in Ukrainian].

Zlatohorskyi ta in., 2013b – *Zlatohorskyi O., Baiuk V., Vasheta M.* Arkheolohichni doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby na Volyni (za materialamy robit DP “Volynski starozhytnosti”). [Archaeological research of the monuments of the Cossack era in Volyn (based on the works of the State Enterprise “Volyn Antiquities”)] // *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini.* Nr. 22, Ch. 1. Kyiv, 2013. Pp. 23–33 [in Ukrainian].

WORLD HISTORY / ВСЕСВІТНЯ ІСТОРИЯDOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.49

SERHIIV.SARANOV

Donetsk University of Internal Affairs (Ukraine)

**THE PROBLEM OF CREATIVITY AND SCIENTIFIC HERITAGE OF MACHIAVELLI
IN THE FRAMEWORK OF THE HISTORIOGRAPHICAL ASSESSMENTS OF
FRANCESCO DE SANCTIS**

Abstract. *The article deals with the problem of creativity and scientific heritage of Niccolm Machiavelli in the system of historiographic assessments by Francesco De Sanctis (1817-1883). The author states the importance of addressing this issue in the era of globalization, since the era of the Italian Renaissance reflected cardinal changes in the interpretation of the historical process. In addition, in the era of globalization, the question of the system for forming the stages of historiographic assessments of Machiavelli's scientific heritage has significant methodological potential. Of particular interest in this regard is the Italian historiography of the 19th century, which developed under the influence of the emergence of a single centralized Italian state. What the Italians failed in the 16th century, what Machiavelli dreamed about in the final chapter of *The Prince*, became a historical fact in 1861. Of course, before the Italian historiography, a natural question arose about the creation of a holistic picture of Italian social and political life, within which the name of Machiavelli was to occupy a significant place. Thus, after Italy gained its statehood in the 19th century, representatives of Italian historiography faced the task of determining the true place of the entire scientific heritage of Machiavelli within the framework of Italian historical development. This task was brilliantly solved in the framework of the "History of Italian Literature" by Francesco De Sanctis (1817-1883). Consideration of the problems of creativity and scientific heritage of Machiavelli in the system of historiographic assessments by Francesco De Sanctis allows us to state the deep theoretical and methodological significance of these assessments. In de Sanctis' assessments of Machiavelli's heritage, not only a dry academic approach prevails, but also the desire to tie these assessments to De Sanctis' contemporary Italian political life of the 19th century. The scientific heritage and work of Machiavelli is considered by Francesco De Sanctis as a kind of lesson for the present. Machiavelli, who relies on realism and yet pays tribute to Fortune, is regarded as precisely a modern author. The assessments of the outstanding Italian scholar expressed in the second volume of the "History of Italian Literature" laid the foundation for a significant part of the modern interpretation of Machiavelli. In the era of globalization, the appeal to the key aspects of the formation of assessments of creativity and scientific heritage of Machiavelli within the framework of Italian historiography of the 19th century is of considerable interest. Thus, the views of Machiavelli were formed in a complex and rich atmosphere of the decline of the political influence of Italy, which became a fact after the military events of 1494. This allows us, in turn, referring to the heritage of the Florentine thinker, to see the content of his concepts in the light of the challenges of the era of globalization and the formation of a new world order.*

Keywords: *Renaissance, Niccolm Machiavelli, Francesco De Sanctis, Italian historiography, "History of Italian Literature", globalization.*

Citation. Saranov S.V. The problem of creativity and scientific heritage of Machiavelli in the framework of the historiographical assessments of Francesco De Sanctis. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XL. 2023. Pp.49-57. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.49

САРАНОВ С. В.

Донецький університет внутрішніх справ (Україна)

**ПРОБЛЕМА ТВОРЧОСТІ ТА НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ МАКІАВЕЛЛІ В
РАМКАХ ІСТОРИОГРАФІЧНИХ ОЦІНОК ФРАНЧЕСКО ДЕ САНКТІСА**

Анотація. У статті розглядається проблема творчості та наукової спадщини Нікколо Макіавеллі у системі історіографічних оцінок Франческо Де Санктіса (1817-1883 рр.). Автор констатує значущість звернення до зазначеної проблематики в епоху глобалізації, оскільки епоха італійського Відродження відобразила кардинальні зміни у трактуванні історичного процесу. Крім цього в епоху глобалізації має значний методологічний потенціал питання про систему формування етапів історіографічних оцінок наукової спадщини Макіавеллі. Особливий інтерес у цьому плані становить італійська історіографія XIX століття, що розвивалася під впливом факту появи єдиної централізованої італійської держави. Те, що не вдалося італійцям у XVI столітті, те, про що мріяв Макіавеллі у завершальній главі “Государя”, стало історичним фактом у 1861 році. Вочевидь, перед італійською історіографією виникало закономірне питання створення цілісної картини італійської суспільно-політичного життя, у межах якої ім’я Макіавеллі мало займати значне місце. Таким чином, після набуття Італією своєї державності в XIX столітті перед представниками італійської історіографії постало завдання визначити справжнє місце всієї наукової спадщини Макіавеллі в рамках італійського історичного розвитку. Це завдання було блискуче вирішено в рамках “Історії італійської літератури” Франческо Де Санктіса (1817-1883 рр.). Розгляд проблематики творчості та наукової спадщини Макіавеллі у системі історіографічних оцінок Франческо Де Санктіса дозволяє констатувати глибоку теоретичну та методологічну значущість цих оцінок. У оцінках де Санктіса спадщини Макіавеллі превалює не стільки сухий академічний підхід, а й прагнення прив’язати ці оцінки до сучасного Де Санктісу італійського політичного життя XIX століття. Наукова спадщина та творчість Макіавеллі розглядається Франческо Де Санктісом як своєрідний урок для сучасності. Макіавеллі, який робить ставку на реалізм і все ж таки віддає належне Фортуні розглядається як саме сучасний автор. Оцінки видатного італійського дослідника, висловлені у другому томі “Історії італійської літератури”, заклали основу значної частини сучасної інтерпретації Макіавеллі. В епоху глобалізації звернення до ключових аспектів формування оцінок творчості та наукової спадщини Макіавеллі у рамках італійської історіографії XIX століття становить значний інтерес. Так, погляди Макіавеллі формувалися у складній та насиченій атмосфері занепаду політичного впливу Італії, що став фактом після військових подій 1494 року. Це дозволяє нам, у свою чергу, звертаючись до спадщини флорентійського мислителя, побачити зміст його концепцій у світлі викликів епохи глобалізації та формування нового світового порядку.

Ключові слова: епоха Відродження, Нікколо Макіавеллі, Франческо Де Санктіс, італійська історіографія, “Історія італійської літератури”, глобалізація.

Цитування. Саранов С. В. Проблема творчості та наукової спадщини Макіавеллі в рамках історіографічних оцінок Франческо Де Санктіса // Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.49-57. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.49

Як відомо, епоха італійського Відродження відобразила кардинальні зміни у трактуванні історичного процесу. Сприйняття історії тепер базувалось на основі її світської інтерпретації. Історіографія італійського Відродження, найбільш значущими показниками якої стали роботи Нікколо Макіавеллі та Франческо Гвіччардіні, через свою насиченість пізнавальним потенціалом протягом століть привертала і привертатиме увагу

дослідників. Заперечення середньовічного трактування історичного процесу, звернення до греко-римської спадщини і водночас створення нового зразка історичного мислення, заснованого на переосмисленні гуманізму, його перегляді представляє її характерні риси. Наукова спадщина і творчість Макіавеллі є показовою в цьому плані, оскільки він входив до числа тих, хто, за визначенням Бенедетто Кроче, “скинули тогу, в складках якої можна було заплутатися, і віддали перевагу сучаснішому одягу” (Кроче, 1998: 140).

У свою чергу в епоху глобалізації має значний методологічний потенціал питання про систему формування етапів історіографічних оцінок наукової спадщини Макіавеллі. Особливий інтерес у цьому плані становить італійська історіографія XIX століття, що розвивалася під впливом появи єдиної централізованої італійської держави. Те, що не вдалося італійцям у XVI столітті, те, про що мріяв Макіавеллі у завершальній главі “Государя”, стало історичним фактом у 1861 році. Вочевидь, перед італійською історіографією виникало закономірне питання створення цілісної картини італійської суспільно-політичного життя, у межах якої ім’я Макіавеллі мало займати значне місце. Але що то було за місце? Якою мала бути оцінка Макіавеллі через кілька століть після завершення епохи італійського Відродження?

Необхідно наголосити, що в епоху глобалізації зазначені питання також зберігають значний методологічний інтерес. Епоха глобалізації, будучи, з одного боку, відображенням досягнень прогресу в різних сферах розвитку держави і суспільства, з іншого боку, не виключає факторів воєн у досягненні політичних цілей. Ця зворотна сторона глобалізації є серйозним методологічним викликом для дослідників. Категорія “світовий порядок” явно потребує історичного осмислення.

З одного боку, світовий порядок XXI століття є продуктом історичного розвитку системи міжнародних відносин, що склалася за підсумками Другої світової війни, а також розпаду Радянського союзу. Проте на рівні еволюції суспільно-політичної думки раннього Нового часу також можна побачити наполегливі спроби провідних політичних мислителів осмислити існуючі виклики державного розвитку. Тобто явище інтелектуального захисту світового порядку також можна простежити на певному історичному рівні. Яскравим прикладом подібних історичних витоків є творчість і наукова спадщина Макіавеллі, що відображає обстановку серйозної кризи італійської моделі історичного розвитку після подій 1494 року.

Як відомо, значення наукової спадщини Макіавеллі полягає у розриві із середньовічної традиції політичного мислення та ставці на реалізм у процесі аналізу історичних процесів та фактів. Одним із широко застосовуваних методів є при цьому порівняльно-історичний метод.

З моменту свого написання “Государ” Макіавеллі став широко відомою роботою. Водночас процес рецепції основних ідей цього трактату є складним у рамках історичного розвитку країн Західної Європи раннього Нового часу. На зміст та динаміку цього процесу накладали відбиток процес Реформації та Контрреформації в Європі, низка військових конфліктів, серед яких особливо виділяються своїм масштабом Італійські війни 1494-1559 рр., а також Тридцятирічна війна 1618-1648 рр. На окрему увагу заслуговує також реакція на “Государя” в рамках суспільно-політичної думки та літературної критики.

Серед представників західної історіографії досліджуваного питання необхідно відзначити фундаментальну статтю 2017 року Фернанда Галло (Fernanda Gallo), ад’юнкт-професора сучасної історії Середземномор’я на історичному факультеті та наукового співробітника Хомертон-коледжу Кембриджського університету під назвою “Де Санктіс, інтерпретатор епохи Відродження” (Gallo, 2017). Крім цього серед досліджень останніх кількох років заслуговує на увагу стаття 2017 року Ніно Аріґо (Nino Arrigo) “Франческо Де Санктіс і сучасна порівняльна критика в епоху складності” (Arrigo, 2017). Значний

інтерес також становить дослідження 2016 року співробітниці Туринського університету Chiara Tavella (Чіара Тавелла) “Франческо Де Санктіс у “місті поворотних моментів” (Tavella, 2016). Чіара Тавелла простежує окремі аспекти літературного та політичного досвіду Де Санктіса, отриманого ним у столиці П’ємонту. Турін відіграв ключову роль у життєвому та академічному шляху Де Санктіса, дослідниця аналізує поетапний процес адаптації вченого в академічному середовищі цього міста, його співпрацю з місцевими періодичними виданнями, його наукову еволюцію як вченого.

Професор італійської літератури на факультеті літератури та філософії Університету Кассіна та Південного Лаціо Toni Iermano (Тоні Ермано) у дослідженні 2019 року “Він вказав на зірки”. Політичний мислитель Франческо Де Санктіс” (Iermano, 2019) розглядає специфіку політичного світогляду Де Санктіса. Остання обставина становить інтерес у світлі інтерпретації Де Санктісом творчості Макіавеллі з висоти історичного та політичного досвіду Італії, а також власних політичних оцінок.

Італійський політик та письменник Рауль Морденті (Raul Mordenti) є автором статті з промовистою назвою “Історія італійської літератури” Франческо Де Санктіса як основа італійської нації” (Mordenti, 2009) 2009 року.

У рамках української історіографії тематика оцінок Франческо Де Санктісом творчості та наукового спадку Макіавеллі фактично не розглядалася. Це пояснюється не достатньою увагою з боку українських дослідників до вивчення історичного розвитку періоду раннього Нового часу, фокусуванням академічної уваги здебільшого на вивченні вітчизняного історичного досвіду. Частково в попередніх публікаціях ми аналізували проблематику розвитку італійської суспільно-політичної традиції епохи Відродження під час розгляду реакції на “Государя” у межах “Політичного заповіту” Рішельє (Саранов, 2022).

В історичному розвитку раннього Нового часу саме реалістичність “Государя” Макіавеллі, який робить ставку на висвітлення істинної природи політичних процесів, приводила досить часто в рамках суспільно-політичної думки до складної реакції на основні ідеї цього трактату. Цей реалізм “Государя” по-різному використовувався на рівні державної пропаганди епохи. Так, наприклад, у Франції раннього Нового часу, виклад основних ідей “Государя” підмінювалося ідеологічними випадками представників протестантів епохи Релігійних війн 1562-1598 рр.

З огляду на це часто навіть зміст “Государя” виявлялося інтерпретованим у межах відповідного ідеологічного контексту. Це, звичайно, не означало відсутність повного розуміння серед перших читачів «Государя» справжнього значення змісту головної роботи “Макіавеллі”. Посвячена Лоренцо Медічі, головна робота Макіавеллі знаходила також своїх уважних читачів. Так, через п’ять років після смерті Макіавеллі друкар Бернар Джюнта (Bernard Giunta) присвячуючи “Государя” монсеньйору Жану Гадді (Jean Gaddi) просив його вберегти цю книгу “від тих, хто невпинно розриває її через її предмет, не враховуючи, що наставники навчають ліків та травам одночасно використання отрут з єдиною метою захистити проти них, показавши їх нам; і вони не розуміють, що немає ні мистецтва, ні науки, якими безбожні не вміли б зловживати” (цит. за: Ferrari, 1897: 30).

Враховуючи це, стають зрозумілими деякі аспекти процесу становлення позицій італійської історіографії в рамках “питання Макіавеллі”. Завданням італійської історіографії ставав пошук оптимальних форм та методів для «адаптації» наукової спадщини Макіавеллі. Не зумівши в епоху раннього Нового часу досягти державної єдності, італійці на кілька століть виявляються, умовно кажучи, на задвірках ключових процесів та подій західноєвропейського історичного розвитку. Звичайно ж італійці були присутні при найбільш знакових процесах раннього Нового часу, але було очевидно, що вони не відіграють визначальну роль у силі та швидкості цих процесів.

Епоха італійського Відродження, таким чином, не увінчалася утворенням централізованої італійської держави.

Як було зазначено, “Государ” при цьому часто використовувався представниками різних політичних сил для обґрунтування тих чи інших політичних цілей. Наприклад, після відходу Англії від католицизму кардинал Поло в 1555 році, зустрівши критику Ватикану щодо англіканської релігії, використав ім’я Макіавеллі як “останнє прокляття” Генріху VIII. Надалі “Государ” також піддається вилученню з боку інквізиції і входить до числа заборонених книг з боку католицької церкви. Були також спроби використовувати “Государя” як аргумент при апологізації реставрації папської влади. Разом з тим, в Італії після легкої реставрації там позицій Контреформації для деяких католиків ім’я Макіавеллі стає досить популярним, замінюючи, як зазначав у передмові до французького видання “Государя” 1897 року Джузеппе Феррарі, ім’я Лютера і всю віру Німеччини (Ferrari, 1897: 31).

Таким чином, після набуття Італією своєї державності в XIX столітті перед представниками італійської історіографії постало завдання визначити справжнє місце всієї наукової спадщини Макіавеллі в рамках італійського історичного розвитку. Це завдання було блискуче вирішено в рамках “Історії італійської літератури” Франческо Де Санктіса (1817-1883 рр.).

Військове вторгнення Наполеона Бонапарта на Італійський півострів відкрило новий період у його історичному розвитку. Після завершення наполеонівського періоду істотно активізувалося суспільно-політичне життя. Революційні події 20-х – 30-х років XIX століття, а потім 1848 року позначили тенденцію формування централізованої італійської держави. Італійська суспільно-політична думка відіграла важливу роль у процесі осмислення особливостей італійського історичного розвитку. 1861 року Італія досягає державної незалежності. Багато з представників італійського суспільно-політичного життя докладали значних зусиль для розвитку італійської науки, літератури та мистецтва. Для цього, втім, були всі необхідні історичні передумови, оскільки з часів італійського Відродження інтелектуальна атмосфера Італії мала ряд видатних рис та особливостей.

Одним із яскравих представників італійського суспільно-політичного життя був Франческо Де Санктіс (1817-1883 рр.). Народившись у Неаполі і здобувши гуманітарну освіту, він з вісімнадцяти років через сімейні обставини почав займатися викладацькою діяльністю. Поступово інтереси Де Санктіса виявилися зосереджені на літературній проблематиці. Період викладання де Санктіса протягом 1839-1841 рр. втілювався у насиченій лекційній роботі, що відбилася у книзі “Теорія та історія літератури”. Вплив на мислення та світогляд Де Санктіса в цей період справила французька просвітницька література доби Просвітництва. Як відзначають дослідники, крім цього, італійський дослідник в цей період знайомився з роботами представників романтизму (Мандзоні, Шлегель), а також Франсуа Гізо, Йоганна Вольфганга фон Гете, Віктора Гюго та іншими авторами. Крім цього безсумнівний вплив на дослідницький метод Де Санктіса виявило знайомство з філософською системою Гегеля.

Франческо Де Санктіс був активним учасником революційних та політичних подій своєї епохи. Зокрема, в ході революційних подій 1848 року він обіймав посаду секретаря комісії, що займалася питаннями освіти. У 1850 році він був підданий арешту і тільки від’їзд (еміграція) до Калабрії після виправдувального судового вироку сприяв активізації його наукової діяльності.

Швейцарський період наукової діяльності Де Санктіса знаходить свій відбиток у переосмисленні теорії естетики Гегеля. Принцип історизму, прагнення побачити у літературних формах минулого витоки сучасних рис заклали фундамент наукового методу

італійського дослідника під час роботи у цей період над лекційними курсами присвяченими Данте, Петрарці та інших видатним представникам італійської літератури. Крім цього, у цей період він продовжує цікавитись і навіть брати участь в італійських політичних подіях. У 1860 році де Санктіс переміщується до Пізи, після отримання там університетської кафедри вирушає до Неаполя. Він стає губернатором Авелліно, потім обіймає посаду міністра народної освіти в Італійському королівстві. Крім цього, він продовжує брати активну участь у суспільно-політичному житті країни (керівництво газетою “Італія” та ін.), поєднуючи це з науковою діяльністю.

Так, саме в 1870 році Франческо Де Санктіс завершує свою головну роботу “Історія італійської літератури”. Літературні та критичні оцінки, викладені ним у цій роботі, відобразили вершину наукової творчості італійського дослідника. Ці оцінки зберігають свій глибокий вплив та значення також для сучасної літературної критики. Де Санктіс в “Історії італійської літератури” підходить до аналізу літературних явищ на комплексному рівні. Переосмислюючи гегелевські методологічні позиції, шукає загальну основу розвитку італійської літератури.

Робота над главою про Макіавеллі здійснювалася італійським дослідником у вересні 1870 року (Михальчи, Овсянников, 1964: 576), тоді як у грудні 1870 року другий том за вимогами видавництва має бути завершений. Санктіс шляхом глибоких та оригінальних спостережень та висновків над творчістю Макіавеллі пов’язує його як представника італійського Відродження із сучасною італійському дослідникові Італією XIX століття.

Макіавеллі для Де Санктіса є типовим флорентійцем, просоченим атмосферою своєї епохи, але водночас великою людиною. Більше того, Макіавеллі дуже нагадував Лоренцо Медічі (Де Санктіс, 1964: 72). У творчості флорентійця з’являються ознаки “нової людини”, що робить ставку на раціональність за мінімальної уяви. Для Де Санктіса важливо, що Макіавеллі був прихильником об’єднання Італії під егідою одного князя (Де Санктіс, 1964: 73). Очевидно, що італійський дослідник бачить у політичному утопізмі флорентійського мислителя риси реальної італійської політичної дійсності XIX століття. Розділ про Макіавеллі є одним із центральних у другому томі “Історії італійської літератури”.

Якщо від поетичної спадщини Макіавеллі залишилося кілька вдалих рядків, то його проза значно ширша за впливом та масштабом. Так, Де Санктіс вбачає в цій прозі наслідування Бокаччо, водночас стиль Макіавеллі в “Государі”, “Міркуваннях”, “Листах”, “Історії Флоренції” має спонтанний характер. По суті, коли Макіавеллі “не думав про форму, він став майстром форми”. Де Санктіс знову повертається до рис подібності між Макіавеллі та Лоренцо Медічі. Ці риси є спільними рисами “італійської буржуазії на той час” (Де Санктіс, 1964:75). Макіавеллі, з погляду Де Санктіса, “не визнає жодної релігії, а тому мириться з кожною з них”. Більше того, основним джерелом переживань для Макіавеллі називається свобода та незалежність батьківщини (Де Санктіс, 1964: 76). Він називається патріотом, що виділяється “з натовпу продажних писак”. Де Санктіс у загальній характеристиці Макіавеллі зрештою визначає його як кабінетного вченого, на тлі інтелектуальних переваг якого були в історичній дистанції не суттєвими “бідність, безладний спосіб життя, плебейські звички” (Де Санктіс, 1964: 76-77).

Саме реалізм мислення Макіавеллі в процесі аналізу історичних фактів і навколишньої політичної дійсності Де Санктіс застосовує при оцінці “Государя”. Так, “Государ” тривалий час оцінювався невірно, тобто з морального погляду (Де Санктіс, 1964: 77). Є підстави вважати, що з констатації наявності тривалої традиції неправильної оцінки Макіавеллі італійський дослідник відштовхувався позиції Ф. Шлегеля. Зокрема, Ф. Шлегель писав 1828 року: “Флорентійський секретар своїми вкрай шкідливими і язичницько аморальними політичними принципами ніби йде у розріз всьому

національному способу мислення, а тому, безумовно, впливає на нього негативно” (Де Санктіс, 1964: 77). Де Санктіс підходить до оцінки наукової спадщини Макіавеллі інакше, використовуючи кілька методологічних стартових позицій.

Так, по-перше, “від Макіавеллі пішла італійська проза” (Де Санктіс, 1964: 78). Флорентійський мислитель зумів піднятися над поточними другорядними процесами епохи та поставити ключові питання. Здійснити йому вдалося це під інтелектуальним впливом античної традиції, а також в атмосфері самооцінки італійців як цивілізованої нації, “шануючи за варварів усі народи, що жили по той бік Альп” (Де Санктіс, 1964: 78).

По-друге, система політичного та історичного мислення Макіавеллі визначалася фактором військового вторгнення на Апеннінський півострів з боку низки європейських держав. Так, Макіавеллі стає свідком історичного занепаду Італії, усвідомлюючи його повною мірою. Він “встромив свій гострий погляд у цю квітучу культуру, зовні потужну і величну, і зумів розглянути недугу там, де інші бачили здоров’я, що пихає” (Де Санктіс, 1964:79).

По-третє, Де Санктіс визначає Макіавеллі як прогресивного політичного мислителя, який сприяв “руйнуванню середньовіччя”. Реальність навколишнього світу протиставляється у нього уяві, релігії, мистецтву.

По-четверте, Макіавеллі кладе основою життя Батьківщину. Це, як зазначає Де Санктіс, істотно відрізняється від системи координат періоду середньовіччя, коли “поняття Батьківщини не існувало” (Де Санктіс, 1964: 83). Макіавеллі зумів вловити одну з найважливіших історичних тенденцій епохи, що полягала у процесі формування великих централізованих держав.

По-п’яте, Макіавеллі по Де Санктісу не тільки усвідомлює теоретичні аспекти процесів і подій, що відбуваються навколо нього. Важливим є в “Государі” його заклик створити велику італійську державу, здатну протистояти військовій загрози ззовні. Таким чином, Макіавеллі називається прихильником самостійної незалежної нації (Де Санктіс, 1964: 85).

По-шосте, Батьківщина у Макіавеллі визначається як поглинаюча мораль, закон і релігію. Тобто батьківщина у нього опиняється на першому місці, їй підкоряється решта. Це звичайно не означає, що Макіавеллі не включає мораль до свого політичного аналізу. Навпаки, як зазначає Де Санктіс, флорентійський мислитель виступає за високу мораль (Де Санктіс, 1964: 87). Під нею розуміється те, що може представляти користь для батьківщини, наприклад, щирість і релігійна віра. Проте якщо щирість і віра стають перешкодою на шляху Батьківщини, то флорентійський мислитель їх відкидає.

По-сьоме, Де Санктіс вбачає в системі аргументації Макіавеллі витоки “процесу зміцнення світської держави, яка позбавлялася теократії і своєю чергою сама починала все прибирати до рук” (Де Санктіс, 1964: 87). Макіавеллі присутній при початковій стадії цього процесу. Так, “у Макіавеллі немає навіть натяку на божественне право” (Де Санктіс, 1964: 87).

По-восьме, Де Санктіс звертає увагу, що Макіавеллі є прихильником “чесноти” у давньоримському значенні цього слова. Саме чеснота штовхає “людей на велику самопожертву, на великі справи” (Де Санктіс, 1964: 88). Тому на критичну оцінку заслуговує релігія, дотримання якої перетворило італійців на нездатних звільнитися від іноземного вторгнення.

По-дев’яте, Макіавеллі за Де Санктісом виходить з того, що саме “людський дух” править світом, а не “надприродні сили”. Існує певна “сила речей”, яка знаходить своє відображення в XXV розділі “Государя” під назвою “Що означає в людських справах доля і як з нею можна боротися”. Звідси походить значимість історії як “неминуче чергування взаємозалежних причин і наслідків, результат дії сил, наведених у рух

думками, пристрастями та інтересами людей” (Де Санктис, 1964: 89). Звідси ж випливає методологічна значущість у Макіавеллі “реального світу, що існує у конкретних умовах місця та часу” (Де Санктис, 1964: 89).

По-десяте, історичний процес по Макіавеллі має закономірний характер. Тому, наприклад, правителі, які “мають надію на одну тільки левову силу, управляти не зможуть” (Де Санктис, 1964: 90). Де Санктис у цій оцінці виходить із змісту XVIII глави “Государя”. Так, у цьому розділі ми читаємо, що люди внаслідок нерозуміння “нехитро використовують левову силу”.

Виклавши в такому вигляді і з такими методологічними акцентами власну авторську концепцію інтерпретації Макіавеллі, Де Санктис додає тезу про деяку “тривіальність” ідей Макіавеллі для його сучасників. Адже про ці ідеї “всі невиразно здогадувалися” (Де Санктис, 1964: 91). У той же час, Макіавеллі називається “справжнім буржуа нового часу”, що містить у собі риси нашої сучасності та іронічні ноти епохи Відродження. Адже Макіавеллі є прихильником “правди справжньої”, яка досягається на раціональній основі.

Розгляд нами проблематики творчості та наукової спадщини Макіавеллі у системі історіографічних оцінок Франческо Де Санктіса дозволяє констатувати глибоку теоретичну та методологічну значущість цих оцінок.

По-перше, в оцінках Де Санктіса спадщини Макіавеллі превалює не лише сухий академічний підхід, а й прагнення прив’язати ці оцінки до сучасного Де Санктісу італійського політичного життя XIX століття.

По-друге, наукова спадщина і творчість Макіавеллі розглядається Франческо Де Санктісом як своєрідний урок для сучасності. Макіавеллі, який робить ставку на реалізм і все ж таки віддає належне Фортуні розглядається як саме сучасний автор.

По-третє, оцінка Де Санктісом Макіавеллі ґрунтується на принципі історизму. Він розуміє, що флорентійський мислитель був людиною свого часу. У той же час він розуміє значущість історії, перш за все, греко-римської спадщини для самого Макіавеллі.

По-четверте, оцінки Франческо Де Санктіса творчості та наукової спадщини Нікколо Макіавеллі, висловлені у другому томі “Історії італійської літератури”, заклали основу значної частини сучасної інтерпретації Макіавеллі.

По-п’яте, в епоху глобалізації звернення до ключових аспектів формування оцінок творчості та наукової спадщини Макіавеллі в рамках італійської історіографії XIX століття становить значний інтерес. Так, погляди Макіавеллі формувалися у складній та насиченій атмосфері занепаду політичного впливу Італії, що став фактом після військових подій 1494 року. Це дозволяє нам, також звертаючись до спадщини флорентійського мислителя, побачити зміст його концепцій у світлі викликів доби глобалізації та формування нового світового порядку.

Література:

Arrigo, 2017 – *Arrigo N.* Francesco De Sanctis e la moderna critica comparatistica nell’era della complessità //URL: https://www.academia.edu/35836343/Francesco_De_Sanctis_e_la_moderna_critica_comparatistica (дата звернення: 4.06.2023)

Gallo, 2017 – *Gallo F.* Francesco De Sanctis interprete del Rinascimento // URL: https://www.academia.edu/32477630/Gallo_Francesco_De_Sanctis_interprete_del_Rinascimento_pdf (дата звернення: 4.06.2023)

Iernano, 2016 – *Iernano T.* “Additava le stelle”. Francesco De Sanctis pensatore politico //URL: https://www.academia.edu/42669476/DE_SANCTIS_PENSATORE_POLITICO (дата звернення: 4.06.2023)

Ferrari, 1897 – *Ferrari G.* Machiavel et son oeuvre // Machiavel Nicolas. Le Prince. Paris: Librairie de la Bibliothèque nationale. Pp. 8-53

Mordenti, 2019 – *Mordenti R.* La Storia della letteratura italiana di Francesco De Sanctis //URL: https://www.academia.edu/90457816/La_Storia_della_letteratura_italiana_di_Francesco_De_Sanctis (дата звернення: 4.06.2023)

Tavella, 2016 – *Tavella Ch.* Francesco De Sanctis nella “citta delle svolte” //URL: https://www.academia.edu/29216909/Francesco_De_Sanctis_nella_citt%C3%A0_delle_svolte (дата звернення: 4.06.2023)

Кроче, 1998 – *Кроче Б.* Теория и история историографии. М.: Школа “Языки русской культуры”. 191 с.

Михальчи, Овсянников, 1964 – *Михальчи Д.Е., Овсянников М.Ф.* Франческо Де Санктис и его “История итальянской литературы” // Де Санктис Ф. История итальянской литературы: в 2 томах. Том II. М.: Издательство “Прогресс”. С. 559-587.

Де Санктис, 1964 – *Де Санктис Ф.* История итальянской литературы: в 2 томах. Том II. М.: Издательство “Прогресс”. 646 с.

Саранов, 2022 – *Саранов С.В.* Проблема рецепції ідей “Государя” Макиавеллі у “Політичному заповіті” кардинала Рішельє // Сумська старовина. № LXI. С.21-26.

References:

Arrigo, 2017 – *Arrigo N.* Francesco De Sanctis e la moderna critica comparatistica nell’era della complessità // URL: https://www.academia.edu/35836343/Francesco_De_Sanctis_e_la_moderna_critica_comparatistica [in Italian]

Gallo, 2017 – *Gallo F.* Francesco De Sanctis interprete del Rinascimento // URL: https://www.academia.edu/32477630/Gallo_Francesco_De_Sanctis_interprete_del_Rinascimento_pdf [in Italian]

Iernano, 2016 – *Iernano T.* “Additava le stelle”. Francesco De Sanctis pensatore politico // URL: https://www.academia.edu/42669476/DE_SANCTIS_PENSATORE_POLITICO [in Italian]

Ferrari, 1897 – *Ferrari G.* Machiavel et son oeuvre // Machiavel Nicolas. Le Prince. Paris: Librairie de la Bibliothique nationale. Pp. 8-53. [in French]

Mordenti, 2019 – *Mordenti R.* La Storia della letteratura italiana di Francesco De Sanctis // URL: https://www.academia.edu/90457816/La_Storia_della_letteratura_italiana_di_Francesco_De_Sanctis [in Italian]

Tavella, 2016 – *Tavella Ch.* Francesco De Sanctis nella “citta delle svolte” // URL: https://www.academia.edu/29216909/Francesco_De_Sanctis_nella_citt%C3%A0_delle_svolte [in Italian]

Kroche, 1998 – *Kroche B.* Teoriya i istoriya istoriografii [Theory and history of historiography]. М.: Shkola “Yazyki russkoj kultury”. 191 s. [in Russian]

Mihalchi, Ovsyannikov, 1964 – *Mihalchi D.E., Ovsyannikov M.F.* Franchesko De Sanktis i ego “Istoriya italyanskoj literatury” [Francesco De Sanctis and his “History of Italian Literature”] // De Sanktis F. Istoriya italyanskoj literatury: v 2 tomah. Tom II. М.: Izdatelstvo “Progress”. S. 559-587. [in Russian]

De Sanktis, 1964 – *De Sanktis F.* Istoriya italyanskoj literatury [History of Italian literature]: v 2 tomah. Tom II. М.: Izdatelstvo “Progress”. 646 s. [in Russian]

Saranov, 2022 – *Saranov S.V.* Problema retseptsii idei “Hosudaria” Makiavelli u “Politychnomu zapoviti” kardynala Rishelie [The problem of reception of Machiavelli’s “Sovereign” ideas in Cardinal Richelieu’s “Political Testament”] // Sumska starovyna. № LXI. S. 21-26. [in Ukrainian]

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.58

ANATOLIY V. GONCHARENKO
Sumy State University (Ukraine)

THE POLICY OF THE ADMINISTRATION OF THE US PRESIDENT RICHARD M. NIXON ON PRC (MARCH-JULY 1969)

Abstract. *The article investigates the formation of the foreign policy course of US President Richard M. Nixon on China in March-July 1969. The practical implementation of pre-election initiatives by the administration of the President Richard M. Nixon in the Chinese direction in March-July 1969 was studied. There were analyzed reasons, course and consequences of intensification of Washington's foreign policy strategy towards Beijing during the investigated period. The role of various groups in the American establishment in the process of forming the foreign policy course of the new administration towards China in March-July 1969 is outlined. It is described the specific US foreign policy actions towards communist China at the beginning of Richard M. Nixon presidential period.*

Despite the presence in the political, academic and social circles of the United States of certain attitudes in favor of the recognition of the People's Republic of China as the political reality of international life, the question of the legal recognition of China in the second half of the 1960's constantly moved to the background.

The victory of Richard M. Nixon in the presidential election in 1968 was accompanied by a series of changes in the system of geopolitical and military priorities of the United States. The new administration's more realistic approach to China was due primarily to the fact that Beijing, which renounced its alliances and claimed the role of a "third force", was a strong player in the international arena. Moreover, the policy of Kennedy-Johnson did not justify itself, as China has intensified its foreign policy, established relations with many countries, including the US allies.

At the beginning of the presidency of Richard M. Nixon in March-July 1969, his administration was managed to quickly develop and begin to implement a holistic concept of "new policy" for China. His Chinese policy was inextricably linked to the US foreign policy in Asia and reflected the clash of American and Chinese interests in the region. At the same time, the representatives of the American establishment have a clear idea of how they could influence Soviet-Chinese relations in order to deepen the rift between the USSR and China, and what concrete benefits they could derive from this.

A number of objective and subjective factors not prevented the administration of the 37th President of the United States, Richard M. Nixon, radically changing Washington's Chinese policy. Communist China continued to be recognized as a powerful factor in the US-Soviet dialogue.

In spite of this, in the late 60's of the twentieth century the objective preconditions began to evolve gradually, which promoted to the normalization of US-China relations in the future, and allowed to resolve most of the controversial issues that ultimately led to the international recognition of the People's Republic of China by the United States of America.

Keywords: *USA, PRC, ROC, China, foreign policy, American-Chinese relations, Richard Nixon, Henry Kissinger, Mao Zedong.*

Citation. Goncharenko A.V. The policy of the administration of the US President Richard M. Nixon on PRC (March-July 1969). *Sumskiy istoriko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XL. 2023. Pp.58-69. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.58

ГОНЧАРЕНКО А.В.

Сумський державний університет (Україна)

ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА США РІЧАРДА НІКСОНА ЩОДО КНР (БЕРЕЗЕНЬ-ЛИПЕНЬ 1969 р.)

Анотація. У статті досліджено еволюцію зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Р. Ніксона щодо Китаю в березні-липні 1969 р. Проаналізовані причини, хід та наслідки активізації зовнішньополітичної стратегії США у китайському напрямку протягом періоду, що вивчається. Охарактеризовано практичну реалізацію зовнішньополітичних ініціатив адміністрації Р. Ніксона щодо КНР у березні-липні 1969 р. Висвітлено позицію Білого Дому у протистоянні КНР–КР, а також конкретні зовнішньополітичні дії Вашингтону щодо Пекіну та Тайбею. Окреслено роль різних угруповань в американському істеблішменті у процесі розвитку зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Р. Ніксона щодо Китаю в березні-липні 1969 р.

Більш реалістичний підхід нової адміністрації щодо КНР був зумовлений насамперед тим, що Пекін, який відмовився від союзів і претендував на роль “третьої сили”, став сильним гравцем на міжнародній арені. Крім того, політика Кеннеді-Джонсона себе не виправдала, оскільки Китай активізував свою зовнішню політику, налагодив відносини з багатьма країнами, у тому числі з союзниками США.

В березні-липні 1969 р. адміністрація Р. Ніксона розпочала реалізацію “нової політики” щодо КНР. Її китайська політика була нерозривно пов’язана із зовнішньою політикою США в Азії та відображала зіткнення американських та китайських інтересів у регіоні. У той же час представники американського істеблішменту мали чітке уявлення про те, як вони могли б вплинути на радянсько-китайські відносини, щоб поглибити розкол між СРСР та КНР, і яку конкретну вигоду вони могли б отримати.

Низка об’єктивних і суб’єктивних чинників не дозволила адміністрації 37-го президента США Річарда Ніксона радикально змінити політику Вашингтона щодо комуністичного Китаю, який продовжував визнаватися як потужний чинник в американсько-радянському діалозі.

Незважаючи на це, наприкінці 60-х років ХХ ст. почали складатися передумови, що сприяли подальшій нормалізації американсько-китайських відносин і дозволили вирішити більшість спірних питань, що в решті-решт призведе до міжнародного визнання Китайської Народної Республіки Сполученими Штатами Америки.

Ключові слова: США, КНР, КР, Китай, зовнішня політика, американсько-китайські відносини, Річард Ніксон, Генрі Кіссінджер, Мао Цзедун.

Цитування. Гончаренко А.В. Політика адміністрації президента США Річарда Ніксона щодо КНР (березень-липень 1969 р.) // Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.58-69. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.58

У другій половині ХХ ст. американсько-китайські відносини займали одне з головних місць у світовій політиці. Протягом десятиліть історичні шляхи США і КНР зближувалися, розходилися, а інколи перепліталися найхимернішим чином. Стосунки між цими країнами визначалися внутрішньополітичними та зовнішньополітичними тенденціями їх розвитку, взаємодія яких призводила до співпраці і протистояння, періодів нормалізації двосторонніх відносин і гострої конфронтації. Всі ці процеси відкладали свій відбиток не лише на специфіку американсько-китайських стосунків, але і на співвідношення світових політичних сил.

Джерельна база та історіографія проблеми багаточисельна. Джерельну базу дослідження сформували багатотомні збірники офіційних документів уряду США, присвячені питанням зовнішньої політики та міжнародних відносин (Foreign Relations,

1998; Foreign Relations, 2003; Foreign Relations, 2006). З поміж мемуарної та публіцистичної літератури, авторами якої були безпосередні учасники подій, перш за все, необхідно відзначити роботи Р. Ніксона та Г. Кіссінджера (Nixon, 1978; Kissinger, 1979; Кіссінджер, 1997; Kissinger, 2007; Кіссінджер, 2013).

Історіографія порушеної нами проблематики велика. Серед праць зарубіжних дослідників, перш за все, необхідно виокремити роботи А. Барнетт, Л. Шенг, Р. Росс, В. Барр, П. Койер (Barnett, 1971; Sheng, 1988; Ross, 1993; Burr, 2001; Coyer, 2013).

Активно вивчали зовнішню політику США щодо КНР радянські історики (Сергейчук, 1973; Воронцов, 1979; Занегин, 1984; Место Китая, 1987). У сучасній російській історіографії різні аспекти американсько-китайських відносин досліджували І. Цветков, А. Давидов, Г. Зінов'єв, М. Широков, А. Цвик, Я. Ахмадєєва, В. Юнгблюд (Цветков, 2000; Давыдов, 2005; Зиновьев, 2007; Широков, 2009; Цвик, 2015; Ахмадеева, 2018; Юнгблюд, 2018). В українській історичній науці різні аспекти зовнішньої політики США щодо КНР наприкінці 60-х років ХХ ст. досліджували І. Підберезних, С. Пронь, В. Мельніченко, О. Іванов, Т. Гукало, А. Гончаренко (Підберезних, 2012; Пронь, 2012; Мельніченко, 2014; Іванов, 2016; Пронь, 2016; Гукало, 2017; Гончаренко, 2018; Гончаренко, 2019).

Аналіз джерельної бази та історіографії проблеми дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі присутній фактичний матеріал з поставлених у роботі проблем, окреслені основні лінії зовнішньополітичного курсу США щодо КНР у період президентства Р. Ніксона у 1969–1974 рр., а також з окремих питань міжнародних відносин. Проте дослідники не приділяють достатньої уваги формуванню зовнішньої політики президента Р. Ніксона стосовно Китаю.

Саме тому мета цієї статті – дослідити політику адміністрації президента США Р. Ніксона щодо КНР у березні-липні 1969 р.

2 березня 1969 р. у районі о. Даманський спалахнув радянсько-китайський збройний конфлікт, унаслідок чого загострення відносин між обома країнами досягло найвищого рівня. Цей конфлікт детермінував серію військових зіткнень на кордоні між КНР та СРСР, які тривали до кінця літа 1969 р. Ці зіткнення, як вважали деякі аналітики, могли призвести до запобіжних ударів СРСР по ядерних об'єктах КНР або навіть до справжньої війни. Зі свого боку Москва почала значне нарощування звичайних та ядерних озброєння в прикордонних районах, включаючи Монголію. У західній пресі відразу ж з'явилися повідомлення про те, що “радянські лідери не виключають завдання превентивного ядерного удару по Китаю” (Ross, 1993: 3; Yafeng, 2006: 6; The Cambridge History, 2012: 183).

У Вашингтоні дійшли до висновку, що Пекін несе головну відповідальність за військовий конфлікт. Але аналітики управління розвідки та досліджень Державного департаменту та їхні колеги з консульства у Гонконгу бачили більш комплексну картину, ніж просто агресивність – якщо Китай атакував першим, це було в цілях залякування, в основному для того, щоб запобігти чехословацькому сценарію. Ніхто в Державному департаменті не вірив, що КНР прагне великого конфлікту. Помічник державного секретаря М. Грін у бесіді з бірманськими дипломатами відзначив, що китайці “надто консервативні, щоб вступати в конфлікт із Росією” (Burr, 2001: 82; Широков, 2009: 129).

У відповідь на радянсько-китайський конфлікт 14 березня 1969 р. Президент США Річард Мілгаус Ніксон (1969–1974 рр.) оголосив про подальше розгортання систем протиракетної оборони (ПРО), яке він пов'язував із необхідністю захисту від можливої китайської ядерної атаки. При цьому також розглядалася можливість спільних американсько-радянських дій з метою стримування КНР. “Я можу собі це уявити”,

зазначав Р. Ніксон, “що Радянський Союз не захотів би, щоб їхня країна була вразливою перед китайською комуністичною загрозою” (Garthoff, 1994: 246).

16 березня 1969 р. Китай відповів на рішення США про розгортання систем ПРО, відзначивши, що це “черговий доказ” американської “змови з радянськими ревізіоністами щодо збереження ядерної загрози та ядерного шантажу проти людей усього світу, особливо проти китайського народу” (Garthoff, 1994: 246).

Незважаючи на це, у Вашингтоні активно шукали можливості щодо покращення відносин із КНР. 25 березня 1969 р. аналітиками було підготовлено меморандум з питань національної безпеки № 35 щодо “торгівлі з комуністичним Китаєм”. Урядові експерти розробили два різні підходи – перший отримав неофіційну назву “люта атака” і передбачав повне скасування торгових обмежень, що було б схвалено більшістю фахівців з Китаю, другий – “котушка” – поступове зняття обмежень. Враховуючи внутрішньополітичну ситуацію в США було схвалено підхід “котушка” (Garthoff, 1994: 245).

У цей час у суспільно-політичних та академічних колах США поширювалися більш сприятливі, ніж у Білому Домі, уявлення про Китай (Место Китая, 1987: 22; Юнгблюд, 2018: 50). Значний вплив на розробку нової китайської політики США мала конференція, присвячена обговоренню цієї проблеми, яка відбулася в Нью-Йорку 20-21 березня 1969 р. Підсумком її стало видання збірника “США і Китай. Наступне десятиліття”, в якому викладалися виступи учасників конференції і були узагальнені висновки щодо можливих напрямків китайської політики США в найближчі роки (Barnett, 1970). Матеріали конференції фактично стали теоретичним підґрунтям для американо-китайських відносин у 70-х роках ХХ ст.

Конференція безумовно не вирішила, та й не могла вирішити китайську проблему. Проте вона показала, що впливові кола в США зацікавлені в зміні офіційного ставлення до КНР, особливо в зв’язку з антирадянським курсом Пекіну який, як вважали деякі експерти, створює “сприятливу атмосферу” для зближення КНР із США.

Обговорюючи політичну ситуацію в Китаї, намагаючись визначити розстановку сил у внутрішньому житті КНР, яка впливає на зовнішню політику країни, багато учасників конференції відверто говорили про те, як хотів би Вашингтон вплинути на позицію Пекіну в майбутньому. Керівник відділу Державного департаменту П. Крейсберг, наприклад, висловлював надію, що в майбутньому Китай буде менш, ніж раніше, зацікавлений у розвитку світового революційного руху (Barnett, 1970: 47), бо тільки таким шляхом, на його думку, може бути досягнуто поліпшення відносин між КНР і США.

Сенатор Е. Кеннеді запропонував цілу програму розвитку американо-китайських відносин, що включає визнання уряду КНР законною владою на материк, відновлення діалогу на рівні послів, скасування обмежень на поїздки між США і КНР і на торгівлю нестратегічними товарами, проголошення готовності заснувати в обох країнах консульства, залучити КНР до переговорів про роззброєння, до обговорення питань безпеки в Азії та інших проблем. Він запропонував погодитися на допуск КНР в ООН і до Ради Безпеки, не чекаючи остаточного вирішення питання щодо Тайваню (Barnett, 1970: 154-158).

Сенатор Дж. Джавітс запропонував американському уряду покінчити з залишками маккартизму, які продовжували впливати на американську політику стосовно Китаю, висловив надію на те, що якщо Білий Дім почне пристосовувати свою політику до політики Пекіна, то останній відповідь тим же.

Концепцію, пов’язану з вирішенням ряду зовнішньополітичних завдань щодо КНР, мета якої переконати китайців у тому, що їх головним ворогом є СРСР висунув один із зарубіжних учасників конференції, колишній міністр сільського господарства Канади А. Гамільтон (Barnett, 1970: 114).

Незважаючи на зростання розуміння в суспільно-політичних та академічних колах необхідності визнання комуністичного Китаю як реальності міжнародного життя, питання про фактичне та юридичне визнання КНР у другій половині 60-х років ХХ ст. постійно відсувалося на другий план. Навіть у 1968 р. коли країну охопив масовий антивоєнний рух, опитування громадської думки показували, що незважаючи на критичне ставлення до ситуації у В'єтнамі, збереження американської військової присутності в Індокитаї схвалювалося, перш за все, внаслідок “китайського фактору”.

Розгортання в КНР «культурної революції з екстремізмом її зовнішньополітичних ідей та постулатів також сприяло цьому. Китай сприймався в США як агресивна і непередбачувана держава, здатна на будь-яку міжнародну авантюру. Американські засоби масової інформації з ворожістю висловлювалися щодо Пекіну в другій половині 60-х років ХХ ст. Проте це вороже сприйняття почало значно зменшуватися внаслідок прикордонного інциденту між КНР і СРСР у березні 1969 р.

В умовах значного загострення радянсько-китайських відносин Пекін вирішив активізувати американську політику. До цього часу глава Китаю Мао Цзедун (1949–1976 рр.) повністю зосередив у своїх руках формування внутрішньої та зовнішньої політики (Chen, 2001: 244). Більш того, розгром Москвою “Празької весни” 1968 р. та поява “доктрини Брежнєва” привели керівника КНР до висновку, що СРСР така ж загроза світовому комунізму, як і США. Проте зараз, на його думку, “радянський імперіалізм” мав наступальний характер, в той час, як американський – оборонний (Sheng, 1988: 24-25). Крім того, ідеологічна суперечка між КПК і КПРС з багатьох питань зовнішньої політики не дозволяла Мао Цзедуну піти на компроміс, оскільки тоді необхідно було б визнати власні помилки.

Внаслідок цього китайський лідер зробив ставку на дипломатичний успіх – вихід КНР з міжнародної ізоляції. Ще у лютому 1969 р. він створив групу з китайських високопосадовців, яка мала проаналізувати міжнародну ситуацію та запропонувати нові підходи до зовнішньої політики Китаю (Yafeng Xia, 2006: 6, 8; Киссинджер, 2013: 232). Вже в березні вони надали свої висновки, в яких поставили під сумнів готовність СРСР до війни з КНР (Chen, 2001: 246; Киссинджер, 2013: 233). Ця група “старійшин”, до якої увійшли міністр закордонних справ КНР у 1958–1972 рр. маршал Чень І, маршали Є Цзяньїн, Сюй Сянцян і Не Жунчжень також рекомендувала почати діалог з США і першим кроком у цьому напрямку пропонувалося відновлення американсько-китайських переговорів на рівні послів у Варшаві.

1-24 квітня 1969 р. відбувся ІХ з’їзд КПК, після якого радикалізм “культурної революції” у зовнішній політиці став поступатися місцем більш стриманому курсу. Проте у виступі основного доповідача міністра оборони КНР (1959–1971 рр.) Лінь Бяо була присутня традиційна теза про “небезпеку великої війни” як із СРСР, так і з США (Chen, 2001: 246; Юнгблюд, 2018: 51). Нічого не вказувало на зміну ставлення Пекіна щодо Вашингтона. Для цього були серйозні підстави, оскільки Лінь Бяо був не лише військовим міністром, але і найбільш ймовірним наступником Мао Цзедуна. Не дивлячись на це, його не інформували про роботу комісії чотирьох маршалів та їх рекомендації. В Білому Домі ще раніше склалося враження, що в Китаї жорстку позицію в питаннях зовнішньої політики займали, перш за все, військові на чолі з Лінь Бяо (Foreign Relations, 1998: 27).

Однак після з’їзду, беручи до уваги введення радянських військ до Монголії у 1966 р. та Чехословаччини в 1968 р., теза про “загрозу з півночі” в особі СРСР поступово почала домінувати у зовнішньополітичних концепціях КНР (Цвык, 2015: 55).

Керівництво Китаю усвідомлювало перспективи нормалізації відносин з США. Причиною цього значною мірою стали – погіршення міжнародного становища США через війну у В’єтнамі, підписання договору про дружбу між СРСР та Індією, який був

розцінений як актикетайський, визнання Р. Ніксоном багатополосного світу, а також аналіз можливостей економічних зв'язків із США. Відбувається перегляд зовнішніх ворогів, і на перший план виходить Радянський Союз, хоча все ще йдеться про боротьбу з двома гегемонами (Ахмадеева, 2018: 36).

У квітні 1969 р. Вашингтон робив натяки на готовність почати переговори з КНР. 21 квітня 1969 р. Державний секретар США Вільям Пірс Роджерс (1969–1973 рр.) окреслив цілі республіканської адміністрації в Азії: «Ніхто не може говорити про майбутнє Тихоокеанського співтовариства без згадки про Китай, материковий Китай має відігравати важливу роль у Східній Азії та Тихоокеанських справах» (Foreign Relations, 2003: 78). Стосовно американсько-тайванських відносин він зазначив: «Звичайно, ми визнаємо відносини договору з Китайською Республікою, яка відіграє відповідальну і конструктивну роль у міжнародному співтоваристві. Яким би не було остаточне вирішення суперечки між РК на Тайвані та КНР на материку, ми суворо дотримуємося того, щоб вона була вирішена мирними засобами» (Foreign Relations, 2003: 78).

В. Роджерс також відзначав, що «США готові прямо зараз, без будь-яких попередніх умов, визнати існування двох китайських режимів – пекінського та тайбейського» (Цветков, 2000; Косов, 2014: 348). Звичайно, Пекін до такого розвитку подій не був готовий.

Наприкінці квітня 1969 р. у відповідь на меморандум з питань національної безпеки № 14, аналітики ЦРУ підготували доповідь, в якій проаналізували політику США щодо КНР. В цій доповіді було сформульовано два основних напрямки китайської політики Вашингтону – посилення стримування та ізоляції або зменшення конфлікту та міжнародної ізоляції. Перший підхід ґрунтувався на тому, що після смерті Мао Цзедуна під тиском постійних невдач та зростання зривів планів ізоляції Китаю Пекін пом'якшить свою політику щодо США. Другий варіант припускав що, скоріш за все, поступове ослаблення зовнішньополітичного тиску спонукає постмаоїстське керівництво КНР до переоцінки ставлення щодо США та КР, а також ролі Китаю в міжнародних справах (Foreign Relations, 2006: 31).

Проблема формування нового зовнішньополітичного курсу США щодо Китаю стала предметом дискусій у Конгресі. Американські парламентарі поступово почали відмовлятися від негативного ставлення стосовно перегляду китайського напрямку зовнішньої політики США і стали підтримувати необхідність змін. Навіть сенатор-консерватор Р. Рассел, який на початку війни у В'єтнамі вважав за можливе використання ядерної зброї проти КНР, підтримав ідею відновлення прямих зв'язків з Китаєм (Coyer, 2013: 62).

Активну роль у переоцінці відносин із Пекіном відіграли впливові представники Сенату Дж. Фулбрайт і Е. Кеннеді (Coyer, 2013: 66). М. Хатфілд запропонував адміністрації Р. Ніксона скасувати всі обмеження для американських громадян щодо поїздок до КНР (Coyer, 2013: 71). Наміри Білого Дому змінити політику щодо Китаю підтримав лідер демократичного більшості в Сенаті М. Менсфілд (Место Китая, 1987: 64; Юнгблюд, 20018: 52).

Зміна поглядів американських парламентарів у китайській проблемі була важливою передумовою зміни зовнішньополітичного курсу США стосовно КНР. Проте республіканська адміністрація діяла обережно, з огляду на консервативну більшість Конгресу, яку президент намагався схилити на свій бік тезою про те, що зміцнення відносин з Китаєм може вплинути на позицію СРСР у важливих для США проблемах в американсько-радянських відносинах (Coyer, 2013: 80). Цей аргумент спрацював, у результаті чого антирадянська спрямованість Пекіну забезпечила Р. Ніксону підтримку консервативних кіл. Проте необхідність зміни зовнішньої політики щодо КНР стримано

сприйняли авторитетні представники американської дипломатії – Ч. Болен, Т. Томпсон і Дж. Кеннан, які вважали, що “це може бути пов’язано з ризиком війни з Радянським Союзом” (Gaddis, 2005: 300; Kissinger, 2007).

15 травня 1969 р. китайська політика США обговорювалася на засіданні робочої групи РНБ під головуванням помічника президента з питань національної безпеки Генрі Кіссінджера (1969–1973 рр.). Дискусія сфокусувалася на тому, як необхідно збалансувати відносини з КНР та СРСР. Помічник президента з питань національної безпеки зазначив, що на даний момент для США існує декілька альтернатив китайської політики – продовжувати існуючий зовнішньополітичний курс, посилити стримування або зменшити напругу. Він запропонував РНБ обговорити всі можливі варіанти та дійти до рішення, яке має бути відображене у доповіді (Foreign Relations, 2006: 33).

Після тривалої дискусії було ухвалено рішення про зменшення напруги в двосторонніх відносинах. Американські високопосадовці вирішили розділити питання, що стосуються торгівлі та поїздок громадян США до Китаю, які слід було вирішити негайно, з питаннями, що були пов’язані з іншими проблемами – використання Тайваню як військової бази, і які слід було вирішити у довгостроковій перспективі – політика Вашингтону щодо КР та прилеглих островів, прийняття КНР до ООН та її можливе дипломатичне визнання (Foreign Relations, 2006: 33-39).

Наприкінці червня 1969 р. Р. Ніксон схвалив пропозиції групи експертів про послаблення контролю щодо наукових та журналістських поїздок до Китаю. 26 червня 1969 р. було підготовлено меморандум з питань національної безпеки, в якому містилася теза про необхідність зміни торгівельного режиму з КНР.

Визнаючи, що ситуація може призвести до серйозних наслідків і що вибір дій США потребує уважного вивчення, 3 липня 1969 р. Г. Кіссінджер підготував меморандум з питань національної безпеки № 63. У ньому, зокрема, говорилося про необхідності вивчити можливості політичного вибору для США, внаслідок інтенсифікації радянсько-китайського конфлікту та поточних спроб СРСР ізолювати Китай, мали бути вивчені можливі наслідки китайсько-радянського протистояння в “трикутнику” СРСР, США, КНР. Крім того, особливу увагу слід приділити різним варіантам політики США і натомість військових зіткнень між КНР та Радянським Союзом (Foreign Relations, 2006: 41)

У цей час один із провідних американських фахівців-синологів професор Мічиганського університету А. Вайтінг, який працював раніше в системі Державного департаменту, зустрівся в Каліфорнії (у Сан-Клементі, де знаходилася резиденція Р. Ніксона “Західний Білий Дім”) з Г. Кіссінджером і розповів йому про військові приготування СРСР у районі китайського кордону. А. Вайтінг прогнозував можливість превентивного радянського удару по ядерним центрам КНР, ескалації конфлікту та навіть атомної війни. Щоб уникнути цього сценарію, він пропонував заходи для стримування сторін (насамперед СРСР), а також зробив висновок про те, що Китай буде зацікавлений у співпраці із США для протидії радянській загрозі. Погляди А. Вайтінга вплинули на Г. Кіссінджера, переконавши його у можливості зближення Китаю зі США (Зиновьев, 2007: 58; Широков, 2009: 131).

Якісно новий рівень відносин між США і Китаєм започаткують «азіатські шоки» Річарда Ніксона, починаючи з “Гуамської доктрини” 1969 р. (Пронь, 2012: 131; Іванов, 2014: 54; Пронь, 2016: 60). 25 липня 1969 р. Р. Ніксон, виступаючи перед американськими військовослужбовцями на військовій базі на о. Гуам, оприлюднив нову доктрину зовнішньої політики США в Азії, в основу якої було покладено принцип “в’єтнамізації” війни. Відповідно до цього, передбачалось перенесення основного тягаря ведення бойових дій з американських експедиційних військ на частини армії уряду Південного В’єтнаму.

“Гуамська доктрина”, на думку Р. Ніксона, мала «забезпечити міцний базис американської присутності в Азії і відіграти важливу роль у підтримці некомуністичних режимів» у регіоні (Nixon, 1978: 488). В той же час доктрина передбачала виведення американських військ з Індокитаю. Але непродуманий і погано підготовлений односторонній вихід, на думку американських аналітиків, міг викликати “геополітичну катастрофу”, оскільки перед США стояло завдання не втратити свого лідерства в Азії і світі (Киссинджер, 1997: 616; Ouden, 2011: 23). Для досягнення цієї стратегічної мети США здійснили цілу низку заходів, які намітили “новий підхід до міжнародних справ” (Киссинджер, 1997: 642). Крім того, суттєво зменшилось використання антикитайської риторики, був частково ослаблений зовнішньоекономічний контроль та знизилися обмеження на поїздки до КНР (Широков, 2009: 132).

Згідно з “доктриною Ніксона” США відмовилися захищати союзні їм режими в Азії силами американської армії. Азіатські союзники відтепер повинні були захищатися, перш за все, своїми власними силами. Вашингтон гарантував їм “ядерну парасольку” – тобто забезпечував захист від втручання з боку ворожих великих держав – і був готовий надавати авіаційну і військово-морську підтримку. Новий підхід передбачав скорочення числа американських баз на іноземних територіях (Підберезних, 2012: 247). “Доктрина Ніксона”, в решті-решт, призведе до активізації політики США щодо Китаю та пошуку нових шляхів нормалізації двосторонніх відносин.

У липні 1969 р. адміністрація Р. Ніксона оприлюднила нові заходи, метою яких було “послаблення напруженості та полегшення розвитку мирних контактів між народами Сполучених Штатів та комуністичного Китаю” (The Washington, 1969). Скасовувалися обмеження на поїздки до КНР шести категорій американських громадян (членам Конгресу; журналістам; вчителям, студентам та аспірантам за програмами обміну; вченим; лікарям; представникам Червоного Хреста). Міністерство торгівлі США дозволило американцям, які відвідують Китай, ввозити до США товари китайського виробництва на суму до 100 доларів (Нагорный, 1982: 43; Зиновьев, 2007: 57; Косов, 2014: 350).

При цьому, на думку Г. Кіссінджера, ініціатива американсько-китайського зближення виходила з боку Пекіна, а президент Р. Ніксон просто не пропустив можливість почати діалог з КНР (Киссинджер, 2013: 234-235). Справа в тому, що американська сторона розраховувала на певний вплив на зовнішню політику КНР в інтересах США, навіть не вступаючи в тісні відносини з пекінським керівництвом (Занегин, 1984: 322; Косов, 2014: 350).

Паралельно з публічними жестами у бік китайської сторони Вашингтон розпочав реалізацію другий складової політики розширення зв’язків з Пекіном, а саме встановлення секретних контактів із представниками КНР. Особливість цього процесу полягала у залученні американським керівництвом до нього високопосадовців третіх країн. У другій половині липня 1969 р. Річард Ніксон через колишнього президента Франції Шарля де Голля передав послання лідерам КНР, у якому повідомив, що США готові розпочати нову політику у китайських справах (Kalb, 1974: 255).

Розглядаючи еволюцію китайської політики США, необхідно виокремити основні причини, які змусили американське керівництво радикально переглянути політику щодо Китаю. По-перше, невдачі, пов’язані з війною у В’єтнамі. Усвідомивши всю безперспективність війни у В’єтнамі, уряд США вирішив використати нормалізацію відносин з КНР як додатковий тиск на Північний В’єтнам, щоб гідно вийти з непопулярної війни (Kissinger, 1979: 164).

По-друге, загострення радянсько-китайської конфлікту. З загостренням відносин між СРСР та КНР Вашингтон прагнув модифікувати свою політику щодо Китаю, подаючи сигнали Пекіну своєї зацікавленості в ослабленні напруги між ними (Давыдов, 2005: 113).

У серпні 1969 р. на засіданні РНБ Президент США Р. Ніксон визначився щодо можливої радянсько-китайської війни. Він заявив про те, що США займуть позицію нейтралітету, але наскільки можна буде допомагати Китаю, оскільки програш Пекіна не в інтересах Вашингтона (Kissinger, 1979: 182). В умовах холодної війни це означало, що США мали намір діяти відповідно до своїх стратегічних інтересів. Така позиція знайшла своє підтвердження у промові заступника державного секретаря Е. Річардсона перед Американською асоціацією політичних наук (Киссинджер, 2013: 242).

Загострення радянсько-китайських відносин, яке переросло в березні 1969 року у збройний конфлікт між СРСР та КНР, дозволило Вашингтону перейти до реального зближення з Пекіном (Nixon, 1978: 281).

По-третє, до врегулювання американо-китайських відносин Вашингтон підштовхували й економічні причини. Ще в середині 60-х років ХХ ст. представники великих корпорацій вказували на суттєві вигоди торгівлі з КНР та провал політики економічної ізоляції Китаю (Нагорный, 1982: 42; Косов, 2014: 350).

Отже, радянсько-китайський конфлікт навесні 1969 р. докорінно змінив відносини в рамках трикутника США–СРСР–КНР. Цей конфлікт створив нові можливості для зовнішньої політики США. Після економічного та політичного відновлення країн Західної Європи та Японії, а також розколу радянсько-китайського альянсу структура міжнародних відносин трансформувалася від біполярної до мультиполярної. Адміністрація Р. Ніксона насамперед прагнула зменшити міжнародні зобов'язання США знижуючи небезпеку перенапруги.

У березні-липні 1969 р. адміністрація Р. Ніксона продемонструвала схильність до більш тісної співпраці з КНР, зробивши низку конструктивних кроків, які мали продемонструвати оновлений підхід до комуністичного Китаю. Вашингтон також значно зменшив свою антикитайську риторику, частково послабив зовнішньоекономічний контроль та обмеження поїздок. Перспектива нормалізації американсько-китайських відносин вирішувала багато політико-стратегічних завдань на майбутнє. У Білому Домі не могли не скористатися можливостями, які перед ним відкривалися. До липня 1969 р. стало зрозуміло, що республіканська адміністрація почала активно реалізовувати новий зовнішньополітичний курс, спрямований на зближення США з КНР, який згодом призведе до встановлення дипломатичних відносин між двома країнами.

Література:

Ахмадеева, 2018 – *Ахмадеева Я.М.* Развитие внешнеполитических концепций Китайской Народной Республики с 1949 года по начало XXI века // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. 2018. Т. 9. № 1. С. 33-44.

Воронцов, 1979 – *Воронцов В.Б.* Китай и США: 60–70-е годы. Москва: Наука, 1979. 172 с.

Гончаренко, 2018 – *Гончаренко А.В., Ключко М.О.* КНР у зовнішній політиці США у період президентства Ліндона Джонсона, 1963–1969 рр. // Сумська старовина. 2018. №LIII. С. 50-62.

Гончаренко, 2019 – *Гончаренко А.В., Полякова Л.Г.* Зовнішня політика США щодо КНР під час президентства Джеральда Форда: 1974–1977 роки // Сумський історико-архівний журнал. 2019. №XXXII. С. 46-56.

Гукало, 2017 – *Гукало Т.* Внесок Генрі Кіссінджера у налагодження дипломатичних відносин між США та Китаєм // Етнічна історія народів Європи. 2017. Вип. 51. С. 140-144.

Давыдов, 2005 – *Давыдов А.С.* Идеология и прагматизм в китайской политике США: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Москва, 2005. 247 с.

Занегин, 1984 – *Занегин Б.Н.* Политика в отношении Китая // Современная внешняя политика США. Москва: Наука, 1984. Т. 2. С. 302-340.

Зиновьев, 2007 – *Зиновьев Г.В.* История американско-китайских отношений и тайваньский вопрос. Томск: Издательство Томского государственного университета, 2007. 348 с.

Іванов, 2016 – *Іванов О.В.* Китайсько-американські відносини: за часів Мао та після (1972–2014 рр.) / Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія Історія. 2016. Т. 274. Вип. 262. С. 54-56.

Киссинджер, 1997 – *Киссинджер Г.* Дипломатия. Пер. с англ. В.В. Львова. Москва: Ладомир, 1997. 848 с.

- Киссинджер, 2014 – *Киссинджер Г.* О Китае. Москва: Астрель, 2013. 635 с.
- Косов, 2014 – *Косов А.П.* Внешняя политика США в отношении КНР в период президентства Р. Никсона // *Метаморфозы истории.* 2014. № 5. С. 343-369.
- Мельниченко, 2014 – *Мельниченко В.В.* Тайбей та Пекін в далекосхідних планах Вашингтону (1960–1970-ті рр.) // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.* Серія: Історичні науки. 2014. Вип. 3.37. С. 133-140.
- Место Китая, 1987 – Место Китая в глобальной политике США / Редкол.: В.П. Лукин (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1987. 359 с.
- Нагорный, 1982 – *Нагорный А.А., Парканский А.Б.* США и Китай: экономические и научно-технические аспекты китайской политики Вашингтона. Москва: Наука, 1982. 218 с.
- Підберезних, 2012 – *Підберезних І.Є.* США та наслідки Другої світової війни на Тихому океані в історичній ретроспективі // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.* Історичні науки. 2012. Вип. 3.33. С. 243-249.
- Пронь, 2012 – *Пронь С.В.* Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття. Миколаїв: Гліон, 2012. 148 с.
- Пронь, 2016 – *Пронь С.В., Гудименко В.В.* США і Китай: модель взаємозалежності та взаємодоповнення в боротьбі за сучасне світове лідерство // *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2016. Вип. 23 (1). С. 59-64.
- Сергейчук, 1973 – *Сергейчук С.* США и Китай. Москва: Международные отношения, 1973. 240 с.
- Цветков, 2000 – *Цветков И.А.* Политика США по отношению к тайваньской проблеме, 1949–1999 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. Санкт-Петербург, 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsija-oglavlenie.html>
- Цвык, 2015 – *Цвык А.В.* Эволюция внешнеполитических доктрин КНР (1950–1990-е гг.) // *Вестник РУДН. Серия Международные отношения.* 2015. № 1. С. 53-60.
- Широков, 2009 – *Широков М.Н.* Инициативы администрации Р. Никсона в отношении Китая и обсуждение китайской политики в правительственных кругах США (январь-август 1969 г.) // *Вестник Томского государственного университета.* 2009. № 320. С. 127-132.
- Юнгблюд, 2018 – *Юнгблюд В.Т., Воробьева Т.А.* Советско-китайский раскол в американской политике разрядки международной напряженности (1968–1973 гг.) // *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.* 2018. № 1. С. 47-57.
- Barnett, 1970 – *Barnett A.D., Reischauer E.O.* The United States and China: The Next Decade. New York: Praeger Publishers, 1970. 272 p.
- Barnett, 1971 – *Barnett A.D.* A New U.S. Policy Toward China. Washington: Brookings, 1971. 132 p.
- Burr, 2001 – *Burr W.* Sino-American Relations, 1969: The Sino-Soviet Border War and Steps toward Rapprochement // *Cold War History.* London: Published by Frank Cass, 2001. Vol. 1. № 3. P. 73-112.
- Chen, 2001 – *Chen Jian.* Mao's China and the Cold war. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001. 416 p.
- Coyer, 2013 – *Coyer P.* Congress, China and the Cold War: Domestic Politics and Sino-American Rapprochement and Normalization, 1969–1980. London: LSE, 2013. 340 p.
- Foreign Relations, 1998 – *Foreign Relations of the United States. 1964–1968 / Ed. H.D. Schwar.* Vol. XXX. China. Washington: United States Government Printing Office, 1998. 773 p.
- Foreign Relations, 2003 – *Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed. L.J. Smith, D.H. Herschler.* Vol. I. Foundations of Foreign Policy, 1969–1972. Washington: United States Department of State, 2003. 437 p.
- Foreign Relations, 2006 – *Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed.: S.E. Phillips.* Vol. XVII. China, 1969–1972. Washington: United States Government Printing Office, 2006. 1229 p.
- Gaddis, 2005 – *Gaddis J.L.* Strategies of Containment: a Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War. New York: Oxford University Press, 2005. 512 p.
- Garthoff, 1994 – *Garthoff R.* Detente and Confrontation: American Soviet Relations from Nixon to Reagan. Washington: The Bookings Institution, 1994. 1206 p.
- Kalb, 1974 – *Kalb M., Kalb B.* Kissinger. Boston: Little, Brown & Co., 1974. 577 p.
- Kissinger, 1979 – *Kissinger H.* White House Years. Boston: Little, Brown and Company, 1979. 1751 p.
- Kissinger, 2007 – *Kissinger H.* Foreword to Soviet-American Relations: The Dittente Years (1969–1972). Washington: U.S. Government Printing Office, October 2007. 2007. URL: <http://www.henryakissinger.com/articles/fvddetente1007.html>
- Nixon, 1978 – *Nixon R.M.* The Memoirs of Richard Nixon. New York: Grosset & Dunlap, 1978. 1120 p.
- Ouden, 2011 – *Ouden R.* Failure in Vietnam and Afghanistan. A comparative analysis of the U.S. and Soviet Interventions. Utrecht, 2011. 101 p.
- Ross, 1993 – *Ross R.S.* China, the United States, and the Soviet Union. Tripolarity and Policy Making in the Cold War. New York: M.E. Sharpe, 1993. 224 p.
- Sheng, 1988 – *Sheng L.* Sino-American Rapprochement of 1972. Canberra: The Australian National University, 1988. 109 p.
- The Cambridge History, 2012 – *The Cambridge History of the Cold War / Ed. by M. P. Leffler and O.A. Vestad.* Vol. 3. New York: Cambridge University Press, 2012. 712 p.
- The Washington, 1969 – *The Washington Post.* 1969. 22 July.

Yafeng, 2006 – *Yafeng Xia*. China's Elite Politics and Sino-American Rapprochement, January 1969 – February 1972 // *Cold War Studies*. 2006. Vol. 8. № 4. P. 3-28.

References:

- Akhmadeeva, 2018 – *Akhmadeeva Ya.M.* Razvitiye vneshnepoliticheskikh kontseptsiy kitayskoy Narodnoy Respubliki s 1949 goda po nachalo XXI veka [Development of Foreign Policy concepts of the People's Republic of China from 1949 to the beginning of the XXI century] // *Nauchno-tekhnicheskie vedomosti SPbGPU. Gumanitarnye i obshchestvennye nauki*. 2018. T. 9. № 1. S. 33-44. [in Russian]
- Vorontsov, 1979 – *Vorontsov V.B.* Kitay i SShA: 60–70-e gody [China and the United States: 60–70s]. Moskva: Nauka, 1979. 172 s. [in Russian]
- Honcharenko, 2018 – *Honcharenko A.V., Klochko M.O.* KNR u zovnishniy politytsi SShA u period prezydentstva Lindona Dzhonsona, 1963–1969 rr. [The People's Republic of China in the United States of America foreign policy during the period of Presidency Lyndon Johnson, 1963–1969] // *Sums'ka starovyna*. 2018. № LIII. S. 50-62. [in Ukrainian]
- Honcharenko, 2019 – *Honcharenko A.V., Polyakova L.H.* Zovnishnya polityka SShA shchodo KNR pid chas prezidentstva Dzheral'da Forda: 1974–1977 roky [The foreign policy of the USA towards the PRC during Gerald Ford Presidency: 1974–1977] // *Sums'kyi istoryko-arkhivnyy zhurnal*. 2019. № XXXII. S. 46-56. [in Ukrainian]
- Hukalo, 2017 – *Hukalo T.* Vnesok Henri Kissindzhera u nalazhzhennya dyplomatychnykh vidnosyn mizh SShA ta Kytayem [Contribution of Henry Kissinger to the establishment of diplomatic relations between the United States and China] // *Etnichna istoriya narodiv Yevropy*. 2017. Vyp. 51. S. 140-144. [in Ukrainian]
- Davydov, 2005 – *Davydov A.S.* Ideologiya i pragmatizm v kitayskoy politike SShA [Ideology and pragmatism in Chinese politics of the USA]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.03. Moskva, 2005. 247 s. [in Russian]
- Zanegin, 1984 – *Zanegin B.N.* Politika v otnoshenii Kitaya [The police toward China] // *Sovremennaya vneshnyaya politika SShA*. Moskva: Nauka, 1984. T. 2. S. 302-340. [in Russian]
- Zinov'ev, 2007 – *Zinov'ev G.V.* Istoriya amerikano-kitayskikh otnosheniy i tayvan'skiy vopros [The history of US-China relations and the Taiwan question]. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2007. 348 s. [in Russian]
- Ivanov, 2016 – *Ivanov O.V.* Kytays'ko-amerykans'ki vidnosyny: za chasiv Mao ta pislya (1972–2014 rr.) [Sino-American Relations: during and after Mao (1972–2014 years)] // *Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyy zhurnal. Seriya Istoriya*. 2016. T. 274. Vyp. 262. S. 54-56. [in Ukrainian]
- Kissindzher, 1997 – *Kissindzher G.* Diplomatiya [Diplomacy]. Per. s angl. V.V. L'vova. Moskva: Ladomir, 1997. 848 s. [in Russian]
- Kissindzher, 2014 – *Kissindzher G.* O Kitae [On China]. Moskva: Astrel', 2013. 635 s. [in Russian]
- Kosov, 2014 – *Kosov A.P.* Politika SShA v otnoshenii Kitaya v period prezidentstva R. Niksona [The U.S. Policy towards China during R. Nixon Presidency] [in Russian] // *Metamorfozy istorii*. 2014. № 5. S. 343-369. [in Russian]
- Mel'nichenko, 2014 – *Mel'nichenko V.V.* Taybey ta Pekin v dalekoskhidnykh planakh Vashynhtonu (1960–1970-ti rr.) [Taipei and Beijing in the far eastern Washington's plans (1960–1970)] // *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Istorychni nauky*. 2014. Vyp. 3.37. S. 133-140. [in Ukrainian]
- Mesto Kitaya, 1987 – *Mesto Kitaya v global'noy politike SShA* [China's place in US global politics] / Redkol.: V.P. Lukin (otv. red.) i dr. Moskva: Nauka, 1987. 359 s. [in Russian]
- Nagornyy, 1982 – *Nagornyy A.A., Parkanskiy A.B.* SShA i Kitay: ekonomicheskie i nauchno-tekhnicheskie aspekty kitayskoy politiki Vashingtona [USA and China: economic and scientific-technical aspects of Washington's Chinese policy]. M.: Nauka, 1982. 218 s. [in Russian]
- Pidbereznykh, 2012 – *Pidbereznykh I.Ye.* SShA ta naslidky Druhoyi svitovoyi viyny na Tykhomu okeani v istorychniy retrospektyvi [United States and effects of World war II in the Pacific in historical retrospect] // *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Istorychni nauky*. 2012. Vyp. 3.33. S. 243-249. [in Ukrainian]
- Pron', 2012 – *Pron' S.V.* Kytay: zovnishnya polityka i dyplomatiya u druhiy polovyni XX stolittya [China: Foreign Policy and Diplomacy in the second half of the XX century]. Mykolayiv: Ilion, 2012. 148 s. [in Ukrainian]
- Pron', 2016 – *Pron' S.V., Hudymenko V.V.* SShA i Kytay: model' vzayemozalezhnosti ta vzayemodopovnennya v borot'bi za suchasne svitove liderstvo [US and China: interdependence model and complementarity in the struggle to present global leadership] // *Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny*. 2016. Vyp. 23 (1). C. 59-64. [in Ukrainian]
- Sergeychuk, 1973 – *Sergeychuk S.* SShA i Kitay [USA and China]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1973. 240 s. [in Russian]
- Tsvetkov, 2000 – *Tsvetkov I.A.* Politika SShA po otnosheniyu k tayvan'skoy probleme, 1949–1999 gg. [US policy on the Taiwan issue, 1949–1999]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.15. Sankt-Peterburg, 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsiya-oglavlenie.html>. [in Russian]
- Tsvyk, 2015 – *Tsvyk A.V.* Evolyutsiya vneshnepoliticheskikh doktrin KNR (1950–1990-e gg.) [The evolution of the conceptual basis of the foreign policy of the PRC (1950–1990)] // *Vestnik RUDN. Seriya Mezhdunarodnye otnosheniya*. 2015. № 1. S. 53-60. [in Russian]

- Shirokov, 2009 – *Shirokov M.N.* Initsiativy administratsii R. Niksona v otnoshenii Kitaya i obsuzhdenie kitayskoy politiki v pravitel'stvennykh krugakh SShA (yanvar'-avgust 1969 g.) [Initiatives of the Nixon administration towards China and the discussion of Chinese policy in US government circles (January-August 1969)] // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2009. № 320. S. 127-132. [in Russian]
- Yungblyud, 2018 – *Yungblyud V.T., Vorob'eva T.A.* Sovetsko-kitayskiy raskol v amerikanskoj politike razryadki mezhdunarodnoy napryazhennosti (1968–1973 gg.) [The Soviet-Chinese split in the U.S. policy of détente (1968–1973)] // *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*. 2018. № 1. S. 47-57. [in Russian]
- Barnett, 1970 – *Barnett A.D., Reischauer E.O.* The United States and China: The Next Decade. New York: Praeger Publishers, 1970. 272 p. [in English]
- Barnett, 1971 – *Barnett A.D.* A New U.S. Policy Toward China. Washington: Brookings, 1971. 132 p. [in English]
- Burr, 1971 – *Burr W.* Sino-American Relations, 1969: The Sino-Soviet Border War and Steps toward Rapprochement // *Cold War History*. London: Published by Frank Cass, 2001. Vol. 1. № 3. P. 73-112. [in English]
- Chen, 2001 – *Chen Jian.* Mao's China and the Cold war. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001. 416 p. [in English]
- Coyer, 2013 – *Coyer P.* Congress, China and the Cold War: Domestic Politics and Sino-American Rapprochement and Normalization, 1969–1980. London: LSE, 2013. 340 p. [in English]
- Foreign Relations, 1998 – *Foreign Relations of the United States. 1964–1968* / Ed. H.D. Schwar. Vol. XXX. China. Washington: United States Government Printing Office, 1998. 773 p. [in English]
- Foreign Relations, 2003 – *Foreign Relations of the United States. 1969–1976* / Ed: L.J. Smith, D.H. Herschler. Vol. I. Foundations of Foreign Policy, 1969–1972. Washington: United States Department of State, 2003. 437 p. [in English]
- Foreign Relations, 2006 – *Foreign Relations of the United States. 1969–1976* / Ed.: S.E. Phillips. Vol. XVII. China, 1969–1972. Washington: United States Government Printing Office, 2006. 1229 p. [in English]
- Gaddis, 2005 – *Gaddis J.L.* Strategies of Containment: a Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War. New York: Oxford University Press, 2005. 512 p. [in English]
- Garthoff, 1994 – *Garthoff R.* Detente and Confrontation: American Soviet Relations from Nixon to Reagan. Washington: The Bookings Institution, 1994. 1206 p. [in English]
- Kalb, 1974 – *Kalb M., Kalb B.* Kissinger. Boston: Little; Brown & Co., 1974. 577 p. [in English]
- Kissinger, 1979 – *Kissinger H.* White House Years. Boston: Little, Brown and Company, 1979. 1751 p. [in English]
- Kissinger, 2007 – *Kissinger H.* Foreword to Soviet-American Relations: The Dĭtente Years (1969–1972). Washington: U.S. Government Printing Office, October 2007. 2007. URL: <http://www.henryakissinger.com/articles/fwdetente1007.html> [in English]
- Nixon, 1978 – *Nixon R.M.* The Memoirs of Richard Nixon. New York: Grosset & Dunlap, 1978. 1120 p. [in English]
- Ouden, 2011 – *Ouden R.* Failure in Vietnam and Afghanistan. A comparative analysis of the U.S. and Soviet Interventions. Utrecht, 2011. 101 p. [in English]
- Ross, 1993 – *Ross R.S.* China, the United States, and the Soviet Union. Tripolarity and Policy Making in the Cold War. New York: M.E. Sharpe, 1993. 224 p. [in English]
- Sheng, 1988 – *Sheng L.* Sino-American Rapprochement of 1972. Canberra: The Australian National University, 1988. 109 p. [in English]
- The Cambridge History, 2012 – *The Cambridge History of the Cold War* / Ed. by M. P. Leffler and O.A. Vestad. Vol. 3. New York: Cambridge University Press, 2012. 712 p. [in English]
- The Washington, 1969 – *The Washington Post*. 1969. 22 July. [in English]
- Yafeng, 2006 – *Yafeng Xia.* China's Elite Politics and Sino-American Rapprochement, January 1969 – February 1972 // *Cold War Studies*. 2006. Vol. 8. № 4. P. 3-28. [in English]

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Сайт журналу: <http://shaj.sumdu.edu.ua>

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.

Редагування здійснюється співробітниками кафедри історії
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

Редактори:
А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Коректори:
*С.І. Дегтярьов, В.М. Король,
О.О. Ткачов, М.О. Думчиков (адміністратор сайту)*

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 12.06.2023. Підписано до друку 29.06.2023. Формат 70x108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,2 Обл.-вид. арк. 11,4 Тираж 100 Зам. №

Віддруковано у друкарні Сумського державного університету, 40007, Суми, вул. Римського-
Корсакова, 2

Сумський історико-архівний журнал, № XL, 2023

www.shaj.sumdu.edu.ua